

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

А. О. Мілай

КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВІ ОПЕРАЦІЇ

Навчальний посібник

Київ 2004

ББК 65.262.Ія73
М60

Рецензенти: *М. П. Панченко*, д-р екон. наук
Г. К. Яловий, д-р екон. наук, проф.
В. С. Поліванов, канд. екон. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 2 від 24.02.04)*

Мілай А. О.

М60 Кредитно-розрахункові операції : Навч. посіб. — К.: МАУП,
2004. — 204 с. — Бібліогр.: с. 197–200.

ISBN 966-608-483-X

У посібнику систематизовано і викладено основний матеріал, необхідний для вивчення курсу “Кредитно-розрахункові операції”. Зокрема, розглянуто питання організації кредитного процесу в комерційному банку і здійснення безготівкових розрахунків. Охарактеризовано види кредитів, управління ризиками кредитного портфеля банку, формування резервів на покриття ризиків, форми безготівкових розрахунків, особливості касового обслуговування клієнтів тощо.

Для студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто бажає детальніше ознайомитися з організацією банківської роботи зі здійснення безготівкових розрахунків і кредитних операцій.

ББК 65.262.Ія73

ISBN 966-608-483-X

© А. О. Мілай, 2004
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2004

Банк як підприємницька структура

1.1. Поняття кредитної системи. Характеристика комерційних банків

Кредит як об'єкт дослідження складається з елементів, пов'язаних між собою специфічними відносинами. Такими елементами є передусім суб'єкти кредитних відносин — кредитор і позичальник. Кредитор — сторона кредитних відносин, яка надала позику позичальнику в розмірі та на умовах, передбачених кредитною угодою. Позичальник — сторона кредитних відносин, яка зобов'язана відповідно до умов угоди повернути отриману позику та сплатити відсотки по ній.

Окрім кредитора та позичальника елементами структури кредитних відносин є об'єкти передачі — те, що передається кредитором позичальнику, а потім проходить зворотний шлях. Об'єктом передачі у кредитних відносинах виступає позичена вартість як особлива частка вартості.

Суб'єкти кредитних відносин постійно встановлюють між собою стійкі зв'язки, які утворюють кредитну систему. Вона складається з різних кредитних інститутів, серед яких основне місце посідають Центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути — лізингові та факторингові компанії, брокерські та дилерські фірми, страхові компанії, пенсійні фонди, фінансові фонди, спеціальні кредитні установи.

Однак при всій своїй багатоманітності всі кредитні установи діють за стандартною схемою, що дає змогу узагальнити їх основні риси в межах кредитної системи, у якій здійснюються такі стадії руху кредитних коштів.

Розміщення кредиту — важливий момент для практики кредитування. У кожному конкретному випадку видачі кредиту кредитор має бути впевнений у тому, що прийняте рішення є найбільш раціональним вкладенням кредитних коштів. Тому кредитор, перш ніж прийня-

ти рішення, ретельно вивчає фінансовий стан позичальника та його кредитний проект.

Отримання кредиту позичальником. На цій стадії споживна вартість кредиту як товару переходить у тимчасове користування до безпосереднього споживача — позичальника. Іншими словами, позичальник може використовувати позичені кошти для досягнення різноманітних цілей у господарській діяльності, зокрема для погашення раніше створених боргів. На цьому етапі проявляється важлива фундаментальна якість кредиту — за його рахунок позичальник може задовольняти лише свої тимчасові потреби, оскільки кредитор позичає вартість лише на визначений термін.

Використання кредиту — стадія, на якій відбувається перехід вартості до тимчасового розпорядника і користувача кредитних коштів, що дає змогу йому реалізувати споживну вартість об'єкта передачі.

Вивільнення ресурсів характеризує завершення кругообігу вартості в господарстві позичальника. Аналогічно тому, як акумуляція тимчасово вільних коштів запобігала розміщенню коштів кредиторів, так і вивільнення вартості в господарстві позичальника дає змогу йому повернути тимчасово позичену вартість.

Повернення позики — це перехід тимчасово позиченої вартості від позичальника до кредитора. Отримання кредитором вартості, наданої в тимчасове користування, — остання стадія руху кредиту.

Отже, сутність кредитної системи розкривається в її функціональному призначенні. Кредитна система — це сукупність банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які здійснюють мобілізацію коштів і надають їх у позику на основі виконання принципів кредитування.

Розглянемо особливості комерційних банків.

Сучасний комерційний банк — це комерційне підприємство, яке має виключне право на підставі ліцензії Центрального банку акумулювати на ринку кошти фізичних та юридичних осіб і розміщувати їх від свого імені, на власних умовах і на власний ризик з метою отримання прибутку та забезпечення ліквідності. Важливою ознакою комерційного банку є те, що він працює за умов державного контролю з боку органів банківського нагляду.

На грошовому ринку комерційні банки виконують роль фінансових посередників, які акумулюють та розподіляють кошти серед суб'єктів господарської діяльності. Вони здійснюють такі функції: приймають та зберігають депозитні вклади; видають кошти з поточних рахунків та виконують перерахування; розміщують акумульовані грошові кошти шляхом видачі позик, покупки цінних паперів тощо.

В Україні, де створено сучасну ринкову банківську систему, комерційні банки за формою власності поділяються на державні, приватні та кооперативні.

У державному банку весь статутний капітал належить державі. Рішення про його заснування ухвалює Кабінет Міністрів України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік повинні бути передбачені витрати на формування статутного капіталу державного банку. Окрім того, Кабінет Міністрів України повинен отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку.

Реєстрацію державних банків здійснює Національний банк України відповідно до своїх нормативно-правових актів.

Держава здійснює свої повноваження власника через органи управління державного банку. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку. Органами контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначається наглядовою радою.

До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, які призначаються Верховною Радою України та Президентом України. Термін повноважень членів наглядової ради — п'ять років.

Президент України призначає сім членів наглядової ради державного банку через прийняття відповідного указу. Верховна Рада України також призначає сім членів наглядової ради прийняттям відповідної Постанови. Голова наглядової ради обирається наглядовою радою зі складу її членів.

Рішення наглядової ради приймаються простою більшістю голів від загальної кількості присутніх на засіданні її членів.

Приватні банки залежно від організаційної форми діяльності поділяються на акціонерні товариства відкритого і закритого типу (акціонерні банки), товариства з обмеженою відповідальністю (пайові банки) та кооперативні банки.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності й поділяються на місцеві та центральні.

Мінімальна чисельність учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути щонайменше 50 осіб. У разі зменшення чисельності учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх чисельність до мінімальної необхідної діяльність такого банку припиняється зміною організаційно-правової форми або ліквідацією.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Мінімальний розмір статутного капіталу комерційного банку встановлює Національний банк України.

Кожний учасник комерційного банку незалежно від розміру своєї участі в капіталі банку (паю) має право одного голосу.

До функцій центрального кооперативного банку, окрім інших, входить централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Акціонерні банки формують свій капітал об'єднанням індивідуальних капіталів засновників через випуск і розміщення акцій банку. Власником капіталу є акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Саме тому акціонерні банки вважаються більш стійкими й надійними.

Банки, створені у формі товариства з обмеженою відповідальністю (пайові банки), формують свій капітал з внесків коштів (паїв) у статутний фонд. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Принцип обмеженої відповідальності, який втілено при створенні пайових банків, відповідальність кожного учасника обмежує розміром його внеску в капітал банку.

Залежно від масштабу діяльності комерційні банки поділяються на місцеві, регіональні та міжрегіональні. Керуючись такою класифікацією, Національний банк установлює норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), якого всі банки зобов'язані дотримуватися.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) діючих банків має становити:

а) для місцевих кооперативних банків:

- на 17 січня 2003 року — не менше 1000000 євро,
- на 1 січня 2004 року — не менше 1150000 євро,
- на 1 січня 2005 року — не менше 1300000 євро,
- на 1 січня 2006 року — не менше 1400000 євро,
- на 1 січня 2007 року — не менше 1500000 євро;

б) для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області (регіональних), у тому числі спеціалізованих ощадних та іпотечних:

- до 17 січня 2003 року — не менше 3000000 євро,
- на 1 січня 2004 року — не менше 3500000 євро,
- на 1 січня 2005 року — не менше 4000000 євро,
- на 1 січня 2006 року — не менше 4500000 євро,
- на 1 січня 2007 року — не менше 5000000 євро;

в) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України (міжрегіональних), у тому числі спеціалізованих інвестиційних і розрахункових (клірингових), центрального кооперативного банку:

- до 17 січня 2003 року — не менше 5000000 євро,
- на 1 січня 2004 року — не менше 5500000 євро,
- на 1 січня 2005 року — не менше 6000000 євро,
- на 1 січня 2006 року — не менше 7000000 євро,
- на 1 січня 2007 року — не менше 8000000 євро.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) новостворених банків має становити:

а) для місцевих кооперативних банків:

- до одного року діяльності — 1000000 євро,
- до двох років діяльності — 1100000 євро,
- до трьох років діяльності — 1200000 євро,
- до чотирьох років діяльності — 1350000 євро,
- починаючи з п'ятого року діяльності — 1500000 євро;

б) для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області (регіональних), у тому числі спеціалізованих ощадних та іпотечних:

- до одного року діяльності — 3000000 євро,
- до двох років діяльності — 3500000 євро,
- до трьох років діяльності — 4000000 євро,
- до чотирьох років діяльності — 4500000 євро,
- починаючи з п'ятого року діяльності — 5000000 євро;

в) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України (міжрегіональних), у тому числі спеціалізованих інвестиційних і розрахункових (клірингових), центрального кооперативного банку:

- до одного року діяльності — 5000000 євро,
- до двох років діяльності — 5500000 євро,
- до трьох років діяльності — 6000000 євро,
- до чотирьох років діяльності — 7000000 євро,
- починаючи з п'ятого року діяльності — 8000000 євро.

Більшість комерційних банків, що функціонують на банківському ринку України, є регіональними. Причому значна частина їх сконцентрована в Києві та Київській області, а також у містах, які традиційно вважаються індустріально розвиненими (Дніпропетровськ, Харків, Донецьк).

Комерційні банки за обсягом та характером здійснюваних ними операцій, поділяються на універсальні та спеціалізовані. Універсальні банки виконують усі банківські операції для своїх клієнтів. Спеціалізовані банки або обслуговують визначену сферу, галузь господарства, групу клієнтів, або виконують незначну кількість операцій.

Спеціалізовані банки:

а) обслуговують певну категорію клієнтів — банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговують переважно юридичних і фізичних осіб у межах певної галузі — банки з галузевою спеціалізацією;

в) надають невеликий аспект послуг для більшості своїх клієнтів — банки із функціональною спеціалізацією.

Найяскравіше виражена функціональна спеціалізація, оскільки вона принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, побудову балансу банку, а також специфіку роботи з клієнтурою.

За функціональною спеціалізацією розрізняють банки інвестиційні, інноваційні, ощадні, клірингові, іпотечні, облікові, депозитні.

Інвестиційні та інноваційні банки акумулюють тимчасово вільні кошти на тривалий строк (у тому числі облігаційні позики) і надають довгострокові кредити.

Ощадні банки спеціалізуються на кредитуванні населення залученням невеликих за розмірами строкових депозитів.

Клірингові банки спеціалізуються на розрахунках і заліку взаємозаборгованості.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк, здебільшого під заставу нерухомості. Значна частка їх пасивів формується за рахунок власного капіталу й капіталу, мобілізованого випуском іпотечних облігацій.

Облікові та депозитні банки історично спеціалізуються на здійсненні короткострокових депозитних і кредитних операцій. Тому в них серед активних операцій переважають кредитні та облікові операції з комерційними векселями, а серед пасивних — операції із залучення тимчасово вільних коштів у депозити до запитання.

В Україні яскравим представником банку з вираженою функціональною спеціалізацією є Укрощадбанк, у пасиві якого близько 90 % — це кошти фізичних осіб, а основна спеціалізація активних операцій — споживче кредитування.

Ступінь спеціалізації галузевих банків значною мірою залежить від сфери їхньої діяльності, а також від особливостей господарської діяльності галузевої клієнтури, які можуть бути пов'язані із сезонними чи іншими коливаннями виробничого процесу. Все це впливає на специфіку формування активів і пасивів банків. В Україні близько 20 банків із галузевою спеціалізацією, серед яких “Легбанк”, “Енергобанк”, “Автозбанк”, “Донвуглекомбанк”, “Укрнафтогазбанк” та ін.

Ще більший ступінь деталізації, диференційованості видів банків зумовлений їхньою спеціалізацією на обслуговуванні конкретного типу клієнтури. Для зарубіжної банківської справи характерно, що біржові банки обслуговують виключно операції біржових структур, страхові — страхових інститутів, а кооперативні банки здійснюють кредитно-розрахункове обслуговування кооперації. Саме тому банки з клієнтською спеціалізацією називають “кишеньковими”, тобто створеними для фінансового обслуговування певної групи фірм.

1.2. Операції комерційних банків

Усі комерційні банки незалежно від форми власності, обсягу капіталу та спеціалізації виконують три групи операцій: пасивні, активні та операції, пов’язані із розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтури (розрахункові та касові операції). Пасивні операції спрямовані на створення кредитних ресурсів. У свою чергу активні операції — це операції з розміщення кредитних ресурсів з метою отримання прибутку та забезпечення ліквідності. Розрахунково-касові операції банків дають змогу клієнтам здійснювати розрахунки в безготівковій формі та отримувати готівкові кошти з поточних рахунків.

Окрім того, з числа названих операцій виокремлюють базові операції банків. До них зараховують депозитні операції, розрахунково-касові операції та кредитні операції. Звичайно, коло операцій, що їх виконують банки, може бути значно ширшим, але саме ці операції є обов’язковими, тому й мають таку назву.

Пасивні операції — це залучення банком коштів за рахунок власних і запозичених джерел з метою створення кредитних ресурсів. Кредитні ресурси комерційних банків у свою чергу поділяються на власні, позичені та залучені.

Активні операції — це розміщення й використання банком кредитних ресурсів з метою отримання прибутку і забезпечення ліквідності.

1.2.1. Характеристика пасивних операцій комерційних банків

Усі пасиви комерційного банку можуть бути класифіковані за джерелами походження, термінами залучення і суб’єктами.

Особливістю банківського бізнесу є те, що тут використовується значна частка позичених і залучених ресурсів, які часто становлять

понад 90 % обороту. Тому для комерційного банку важливими показниками є платоспроможність і ліквідність. Від рівня цих показників банку іноді залежить фінансове становище багатьох його клієнтів, які на банківських рахунках тримають свої обігові кошти, а банк використовує їх як кредитні ресурси.

Ліквідність банку — це його здатність виконувати свої зобов'язання по строках і сумах. Ліквідність забезпечується певною структурою пасивних і активних операцій.

Платоспроможність банку розуміють як достатність його власного капіталу для покриття можливих збитків, пов'язаних з ризиком проведення активних операцій. Мінімально допустимий рівень платоспроможності комерційних банків, нижче якого у своїй діяльності вони не повинні опускатися, нормується Національним банком України. Рівень платоспроможності українських банків характеризують нормативи адекватності регулятивного та основного капіталу. Їх виконання для комерційного банку є обов'язковим. Тому подальше нарощування обороту банку залежить, окрім інших умов, від постійного збільшення його власних коштів (власного капіталу) пропорційно зростанню активів.

До власного капіталу належать кошти засновників та акціонерів банку, а також прибуток банку і створені за його рахунок фонди.

Пасивні операції банків з формування власних кредитних ресурсів спрямовані на створення власного капіталу, який, у свою чергу, формується з основного та додаткового капіталу.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та має повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал має менш сталі характеристики, його розмір може змінюватися.

Основний капітал складається з фактично сплаченого та зареєстрованого статутного капіталу та розкритих резервів (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності), створених за рахунок нерозподіленого прибутку.

Додатковий капітал складається з резервів під стандартну заборгованість клієнтів та інших банків, прибутку поточного року та субординованого боргу:

$$\text{ВК} = \text{ОК} + \text{ДК},$$

де **ВК** — власний капітал; **ОК** — основний капітал; **ДК** — додатковий капітал.

Регулятивний капітал розраховується як різниця власного капіталу і відвернень власного капіталу.

Операції з формування залучених і позичених ресурсів називають пасивними депозитними операціями. Вони відображають процес залучення й обліку в банківському балансі тимчасово вільних коштів клієнтів, що зберігаються на різноманітних рахунках (строкових і до запитання). Клієнтами можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, які обслуговуються в банку, а також інші банки, які відкривають кореспондентські та депозитні рахунки в цьому банку.

Позичені кредитні ресурси банк купує на міжбанківському кредитному ринку та у своїх клієнтів, відкриваючи їм строкові депозитні рахунки. Залучені кошти банк отримує від клієнтів, які розміщують їх у банку на своїх поточних і кореспондентських рахунках. Ознакою класифікації кредитних ресурсів на залучені та позичені є умови їх використання комерційним банком.

Так, за кожною сумою позичених коштів окремо банк або складає депозитний договір з клієнтом, або підписує кредитну угоду з іншим банком, якщо купує позикові кошти на міжбанківському кредитному ринку. Умови таких угод обов'язково передбачають визначення термінів повернення коштів та плату за їх використання, а в разі отримання коштів від інших банків (міжбанківських кредитів чи депозитів) може передбачатися застава, гарантія чи поручництво.

Окрім того, до позичених коштів належать кошти інвесторів, які банки отримують через емісію та розміщення власних незабезпечених боргових зобов'язань (банківських векселів).

Позичені кошти комерційних банків є найбільш оперативною частиною банківського капіталу щодо залучення, а тому вони здатні своєчасно забезпечувати банку виконання зобов'язань.

Залучені кошти банк отримує без визначення окремих умов їх використання (платності, повернення, строковості та забезпеченості) за кожною сумою. Ці кошти клієнти банку, юридичні та фізичні особи, або банки-кореспонденти розміщують на своїх поточних чи кореспондентських рахунках, відкритих у банку. Умови використання цих коштів визначаються при відкритті банком цих рахунків і є загальними для всіх сум, які на них надходять.

Важливою для комерційного банку є класифікація кредитних ресурсів за ознакою платності. Так, власні та залучені кошти банку можна вважати безоплатними. Водночас позичені кошти завжди для комерційного банку платні.

Здійснюючи пасивні депозитні операції, банки мають змогу користуватися тимчасово вільними коштами клієнтів, що зберігаються на їхніх поточних, кореспондентських і депозитних рахунках.

Отже, пасивні депозитні операції можна класифікувати за категорією клієнта банку:

- операції з отримання тимчасово вільних коштів юридичних осіб на поточні, бюджетні, депозитні рахунки;
- операції з отримання тимчасово вільних коштів фізичних осіб на поточні, депозитні рахунки;
- операції з отримання тимчасово вільних коштів банків-кореспондентів на кореспондентські та депозитні рахунки;

за строком:

- операції з отримання тимчасово вільних коштів клієнтів на рахунки до запитання (поточні, бюджетні, кореспондентські);
- операції з отримання тимчасово вільних коштів клієнтів на строкові депозитні рахунки.

Мобілізовані здійсненням пасивних операцій кошти засновників, акціонерів і клієнтів комерційні банки розміщують через проведення активних операцій.

1.2.2. Характеристика активних операцій комерційних банків

Активи комерційного банку насамперед класифікуються за рівнем їхньої ліквідності. Ліквідність активів — це їх здатність з певною швидкістю трансформуватися у гроші або в інші платіжні засоби. Це найважливіша властивість активів, тому що саме завдяки їй банк здатний виконувати свої зобов'язання перед клієнтами в певні строки та за певними сумами. За цією ознакою всі активи поділяються на первинні резерви, вторинні резерви, кредити, надані банком, інвестиції в цінні папери, основні засоби банку і нематеріальні активи.

До первинних резервів належать активи, які в будь-який час банк може використати для погашення своїх зобов'язань. Іншими словами, це активи, які перебувають в абсолютно ліквідній формі. Іншою їх особливістю є те, що вони не приносять банку доходу. До цієї групи активів належать:

- кошти на кореспондентських рахунках у центральному (національному) банку;
- банкноти і монети в касі банку;
- кошти на кореспондентських рахунках в інших банках;
- платіжні документи у процесі інкасування.

Оскільки первинні резерви майже не приносять банкам доходу, вони прагнуть максимально зменшити їх суму. Але це можливо до

певної межі, яка встановлена нормативними вимогами НБУ до мінімального рівня миттєвої ліквідності комерційних банків.

Вторинні резерви — активи банку, які в досить короткий термін можуть бути трансформовані в первинні резерви й використані для виконання поточних платежів за зобов'язаннями банку. Ця група активів, окрім високої ліквідності, є джерелом отримання прибутку банку. До цієї групи активів банку належать:

- вкладення в короткострокові державні боргові зобов'язання;
- міжбанківські кредити на термін до семи днів.

Найдохіднішу групу активів комерційних банків становлять надані банком кредити. Але проведення цих операцій пов'язано з високим ступенем ризику. Тому процес наповнення кредитного портфелю банку певною мірою контролюється НБУ. Так, Національний банк зобов'язує комерційні банки резервувати частину прибутку для покриття можливих збитків від проведення кредитних операцій. Також встановлюються нормативи обмеження максимальних кредитних ризиків з метою диверсифікації кредитного портфеля.

Вкладення в основні засоби — це довгострокові активи банку. За своєю матеріальною формою та функціональним призначенням ці активи є для банку найменш ліквідними. Але вони виконують важливу роль, забезпечують нормальну діяльність комерційного банку.

1.3. Особливості формування власних і залучених коштів комерційних банків

Основною умовою банківської діяльності є наявність достатнього обсягу грошових ресурсів. Банківські ресурси складають всю величину коштів, які банк може використати для здійснення своїх операцій, насамперед кредитних. Складовими ресурсами банку є його власні та залучені від інших юридичних та фізичних осіб кошти, а їх структура і розмір визначаються інтенсивністю й різноманітністю операцій, що здійснюються цією фінансово-кредитною установою.

До власних банківських ресурсів належать фонди, які створюються за рахунок прибутку та коштів акціонерів і засновників банку. Їх метою є розвиток матеріально-технічної бази, покриття можливих збитків, забезпечення мінімального рівня платоспроможності, стимулювання праці співробітників. Йдеться про статутний фонд, який відіграє вирішальну роль в обсязі власних коштів і формується з кош-

тів акціонерів або пайових внесків засновників та учасників. Згідно із законодавством, встановлення обсягу статутного фонду — право засновників комерційного банку, однак він не може бути менший від мінімуму, що визначений Національним банком України.

Один з найважливіших шляхів зростання власних ресурсів комерційних банків — емісія й розміщення серед юридичних і фізичних осіб акцій, облігацій та інших цінних паперів. Дозвіл на їх випуск дає Національний банк України, а реєстрацію здійснює Міністерство фінансів. Потрібно зазначити, що при організації комерційного банку забороняється для формування чи збільшення статутного фонду використовувати бюджетні ресурси або ті, що одержані в кредит чи під заставу.

У загальному обсязі банківських ресурсів власні кошти становлять незначну частину. В умовах дворівневої банківської системи (центральний або Національний банк і комерційні банки) Національний банк виконує для комерційних банків резервну функцію, тобто стає банком банків. Тому комерційні банки за таких обставин можуть як передавати йому частину своїх ресурсів як резерв, так і в разі потреби одержувати від нього такі кошти.

Залежно від рівня спеціалізації або відповідно до універсалізації комерційних банків, масштабів діяльності, конкуренції на ринку кредитних ресурсів, стану економічної кон'юнктури тощо структура банківських ресурсів окремих комерційних банків може суттєво різнитися. Ці особливості важливо враховувати в банківському управлінні. Наприклад, якщо для банку характерний універсалізм у діяльності, то для операцій з короткострокового кредитування як основне джерело залучених ресурсів доцільно використовувати короткострокові депозити. Для банків з переважно інвестиційною діяльністю для залучення коштів можна застосовувати довгострокові позики від інших фінансово-кредитних закладів, цільові спеціальні фонди державних чи недержавних підприємницьких структур.

Ураховуючи наявність у структурі банківських коштів значної частини позичених і залучених ресурсів, пошук нових шляхів і можливостей їх зростання для банківського менеджера має особливе значення. Для виконання основних завдань менеджменту банківських ресурсів важливо класифікувати їх за основними ознаками.

Депозити банку за економічним змістом поділяють на три групи:

- строкові депозити;
- депозити до запитання;
- ощадні вклади населення.

Кожна з цих груп класифікується за певними ознаками.

Депозити за строками можна поділити на такі:

- до трьох місяців;
- трьох-шести місяців;
- шести-дев'яти місяців;
- дев'яти-дванадцяти місяців;
- понад 12 місяців.

Депозити до запитання класифікують залежно від характеру та належності коштів, які зберігаються на рахунках:

- кошти на поточних, бюджетних і кореспондентських рахунках;
- кошти підприємств та організацій у розрахунках;
- кошти місцевих бюджетів.

Ощадні вклади залежно від особливості їх зберігання бувають:

- строкові;
- строкові з додатковими внесками;
- виграшні;
- грошово-речові виграшні;
- молодіжно-преміальні;
- на пред'явника;
- до запитання.

Депозити до запитання для клієнта — власника рахунка є найбільш ліквідними коштами. Переваги для власника цих коштів такі:

- гроші вносяться та вилучаються як частково, так і повністю без будь-яких обмежень;
- дозволяється отримувати гроші з таких рахунків у готівковій формі;
- більша захищеність цих коштів, оскільки банк має зберігати в НБУ певні мінімальні резерви за залишками на цих рахунках.

Основні недоліки використання коштів на таких рахунках для їх власників і банків, які їх відкривають, такі:

- відсутня плата за зберігання коштів на цих рахунках або вона дуже невелика (для власників рахунків);
- необхідність тримати досить великі резерви на кореспондентському рахунку в НБУ для забезпечення миттєвої ліквідності за таким зобов'язанням (для банків).

Строкові депозитні рахунки мають чітко встановлений термін їх повернення, банк за ними сплачує фіксований відсоток, а також існують певні обмеження щодо дострокового зняття цих коштів з рахунка.

Переваги строкових депозитних рахунків для їх власників і банків такі:

- банк за залишками на таких рахунках сплачує підвищений відсоток (позитивно для власника):
- нижча норма резервування і визначені терміни повернення (позитивно для банку).

Основні недоліки для власників рахунків визначаються тим, що ці кошти мають низьку ліквідність, а також їх власники не мають змоги використовувати ці кошти для поточних розрахунків і отримання готівкових коштів.

До позичених депозитних коштів належать кредитні ресурси, куплені на міжбанківському кредитному ринку. З цією метою банки проводять такі операції:

- операції РЕПО (угоди про продаж цінних паперів зі зворотним їх викупом);
- отримання позик НБУ;
- отримання міжбанківських кредитів.

Окрім того, джерелом придбання позичених коштів є емісія банківських векселів.

1.3.1. Операції за депозитами

У сучасних умовах джерела коштів, що розміщуються на депозитах, досить різноманітні. Це кошти на рахунках підприємств державного й недержавного сектора економіки, рахунках державних закладів і організацій, громадських і релігійних організацій, кошти орендарів, фермерів, тих, хто здійснює індивідуальну трудову діяльність. З точки зору банківського управління депозити можна поділити на дві групи: рахунки “до запитання” і строкові рахунки.

Депозити до запитання використовуються насамперед для здійснення поточних розрахунків. Власник рахунка може обирати при цьому різні форми платежів: платіжними дорученнями, готівкою, чеками, переказом (чи векселем). Відкривши такий рахунок, клієнт передає банку право технічного ведення своїх платіжних операцій. Депозити до запитання класифікуються залежно від характеру й належності коштів, що зберігаються на рахунках, зокрема кошти на розрахункових поточних рахунках державних і недержавних підприємств, організацій, установ.

Щодня здійснення платіжних операцій у банках потребує від банківських спеціалістів істотних витрат праці, які, хоч і знижуються через застосування комп'ютерної техніки, мають значну питому вагу в

банківських витратах. Однак ці витрати більшою чи меншою мірою можуть компенсуватися тим, що клієнти, які відкрили рахунки до запитання, не в повному обсязі використовують свої кошти на рахунках. Тому досить стабільно не використовується так званий твердий залишок, який використовується банком для своїх комерційних цілей, тобто він може надавати їх у позику. У середньому цей залишок є певною очікуваною величиною і утворюється внаслідок того, що безліч клієнтів банку регулярно знімають кошти зі своїх поточних рахунків і поповнюють їх через певний час. Але більшість клієнтів для оплати своїх зобов'язань не використовують всього вкладу. Навіть тоді, коли підприємство щоденно здійснює платежі, на рахунках залишаються певні грошові залишки. Якщо протягом тривалого періоду потоки надходжень і витрат на рахунках залишаються збалансованими, динаміка величини твердого залишку на рахунках зумовлюється, в основному, циклічним характером підприємницького процесу. Такий залишок коштів на рахунках до запитання доцільно використовувати для розширення активних операцій, а отже, для підвищення прибутковості роботи банку. Без особливого ризику можна з цих коштів в певному обсязі надавати короткострокові кредити.

Вклади до запитання можна оформляти на поточні рахунки або на контокорентні рахунки, між якими є відмінність. Власник поточного рахунка може зняти з нього лише суму фактичного залишку коштів, тобто має змогу використати лише обсяг власних грошей. Коли банк відкриває своєму клієнтові контокорентний рахунок, то на нього можливий як плюсовий, так і мінусовий залишок. Іншими словами, клієнт у будь-який час може не лише повністю використати власні кошти на рахунок, а й одержати від банку певний кредит у межах встановленого банком ліміту за дебетовим сальдо цього рахунка.

Другу групу депозитів утворюють строкові вклади. Комерційні банки приймають строкові вклади двох видів: вклади з безумовним строком вилучення і вклади з попереднім повідомленням про вилучення коштів з нього. Ці депозити, що мають в основному короткостроковий характер, вносяться, як правило, не менш як на один місяць. Для вкладника зміст строкового вкладення грошей полягає в одержанні більш високих відсотків.

Банк також має змогу використовувати депозитні кошти більш тривалий період, а отже, збільшувати відсоткові доходи.

Якщо у разі безумовних строкових вкладів (без попереднього повідомлення) після закінчення договірному терміну клієнт автоматич-

но отримує право вилучити кошти з них у будь-який час, то при строкових вкладах з попереднім повідомленням у банк має надійти спеціальна заява вкладника. Термін подачі такого повідомлення про вилучення коштів вкладу попередньо обумовлюється і відповідно до цього встановлюється величина відсотка по вкладу. Якщо клієнт хоче вилучити гроші з вкладу, то він має своєчасно повідомити про це банк згідно із зазначеними в договорі термінами повідомлення. Банківські менеджери, ураховуючи майбутні операції з вилучення депозитів, мають рефінансувати підписані кредитні угоди з інших джерел.

1.3.2. Управління пасивними операціями комерційних банків

Метою пасивних операцій є залучення банком необхідних йому кредитних ресурсів і розширення в такий спосіб можливості здійснення активних операцій.

У зв'язку з цим кожному банківському спеціалісту доцільно знати і творчо виконувати правила, що лежать в основі пасивних операцій.

Управління депозитними та ощадними операціями потрібно організовувати так, щоб забезпечити постійне зростання прибутку найближчим часом або в перспективі, створивши для цього необхідні умови. Реалізуючи відповідну депозитну політику, доцільно розширювати коло клієнтів, застосовуючи до них різні умови вкладень, які б повніше відповідали їхнім інтересам. При здійсненні депозитних операцій важливо забезпечувати їх узгодженість у часі за грошовими сумами з кредитними операціями. В управлінні депозитними операціями суттєве значення має контроль за строковими депозитами, особливо короткостроковими, які найбільшою мірою сприяють забезпеченню відповідної ліквідності балансу. Плануючи динаміку депозитних і ощадних операцій, банківські спеціалісти мають організувати практичну роботу в такий спосіб, щоб резерви вільних коштів на депозитних рахунках, тобто тих, що тимчасово не використовуються для надання кредитів, були незначні. Зазначимо, що резерви тимчасово вільних банківських ресурсів обчислюються відніманням від суми залишків коштів на розрахункових, поточних та інших депозитних рахунках величини заборгованості за кредитами. Банківські менеджери з метою підвищення ефективності пасивних операцій мають постійно урізноманітнювати послуги й поліпшувати якість і культуру обслуговування клієнтів, що сприятиме розширенню можливостей щодо залучення депозитних і ощадних вкладів.

Оскільки банки виплачують за строковими депозитами вищий відсоток, аніж за депозитами до запитання, то зберігання вільних ресурсів за строковими депозитами відповідає інтересам як банків, так і їхніх клієнтів. Однак здебільшого в комерційних банках відсутня продумана диференціація відсоткових ставок за депозитними угодами, що недостатньо стимулює залучення коштів на ці види вкладів у великих сумах і на тривалий період. Тому комерційні банки могли б за певну плату надавати клієнтам послуги з розрахунку тієї частини грошових ресурсів, що зберігаються на рахунках до запитання, які без загрози для операцій клієнта можна було б перевести на строкові депозити. Звичайно, необхідно обчислити й суму додаткового прибутку, яку в такому разі міг би одержати вкладник. Для такого розрахунку використовуються дані про платіжний обіг за розрахунковими рахунками клієнтів й порівнюється середній залишок коштів клієнта на розрахунковому або поточному рахунку за рік й сума кредитового обороту за розрахунковим чи поточним рахунком за рік.

Ефективність заходів щодо формування власних і залучених ресурсів комерційного банку залежить від постійного аналізу банківськими спеціалістами структури й величини коштів, що зберігаються на депозитних рахунках, і вибору таких способів і шляхів їх залучення та використання, які були б максимально прибуткові для нього і відповідали інтересам клієнтів.

Підсумовуючи зазначене вище про особливості проведення депозитних операцій, а також те, що їх управління відіграє ключову роль в організації роботи банку, можна узагальнити основні принципи проведення цих операцій.

Принципи організації депозитних операцій такі:

- депозитні операції мають сприяти отриманню прибутку чи створювати умови отримання прибутку в подальшому;
- депозитні операції мають бути різноманітними і проводитися з різноманітними суб'єктами;
- особливу увагу у процесі організації депозитних операцій варто приділяти строковим операціям;
- необхідно забезпечувати взаємозв'язок депозитних і кредитних операцій за термінами і сумами депозитних і кредитних вкладів;
- метою банку при здійсненні депозитних і кредитних операцій має бути мінімізація вільних коштів;
- банку потрібно вживати заходів щодо урізноманітнення банківських послуг, які сприяють залученню депозитів.

Наприклад, до таких послуг можна зарахувати:

- можливість здійснення платежів після закінчення операційного часу (16–18 год.);
- можливість здійснення платежів з надходжень поточного дня;
- застосування автоматизованої системи розрахунків банк-клієнт;
- оплата комунальних платежів, за користування кабельним телебаченням, послугами мобільного зв'язку тощо;
- відкриття для клієнтів НАУ-рахунків (поточні рахунки за грошовими залишками, на яких банк нараховує відсотки).

1.4. Порядок реєстрації комерційного банку

Комерційні банки в Україні створюються з дозволу Національного банку України. Вони мають бути зареєстровані в Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” суб’єкти підприємницької діяльності без їх реєстрації в НБУ не мають права використовувати у своїх назвах термін “банк” і похідні від нього словосполучення.

Засновниками комерційного банку можуть бути вітчизняні та іноземні юридичні й фізичні особи, за винятком Рад народних депутатів та їхніх виконавчих органів, політичних і профспілкових організацій, спілок, партій, громадських фондів, а також окремих категорій громадян. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про підприємництво” у створенні банку не можуть брати участі військовослужбовці та посадові особи органів суду, прокуратури, держбезпеки, внутрішніх справ, держарбітражу, держнотаріату, а також посадові особи органів державної влади та управління.

Статутний фонд комерційного банку згідно зі ст. 4 Закону України “Про банки і банківську діяльність” і з положенням Національного банку України “Про порядок створення і реєстрації комерційних банків” формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі. Для формування статутного фонду забороняється використовувати бюджетні кошти та кошти, отримані у кредит. Внески засновників банку до статутного фонду мають здійснюватися лише в національній валюті. Внески іноземних засновників конвертуються в національну валюту України за офіційним курсом НБУ на дату підписання установчого договору.

Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але він не може бути менший за нормативні вимоги Національного банку України. Згідно з інструкцією НБУ “Про порядок створення і реєстрації комерційних банків” з 1 січня 1998 р. мінімальний рівень статутного фонду комерційного банку, створеного з участю національного капіталу, має відповідати сумі, еквівалентній 1 млн євро. Якщо банк створюється з участю іноземного капіталу, частка якого не перевищує 50 % статутного фонду, то величина останнього не може бути нижчою за суму, еквівалентну 5 млн євро. Якщо частка іноземного капіталу становить 50 % і більше, мінімальний статутний фонд має бути не менший від суми, еквівалентної 10 млн євро.

Для формування статутного фонду в регіональному управлінні НБУ за місцем створення комерційного банку відкривається поточний рахунок, на який кожен засновник спрямовує визначену установчими документами частку статутного фонду. Підставою для відкриття такого рахунка є:

- заява про відкриття рахунка за підписом одного із засновників, якому загальними зборами доручено оформлення документів з організації товариства;
- копія нотаріально засвідченого установчого договору.

Кошти на поточний рахунок, відкритий для формування статутного фонду, юридичні особи можуть спрямовувати тільки переказуванням їх з поточних рахунків. Фізичні особи власну частку у статутному фонді формують як через безготівкові перерахування зі своїх поточних і депозитних рахунків до запитання, так і безпосередньо готівкою.

До моменту подання до НБУ необхідного для реєстрації пакета документів на цьому рахунку має бути сума коштів, зазначена в установчому договорі, але не нижча від рівня мінімальних вимог НБУ до статутних фондів комерційних банків.

Для реєстрації орган управління банку в двотижневий термін після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку такі документи:

- 1) заяву про реєстрацію банку;
- 2) установчий договір;
- 3) статут банку;
- 4) протокол установчих зборів;
- 5) економічне обґрунтування та опис мети створення банку;
- 6) висновок аудиторської організації;
- 7) бухгалтерську та фінансову звітність засновників;

- 8) відомості про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку;
- 9) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію;
- 10) копію звіту про проведення відкритої підписки акції;
- 11) документ, що підтверджує наявність приміщення;
- 12) установчі документи акціонерів (учасників) банку.

Заява про реєстрацію банку подається за підписом особи, уповноваженої установчими зборами (зборами учасників) укладати угоди та здійснювати інші дії від імені засновників.

Установчий договір має містити інформацію про вид товариства та мету його діяльності; про склад засновників і особу, уповноважену підписувати документи й здійснювати інші дії від їхнього імені; про розмір, порядок і термін формування статутного фонду; про порядок розподілу прибутку та покриття збитків банку. Крім того, цей документ має передбачати відповідальність сторін за взяті на себе зобов'язання і порядок вирішення спорів, що можуть між ними виникнути, а також порядок внесення змін до установчих документів і порядок реорганізації та ліквідації банку.

Установчий договір підписують засновники банку. Якщо засновником є юридична особа, то підпис керівника — суб'єкта господарювання — засвідчується печаткою. Підпис фізичної особи — засновника банку — засвідчується нотаріально.

Статут банку має відповідати вимогам Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства”. У ньому визначаються:

- повна та скорочена назви банку, його місцезнаходження;
- положення про те, що банк є юридичною особою, набуває такого статусу з моменту реєстрації в НБУ, виконує вимоги нормативних актів НБУ, користується єдиними правилами бухгалтерського обліку в банках на базі комплексної автоматизації і комп'ютеризації, подає до НБУ звітність та іншу інформацію в установлених ним формах, обсягах та у визначені терміни;
- відомості про засновників банку та їхню частку в статутному фонді банку;
- положення про органи управління банком, їх структуру, порядок утворення, повноваження та порядок прийняття рішень;
- розмір, порядок та термін формування статутного фонду банку, порядок його збільшення чи зменшення;
- розмір і порядок утворення резервного і страхового фондів банку;

- перелік і порядок утворення інших фондів банку;
- перелік операцій, що здійснюються банком на підставі ліцензії НБУ;
- порядок розподілу прибутків і покриття збитків;
- положення про внутрішній та зовнішній аудит;
- положення про органи контролю за діяльністю банку та порядок їхньої діяльності;
- порядок внесення змін і доповнень до статуту;
- порядок реорганізації та ліквідації банку.

Статут комерційного банку може містити й інші положення, які не суперечать чинному законодавству України. Статут підписує уповноважена особа і затверджують установчі збори (збори учасників).

Протокол установчих зборів має містити рішення про створення банку, ухвалення статуту, обрання членів органів управління банку та органів контролю, призначення голови правління, головного бухгалтера та особи, уповноваженої від імені засновників відповідати за реєстрацію банку. Протокол підписують голова та секретар зборів.

Економічне обґрунтування та мета створення банку являють собою бізнес-план на перший рік діяльності: розрахунковий баланс, розрахунок доходів, витрат і прибутку на кінець першого року діяльності.

Висновок аудиторської організації включає дані про фінансовий стан і платоспроможність засновників; наявність у них вільних власних коштів у розмірі, який забезпечував би виконання їхніх зобов'язань щодо формування статутного фонду банку; достовірність балансових даних бухгалтерської та фінансової звітності, наданої на дату перед здійсненням внеску до статутного фонду банку, стосовно тих засновників, частка яких не менша 5 % оголошеного статутного фонду банку. Перевірку фінансового стану і платоспроможності засновників комерційного банку можуть здійснювати як аудиторські організації, так і окремі аудитори, але за наявності ліцензії Аудиторської палати України. Достовірність висновків про фінансовий стан засновників, частка яких становить не менше 5 % оголошеного статутного фонду, перевіряють підрозділи НБУ.

Бухгалтерську й фінансову звітність подають усі засновники — юридичні особи незалежно від розміру їхньої участі у статутному фонді банку станом на перше число місяця, в якому здійснюється внесок до цього фонду.

Фізичні особи подають довідки Державної податкової інспекції про наявність доходів, достатніх для внесення коштів відповідно до

установчих документів, якщо їх розмір перевищує 100 неоподатковуваних мінімальних заробітних плат (яка діє на день сплати внеску).

Відомості про перших керівних осіб (голову правління та головного бухгалтера) подаються у вигляді:

- витягу з трудової книжки, який засвідчується в установленому порядку регіональним управлінням НБУ за місцезнаходженням банку;
- нотаріально засвідченої копії диплома про вищу освіту;
- трьох рекомендацій осіб, які працюють у банківській системі й кандидатури яких погоджено з НБУ та його регіональним управлінням. Одна з рекомендацій обов'язково має бути з попереднього місця роботи особи, яка висувається на керівну посаду в новостворюваному банку;
- інформації регіонального управління НБУ, яке здійснює нагляд за діяльністю банківських установ, де працювали зазначені особи, щодо відсутності в їхній роботі зловживань і порушень чинного законодавства та нормативних актів НБУ. Цей документ подається в тому разі, якщо особи, що висуваються на керівні посади новостворюваного банку, раніше працювали в інших регіонах України.

Кандидатури перших керівних осіб банку висуваються та затверджуються установчими зборами (зборами учасників), але їхні характеристики обов'язково мають відповідати вимогам Національного банку України:

- наявність вищої фінансово-економічної або юридичної освіти — для голови правління та економічної або бухгалтерської освіти — для головного бухгалтера;
- досвід практичної роботи за фахом не менше п'яти років, а також стаж роботи на керівній посаді не менше трьох років;
- відсутність на їх попередньому місці роботи порушень чинного законодавства та нормативних актів НБУ.

Плата за реєстрацію банку, його філії та за реєстрацією змін і доповнень до його установчих документів, установлена Національним банком України в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів заробітної плати. Ця плата вноситься платіжним дорученням на спеціальний рахунок в Операційному управлінні Національного банку України.

Банки, що створюються у формі акціонерного товариства відкритого типу, подають копію звіту про проведення відкритої підписки на акції. Звіт має встановлену Міністерством фінансів України стан-

дартну форму. До нього додається перелік акціонерів банку, в якому зазначаються:

- найменування юридичної особи (прізвище, ім'я та по батькові для фізичної особи);
- місцезнаходження юридичної особи (адреса для фізичної особи);
- платіжні реквізити юридичної особи (паспортні дані для фізичної особи);
- кількість акцій, на які він підписався;
- загальна вартість акцій;
- частка у статутному фонді банку.

Документами, що засвідчують наявність приміщення для розміщення банку, можуть бути:

- свідоцтво на право власності на приміщення;
- угода на оренду приміщення з його власником на термін не менше 5 років.

Ці документи мають бути підписані особою, яка уповноважена за установчим договором підписувати документи та здійснювати інші дії від імені засновників банку.

Установчі документи надаються засновниками — юридичними особами, які за організаційною формою діяльності є акціонерними або пайовими товариствами. Це можуть бути як нотаріально засвідчені копії, так і оригінали статутів, установчих договорів і протоколів установчих зборів акціонерних товариств (зборів учасників для пайових товариств).

Пакет документів передається на розгляд до регіонального управління НБУ за місцем створення комерційного банку, де протягом двох тижнів мають бути підготовлені висновки щодо фінансового стану, платоспроможності, репутації акціонерів (учасників); наявності приміщення, придатного для розміщення банку; професійної придатності і репутації перших посадових осіб майбутнього банку.

Висновки РУ НБУ разом із пакетом документів передаються до центрального апарату НБУ, де розглядаються управлінням реєстрації і ліцензування комерційних банків, департаментом валютного регулювання, юридичним департаментом, а в разі потреби й іншими департаментами.

Остаточне рішення про можливість створення комерційного банку з національним капіталом приймає Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків. Для банків, що створюються з участю іноземного капіталу, таке рішення ухвалює Правління НБУ. Реєст-

рація банку здійснюється внесенням відповідного запису до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний термін з дня отримання документів Національним банком України. У разі зволікання з реєстрацією банків без поважних причин НБУ сплачує засновникам штраф у розмірі 0,01 % заявленого статутного фонду за кожен день затримки реєстрації.

Після реєстрації кошти з поточного рахунка, відкритого для формування статутного фонду, переказуються на відкритий новоствореному комерційному банку кореспондентський рахунок у НБУ.

У разі відмови в реєстрації банку кошти, що були акумульовані на поточному рахунку для формування статутного фонду, відповідно до Закону України “Про господарські товариства” повертаються акціонерам (учасникам).

Процедура реєстрації іноземного та спільного банку (створеного з участю національного та іноземного капіталу) має деякі особливості.

По-перше, це значно ширший пакет документів, що подаються до НБУ. Крім перелічених вище, це ще й такі:

- рішення уповноваженого органу іноземного засновника про створення комерційного банку в Україні;
- письмова згода контрольного органу держави, резидентом якої є іноземний засновник (акціонер або учасник), на участь у створенні банку;
- копії установчих документів іноземних засновників;
- копії установчих документів іноземних засновників (учасників);
- витяг з торговельного (банківського) реєстру країни, де іноземний засновник (учасник) офіційно зареєстрований;
- висновок аудиторської організації, яка визнана НБУ як така, що має право здійснювати аудиторську перевірку діяльності іноземних засновників;
- повідомлення керівництва центрального банку іноземної держави або уповноваженого органу про здійснення достатнього контролю за діяльністю своїх комерційних банків, що є засновниками, акціонерами (учасниками) українського банку з участю іноземного капіталу.

Іноземні громадяни, які є засновниками, акціонерами (учасниками) вітчизняного комерційного банку, повинні мати підтвердження своєї платоспроможності одним із першокласних банків, а також рекомендації щонайменше двох юридичних або фізичних осіб з відомою платоспроможністю.

Усі зазначені документи подаються мовою оригіналу з нотаріально засвідченими перекладами українською мовою і мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі й легалізовані в консульських установах України.

По-друге, Національний банк України ставить вищі вимоги до мінімального статутного фонду комерційних банків, що створюються з участю іноземного капіталу, — не менше 5 млн євро, якщо частка іноземного капіталу не перевищує 50 %, і не менше 10 млн євро, якщо його частка досягає 50 % і більше статутного фонду створюваного банку.

По-третє, остаточне рішення про створення банку з участю іноземного капіталу приймає Правління НБУ.

Комерційні банки можуть створювати свої філії та представництва як на території України, так і за її межами. Філії та представництва банку є його відособленими підрозділами, розташованими поза межами банку, і функціонують на підставі положень про філію чи представництво. На відміну від представництв, які фінансуються банком і діють від його імені без права виконувати банківські операції, філії виконують усі або деякі його функції. Представництвом відкриваються поточні рахунки в регіональних управліннях НБУ за місцем їх створення, а філії проводять усі операції за субкореспондентськими рахунками.

Філії банку відкриваються за погодженням з РУ НБУ за місцезнаходженням філії на підставі таких документів:

- клопотання комерційного банку про відкриття філії;
- рішення зборів акціонерів (учасників) про відкриття філії;
- положення про філію, затверджене в установленому порядку;
- згоди регіонального управління НБУ за місцезнаходженням головного банку на відкриття філії банку;
- копії статуту банку, зареєстрованого Національним банком України;
- документа, що підтверджує наявність приміщення, в якому буде розташовуватись філія банку;
- копії платіжного документа про внесення плати за реєстрацію філії.

Згода РУ НБУ за місцезнаходженням головного банку на відкриття філії надається за умови відповідності статутного фонду банку встановленим вимогам, наявності вільних коштів фонду виробничого розвитку для створення філії, беззбиткової діяльності протягом півріччя, дотримання економічних нормативів. При цьому допуска-

ється відвернення коштів у дебіторську заборгованість за господарськими операціями банку в розмірі, що не перевищує 5 % статутного фонду банку.

Філії банку можуть розташовуватись як у приміщеннях, що є власністю банку, так і в орендованих. Наявність приміщення для розташування банку має бути підтверджена документом про право власності на нього або договором оренди з власником на термін не менше 5 років.

Регіональне управління за місцезнаходженням філії комерційного банку дає згоду на її відкриття за таких умов:

- 1) наявності приміщення, придатного для розміщення філії;
- 2) наявності професійно придатних перших керівних осіб філії банку;
- 3) забезпечення філії кваліфікованими кадрами.

У тижневий термін з моменту вирішення питання про відкриття філії РУ НБУ надсилають Національному банку України положення про філію, повідомляють повну й скорочену назву філії банку, дані про субкореспондентський рахунок, поштову адресу, телефони, прізвища керівника та головного бухгалтера філії.

Представництво комерційного банку відкривається за погодженням з РУ НБУ за місцем розташування представництва на підставі тих самих документів, що й для відкриття філії, до яких додається довіреність керівництву представництва здійснювати представницькі функції від імені комерційного банку відповідно до положення. У тижневий термін після погодження відкриття представництва РУ НБУ надсилають до Національного банку України положення про представництво та повідомляють його назву, відомості про поточний рахунок, поштову адресу, телефони, прізвища представників.

Питання для самоконтролю

---

1. З якою метою комерційні банки здійснюють пасивні та активні операції?
2. Які основні принципи здійснення пасивних операцій?
3. Назвіть структуру власного та регулятивного капіталу комерційного банку.
4. Що таке ліквідність і платоспроможність комерційного банку?
5. Які документи потрібні для реєстрації банку?

Тест 1

Пасивні операції комерційних банків — це операції:

- а) зі створення кредитних ресурсів;
- б) з розміщення вільних кредитних коштів;
- в) із забезпечення ліквідності банку;
- г) з управління ризиками банку.

Тест 2

Операції зі створення власного капіталу банку належать:

- а) до активних операцій;
- б) пасивних операцій;
- в) розрахунково-касових операцій.

Тест 3

Субординований капітал банку належить до:

- а) власного капіталу;
- б) запозиченого капіталу;
- в) додаткового капіталу;
- г) усі відповіді правильні;
- д) правильні а) і в).

Тест 4

Активні операції комерційних банків — це операції:

- а) спрямовані на забезпечення ліквідності та отримання прибутку;
- б) зі створення кредитних ресурсів;
- в) зі здійснення міжбанківських розрахунків;
- г) усі відповіді правильні.

Тест 5

Іпотечні банки спеціалізуються на операціях:

- а) з нерухомістю;
- б) із залучення коштів населення;
- в) немає спеціалізації.

Організація кредитного процесу в банку

2.1. Принципи кредитування

Важливе значення для ефективної організації кредитних відносин між банками та клієнтами мають принципи банківського кредитування. Банківське кредитування здійснюється за такими принципами:

- повернення;
- строковість;
- цільовий характер;
- забезпеченість;
- платність кредиту.

Принцип повернення визначається сутністю позики. Реалізація цього принципу означає, що кошти, надані у вигляді позики, слугують лише тимчасовим джерелом поповнення обігових коштів або коштів, призначених на капітальні вкладення підприємства, і після закінчення визначеного терміну мають бути повернені комерційному банку. У свою чергу, це визначає такий принцип, як строковість. Позика має бути повернена в заздалегідь обумовлений термін, згідно із зазначеними в угоді зобов'язаннями позичальника. Цей термін визначається фактичними строками обігу кредитних коштів на підприємствах, які отримали позику. Повернення та строковість кредитування стимулюють раціональне використання коштів. Необхідність погашення позики у визначений термін сприяє найбільш ефективному використанню отриманого кредиту і дає змогу комерційному банку виконати свої зобов'язання перед клієнтами, кошти яких він використовує як запозичені ресурси.

Від дотримання принципів строковості та повернення кредиту залежить можливість надання нових позик, оскільки одним із ресурсів кредитування є повернення раніше виданих позик. Порушення цих принципів кредитування призводить до перетворення строкової за-

боргованості за позиками на прострочену. При порушенні термінів повернення і при наявності прострочених позик нові кредити, як правило, не надаються.

Цільовий характер кредитування припускає вкладення позикових коштів у конкретні господарські процеси, проекти, заходи. Кредит надається позичальнику зазвичай на конкретну мету, а не тому, що в нього виникла нагальна потреба в коштах. Від дотримання цього принципу багато в чому залежить своєчасність повернення позики, тому що тільки реалізація мети, на яку одержано кредит, може забезпечити необхідні кошти для погашення боргу.

Принцип забезпеченості позик має захистити інтереси банку, не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. Іншими словами, проти заборгованості за позиками, яка відображається в пасиві балансу клієнта-боржника, має бути певне майно (товари або цінні папери), що враховується в активі його балансу, або зобов'язання третьої особи погасити борг банку (гарантії, поручництва тощо). Забезпеченість наданих банком позик зменшує ризик отримання збитків, оскільки дотримання цього принципу гарантує повернення позичених коштів. Розмір та види забезпечення залежать від фінансового стану позичальника, умов позики, відносин із позичальником.

Деякі кредити можуть надаватися і без забезпечення, якщо банк на це дає свою згоду.

Такі кредити в банківській практиці кредитування називаються бланковими. Відсутність забезпечення може бути спричинена як об'єктивними причинами, коли економічна природа кредиту не передбачає вкладення коштів у матеріальні цінності (наприклад, кредити на виплату заробітної плати, на виставлення акредитивів тощо), так і суб'єктивними, коли банк іде на це свідомо, страхуючи свій підвищений ризик високими позиковими відсотками.

У процесі кредитування клієнтів банк вимагає не тільки повернення одержаної позики, а й сплати відсотка за користування нею. Реалізація цієї вимоги означає здійснення принципу платності кредиту. В умовах ринкових відносин відсоток є об'єктивним супутником кредиту, його складовою, оскільки кредитна операція — це акт комерційного продажу коштів на певний час. За рахунок відсотків банки покривають свої витрати та одержують прибуток. Відсоток є також одним із засобів управління сукупним грошовим оборотом, що застосовується центральним банком країни. Відсоток — це ціна

позики, що формується з урахуванням попиту та пропозиції, яка склалася на грошовому ринку на позикові кошти.

Відсоткові ставки визначаються терміном використання позики, ризиком неплатоспроможності позичальника, характером наданого забезпечення, рівнем окупності проекту, що кредитується, рівнем відсоткових ставок банків та іншими факторами і встановлюються диференційовано за кожною кредитною угодою.

Відсоткові ставки позики можуть бути фіксованими та плаваючими, це також визначається умовами кредитного договору. Фіксовані відсоткові ставки залишаються незмінними на весь період дії угоди. Плаваючі ставки коливаються залежно від умов грошового ринку і, як правило, залежать від облікової ставки Центрального банку. Окрім того, на їх розмір впливають відсотки за депозитами, попит і пропозиція на кредитні ресурси, а також стан економіки та фінансів позичальника. Залежно від зміни цих складових банк може переглядати умови кредитної угоди з обов'язковим повідомленням позичальника.

У разі несвоєчасної виплати відсотків за використання кредиту, через відсутність коштів на поточному рахунку позичальника банк має право стягувати пеню за кожний день прострочення платежу в розмірі, який визначається кредитною угодою.

2.2. Основні форми і функції кредиту

Основні особливості кредитної системи і функціональне місце комерційних банків в її структурі визначають характер функцій, що їх виконують банківські кредити на грошовому ринку.

Ці функції полягають у такому: перерозподілі на ринку вільних грошових ресурсів; економії витрат обігу; концентрації капіталу в грошовій формі; обслуговуванні товарообігу.

Перерозподільна функція. В умовах ринкової економіки ринок позикових капіталів є своєрідним насосом, який акумулює фінансові ресурси в одних секторах грошового ринку, де тимчасово вони вивільняються з обігу, і спрямовує їх в інші, в яких прибутковість вища і є тимчасова потреба в додаткових капіталах у грошовій формі. Перерозподільна функція кредиту дає змогу використовувати капітал з максимальною ефективністю, водночас вона призводить до структурних змін на макрорівні, які не завжди є оптимальними. Це наочно вид-

но на прикладі України, де переливання капіталу зі сфери виробництва у сферу обігу набуло загрозливого і руйнівного характеру.

Економія витрат обігу. Практична реалізація цієї функції безпосередньо впливає з економічної сутності кредиту, джерелом якого є фінансові ресурси, що тимчасово вивільняються у процесі обігу промислового та торгового капіталу. Тимчасовий розрив між надходженням і використанням коштів суб'єктів господарської діяльності може визначити не тільки їх надлишок, а й їх нестачу. Саме тому широко застосовуються позики на поповнення тимчасової нестачі власних обігових коштів, які використовуються практично всіма позичальниками і значно прискорюють процес обігу, а отже, сприяють економії загальних витрат обігу капіталу.

Концентрація капіталу. Процес концентрації капіталу є неодмінною умовою стабільного розвитку економіки та пріоритетною метою будь-якого суб'єкта господарювання. Важливу роль у розв'язанні цього завдання відіграють кредитні кошти. Вони в короткий термін дають змогу розширити обсяги виробництва і в такий спосіб отримати додатковий прибуток.

Обслуговування товарообігу. У процесі реалізації цієї функції кредитна система активно впливає на прискорення не тільки товарного, а й грошового обігу, зменшуючи в обігу кількість готівки.

Кредит надається у двох основних формах — грошовій і товарній. Відповідно розрізняють банківський і комерційний кредити.

Банківський кредит надається у грошовій формі і оформлюється кредитною угодою, яка укладається між комерційним банком і позичальником.

Комерційний кредит надається в товарній формі. Суб'єктами таких кредитних відносин, як правило, є партнери по бізнесу, які пов'язані між собою умовами угоди поставки. Продавець (постачальник) надає кредит покупцеві у формі відстрочення платежу за товарну поставку. Такий кредит оформлюється векселем — простим чи переказним.

Простий вексель — це безумовне зобов'язання покупця сплатити борг у зазначений термін.

Переказний вексель — це розпорядження кредитора своєму боржникові сплатити борг третій особі.

До закінчення терміну обігу вексель може використовуватись як засіб платежу та обігу в розрахунках між суб'єктами господарювання. Він передається від покупця до продавця на основі індосаменту

(передавального напису на зворотному боці векселя). Як і будь-який інший цінний папір, вексель має номінальну та курсову вартість. Особливість вартості векселя полягає в тому, що його курсова вартість завжди нижча від номінальної. Тому вексель обертається за курсовою вартістю, а погашається за номінальною. Дохід за векселем сплачується у формі дисконту, який отримує кредитор від позичальника. Розмір дисконту розраховується залежно від загальної дохідності векселя та терміну, який залишився до його погашення.

2.3. Характеристика загальних умов отримання кредиту

Щоб отримати кредит, позичальник звертається до банку з кредитною заявкою, яка складається з певного пакету документів. Склад необхідних документів залежить від характеру кредитної операції, і для різних клієнтів він може бути різним.

Кредити надаються на підставі укладеної між банком і позичальником кредитної угоди (договору). До укладання кредитного договору банк має ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, здійснити експертизу проекту чи господарської операції, що пропонується для кредитування, визначити ступінь ризику для банку та структуру майбутньої позики (сума, термін, відсоткова ставка тощо).

У кредитному договорі передбачаються: мета, сума, термін, порядок, форма видачі та погашення кредиту, форма забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткова ставка, порядок і форма сплати відсотків й основного боргу, права, зобов'язання, відповідальність сторін щодо надання та погашення кредитів, перелік відомостей, розрахунків та інших документів, необхідних для кредитування, періодичність їх подання банку, можливість проведення банком перевірок на місці, наявність і стан зберігання заставного майна тощо. Зміст кредитного договору сторони визначають залежно від конкретної кредитної операції.

Якщо в позичальника виникають тимчасові фінансові труднощі з об'єктивних причин, а отже, він неспроможний погасити кредит у термін, передбачений кредитним договором, банк може в окремих випадках надати позичальнику відстрочку (продлонгацію) погашен-

ня боргу зі зміною кінцевого терміну погашення кредиту. Пролонгація кредиту оформляється додатковою угодою до кредитного договору.

Здійснення кредитних операцій комерційних банків має відповідати певним вимогам і умовам.

Кредити видаються тільки в межах наявних ресурсів, що є в розпорядженні банку. Про кожний випадок надання позичальнику кредиту в розмірі, що перевищує 10 % власного капіталу (великі кредити), комерційний банк мусить повідомити Національний банк України. Сукупна заборгованість за кредитами, урахованими векселями та 100 % суми позабалансових зобов'язань, виданих одному позичальнику, не може перевищувати 25 % розміру регулятивного капіталу банку.

Загальний розмір великих кредитів, наданих банком стосовно всіх позичальників з урахуванням 100 % позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру регулятивного капіталу банку.

Кредитування позичальників має здійснюватися з додержанням комерційним банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Позики надаються всім суб'єктам господарювання незалежно від форми власності за умови, що позичальник є юридичною особою, зареєстрованою як суб'єкт підприємництва, або фізичною особою.

Рішення про надання кредиту приймається колегіально (кредитним комітетом (комісією) банку, відділення, філії) та оформляється протоколом.

Кредитування здійснюється в межах параметрів, визначених політикою банку, які включають: пріоритетні напрями в кредитуванні; обсяги кредитів і структуру кредитного портфеля; граничні розміри кредиту на одного позичальника; методику оцінки фінансового стану та кредитоспроможності позичальника; рівень відсоткової ставки тощо.

Кредити надаються тільки на комерційних засадах з додержанням таких умов:

- оцінки установою банку кредитоспроможності позичальника, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності;
- кредитуються тільки ті види діяльності позичальника, які передбачені його статутом;

- позичальник має надати певне забезпечення під кредит, а в деяких випадках брати участь у фінансуванні об'єкта, що кредитується, певною сумою власного капіталу.

Окрім того, для забезпечення своєї платоспроможності банк має створювати резерви для покриття можливих втрат від активних операцій, забезпечувати певну якість банківського менеджменту.

При оцінюванні фінансового стану позичальника — фізичної особи мають бути враховані:

- соціальна стабільність клієнта, тобто наявність власної нерухомості, рухомого майна, цінних паперів тощо, постійної роботи;
- сімейний стан клієнта;
- вік і здоров'я клієнта;
- доходи та витрати клієнта;
- інтенсивність користування банківськими позиками в минулому та своєчасність їх погашення й сплати відсотків за ними, а також користування іншими банківськими послугами;
- зв'язки клієнта в діловому світі тощо.

Основним джерелом інформації про фінансовий стан потенційного позичальника є його звітність: баланс, звіт про прибутки й збитки, звіт про наявність майна, а також розрахунки певних показників, виконані на підставі цієї звітності. Але це не вичерпує усіх відомостей про клієнта. Адже є й інші джерела, до яких належать архіви банку, інформація від інших фінансово-кредитних установ, економічна преса тощо.

Банк-кредитор має право вимагати від клієнта список банків і фінансових установ, з якими він має і мав відносини в минулому. Він повинен з'ясувати питання про стан поточних розрахунків клієнта з постачальниками, своїми працівниками.

Тільки на підставі результатів ретельної аналітичної роботи банк робить висновки про здатність клієнта повертати борги, а отже, і про можливість укладання з ним кредитної угоди.

Банки можуть надавати банківські кредити (які не забезпечуються майном та іншими формами), але тільки в межах власних коштів і лише клієнтам зі стійким фінансовим станом та інсайдерам банку в сумі, що не перевищує 40 % номінальної вартості акцій банку, що перебувають у їхній власності.

Банки не можуть надавати кредити: на покриття збитків господарської діяльності позичальника; на формування та збільшення ста-

тутного фонду клієнта; на внесення клієнтом платежів до бюджету і позабюджетних фондів (за винятком кредитування за контокорентним рахунком); підприємствам, проти яких порушено справу про банкрутство; підприємствам, у контрактах яких не передбачено страхування можливих втрат від непостачання товарно-матеріальних цінностей; підприємствам, які мають прострочену заборгованість за раніше отримані позики і несплачені відсотки.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позикових рахунків: простого, спеціального, контокорентного.

Простий позиковий рахунок є найпоширенішою формою банківського строкового кредитування. На ньому може бути тільки активне (дебетове) сальдо, кожний факт видачі й погашення кредиту оформлюється відповідними документами клієнта або банку (платіжне доручення, розпорядження кредитного відділу банку операційному відділу тощо).

Спеціальний позиковий рахунок застосовується банком в окремих випадках, наприклад, при кредитуванні позичальника під заставу векселів. Він є формою обліку позик до запитання. Якщо на цьому рахунку виникає кредитове сальдо, воно в той самий день має бути зараховане на поточний рахунок позичальника. Кредит може погашатися як за платіжними дорученнями позичальника, так і зарахуванням коштів, що надходять на користь позичальника від боржників за векселями, у кредит спеціального позикового рахунка. Банк має право стягнути заборгованість за спеціальним позиковим рахунком у будь-який час без попередження клієнта, але це має бути передбачено кредитною угодою.

Контокорентний рахунок — це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції банку з клієнтом. На ньому відбивають, з одного боку (за дебетом), заборгованість клієнта перед банком і всі платежі з рахунка за дорученням клієнта, а з іншого (за кредитом) — надходження коштів клієнта в банк від платників.

Контокорентний рахунок поєднує в собі позиковий рахунок і поточний і може мати дебетове або кредитове сальдо. Операції на ньому здійснюються за допомогою письмових доручень клієнта. Клієнт банку з цього рахунка отримує кредит за овердрафтом, тобто кредит у розмірі дебетового залишку на рахунку.

Банк контролює виконання позичальниками умов кредитного договору, цільове використання кредиту, своєчасне й повне його погашення, сплату відсотків за ним. У разі виникнення певних порушень умов

кредитного договору з боку позичальника банк має право застосовувати економічні та правові санкції.

У разі погіршення економічного стану позичальника використання ним кредиту не за цільовим призначенням, ухиляння від контролю банку, надання недостовірної звітності й запущеності бухгалтерського обліку, несвоєчасного повернення кредиту чи незабезпеченості наданого кредиту банк має право пред'явити вимогу про дострокове стягнення кредиту і відсотків за ним, у тому числі спрямуванням стягнення на забезпечення в передбаченому законодавством порядку.

Якщо виявлено факти використання кредиту не за цільовим призначенням, банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором.

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредитами та відсотками і ненадання банком пролонгації погашення кредиту він має право застосувати штрафні санкції в розмірах, передбачених кредитним договором.

Якщо позичальник відмовляється оплатити борги за позиками, банк стягує борги в претензійно-позовному порядку.

Якщо позичальник систематично не виконує зобов'язань щодо сплати боргу відповідно до кредитної угоди, банк може звернутися в передбаченому законом порядку із заявою про порушення справи про банкрутство.

З метою прискорення розрахунків за простроченими кредитами банк може використовувати такі форми, як переуступка права вимоги та переведення боргу іншій особі.

Згідно зі статтею 197 Цивільного кодексу України в період дії зобов'язань може відбуватися заміна кредитора або боржника. Кредитор (банк) може передавати свої права за зобов'язаннями іншій особі, оформивши це угодою про переуступку права вимоги, що оформляється письмовою угодою з повідомленням про це боржника.

Переведення боргу оформляється письмовою угодою між первинним боржником і новим боржником. Укладання угоди про переведення боргу можливе тільки за згодою комерційного банку, який видав позику первинному боржнику.

2.4. **Форми забезпечення повернення банківських позик**

Під формою забезпечення повернення банківської позики варто розуміти конкретне джерело погашення боргу, юридичне оформлення права кредитора на його використання, організацію контролю банку за достатністю цього джерела.

Основною передумовою повернення банківської позики є цільові грошові надходження, дохід, прибуток від реалізації прокредитованого об'єкта. Але будь-яка кредитна операція пов'язана з певним ризиком, тобто можлива ситуація, що позичальник не зможе одержати достатню суму цільових грошових надходжень, доходу, прибутку й тому не забезпечить своєчасного повернення боргу. Для страхування цього ризику застосовуються певні форми страхування повернення боргу або певні гарантії.

Отже, у банківській практиці використовується два джерела погашення позик — первинні й вторинні.

Для фінансово стабільних позичальників, які належать до першокласних клієнтів банку, достатньо закріпити у кредитній угоді первинне джерело погашення позики. Але такі клієнти не домінують у загальній масі позичальників, тому здебільшого банки змушені застосовувати поряд із первинними також вторинні (додаткові) засоби захисту від кредитного ризику, тобто вимагати від позичальників певного забезпечення.

В Україні згідно з чинним законодавством банки можуть використовувати такі форми забезпечення позик:

- заставу;
- гарантію;
- переуступку (цесію) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи;
- іпотеку;
- страхову угоду (поліс).

Застава — це спосіб забезпечення зобов'язання. Найпоширенішою є застава, застережена договором, коли боржник добровільно віддає майно в заставу і оформляє це угодою з кредитором.

Заставою може бути забезпечена тільки дійсна вимога. Це означає, що договір застави не має самостійного характеру, тобто його не можна укласти поза договором, виконання якого він забезпечує.

Предметом застави може бути будь-яке майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужене заставодавцем, а також цінні папери і майнові права.

Заставне майно мусить мати:

- високу ліквідність, тобто здатність до конвертації в кошти;
- здатність до тривалого зберігання (як правило, протягом терміну користування позикою);
- стабільні ціни;
- низькі витрати щодо зберігання й реалізації;
- легкий доступ для контролю.

Кредитор-заставоутримувач має право реалізувати заставне майно, якщо забезпечене ним зобов'язання не буде виконано. Кредитор має право в разі невиконання боржником-заставником забезпеченого заставою зобов'язання отримати задоволення з вартості заставного майна раніше від інших кредиторів боржника.

Застава має забезпечити не тільки повернення позички, а й сплату відсотків і пені за договором. Вартість застави має бути вищою, ніж розмір позички.

2.5. Методи управління кредитним ризиком

Кредитний ризик визначається ймовірністю того, що позичальник не зможе або не захоче виконати свої зобов'язання згідно з кредитною угодою. Управління кредитним ризиком банку здійснюється на двох рівнях відповідно до причин його виникнення на рівні кожної окремої позички та на рівні кредитного портфеля в цілому.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремої позички:

- нездатність позичальника створити адекватний грошовий потік;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника.

До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля банку, належать такі:

- надмірна концентрація — зосередження кредитів в одному із секторів економіки;
- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців, які знають особливості багатьох галузей економіки;
- валютний ризик кредитного портфеля;

- структура портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;
- рівень кваліфікації персоналу банку.

Методи управління кредитним ризиком поділяються на дві групи: 1) методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики; 2) методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

До першої групи методів належать:

- 1) аналіз кредитоспроможності позичальника;
- 2) аналіз та оцінка кредиту;
- 3) структурування позики;
- 4) документування кредитних операцій;
- 5) контроль за наданим кредитом і станом застави.

Особливістю перелічених методів є необхідність їх послідовного застосування, оскільки водночас вони являють собою етапи процесу кредитування. Якщо на кожному етапі перед кредитним співробітником поставлено завдання мінімізувати кредитний ризик, то правомірно розглядати етапи кредитування як методи управління ризиком окремої позики.

Методи управління ризиком кредитного портфеля банку:

- 1) диверсифікація;
- 2) лімітування;
- 3) створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків.

2.5.1. Методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики

Аналіз кредитоспроможності позичальника

Під кредитоспроможністю позичальника розуміють здатність юридичної чи фізичної особи повністю і в зазначені терміни виконати всі умови кредитної угоди. У світовій банківській практиці кредитоспроможність клієнта завжди була і лишається одним із основних критеріїв при визначенні доцільності встановлення кредитних відносин. Кредитоспроможність тлумачиться не лише як можливість повернути основну суму боргу і відсотки за ним, а й як бажання клієнта виконати свої зобов'язання. Тому здатність повернути кредит залежить від моральних якостей клієнта, його репутації, майстерності та сфери діяльності, ступеня вкладання капіталу в нерухоме майно, можливості генерувати грошові потоки у процесі виробництва та обігу.

Процес аналізу та оцінювання кредитоспроможності клієнта складається з двох етапів: оцінювання моральних та етичних якостей позичальника, його репутації та намірів щодо повернення позики і прогнозування платоспроможності позичальника на перспективу. Оцінюючи кредитоспроможність клієнта, банківська установа фактично визначає рівень кредитного ризику, який вона візьме на себе, встановлюючи кредитні відносини з цим клієнтом. Кожний комерційний банк має сформулювати власну документально оформлену та затверджену правлінням банку методику оцінювання кредитоспроможності позичальника. Банки мають визначити ґрунтовні та технічно виважені критерії економічної оцінки фінансової діяльності клієнтів-позичальників і методи проведення аналізу.

Банки у процесі аналізу можуть розробляти й застосовувати власні системи показників і методи, вибір яких залежить насамперед від специфіки того сегмента ринку, який обслуговує банк (галузеві особливості, категорія позичальників), а також від рівня спеціалізації банку (іпотечний, інвестиційний, торговельний), виду кредитів (коротко- й довгострокові), стратегії та політики банку (надійність, ризиковість, агресивність), рівня кваліфікації кредитних працівників, рівня організації та технічного забезпечення аналітичної роботи в банку. Наприклад, критерії та методи оцінювання кредитоспроможності позичальника істотно різнитимуться в Ощадбанку, де основною категорією позичальників є фізичні особи, у комерційному банку, клієнти якого — великі промислові підприємства, і в банку “Україна”, в якому позичальниками були здебільшого сільськогосподарські підприємства зі специфічною особливістю обороту капіталу та тривалістю ділового циклу.

У процесі аналізу банк може використати різноманітні джерела інформації, які складаються з трьох груп:

- інформація, отримана безпосередньо від клієнта;
- внутрішньобанківська інформація;
- зовнішні джерела інформації.

До першої групи належать:

- 1) фінансова та бухгалтерська звітність;
- 2) документація, що підтверджує правовий і юридичний статус клієнта: статут, договір засновників, свідоцтво про реєстрацію, дані про юридичну адресу тощо;
- 3) документація, пов’язана з кредитним заходом: техніко-економічне обґрунтування, розрахунки очікуваних надходжень від реалі-

зації проекту, для середньо- і довгострокових кредитів — бізнес-план, копії контрактів, договорів та інших документів, які стосуються реалізації заходу, зобов'язання із забезпечення своєчасного повернення кредиту (договір застави, гарантійний лист, страхове свідоцтво тощо);

4) інформація, одержана у ході попередньої розмови з майбутнім позичальником, під час якої кредитний працівник має оцінити моральні, етичні та професійні якості працівників підприємства (директора, заступників директора, головного бухгалтера), визначити перспективи розвитку, виявити специфічні особливості та деталі, пов'язані з цим кредитом, сформувані думку про клієнта. Усі дані, одержані під час зустрічі з клієнтом, мають бути занотовані й зберігатися у кредитній справі. У багатьох банках розроблено спеціальні формуляри та анкети, що складаються зі стандартизованих питань, на які має відповісти клієнт;

5) додаткова інформація, яка подається за вимогою банку: довідки про наявність рахунків в інших банках, виписки з рахунків інших банків, довідки з податкової інспекції, довідки про юридичні права на заставу, технічна документація, пов'язана з деякими видами застави, тощо.

Внутрішньобанківські джерела інформації складаються з відомостей про попередні контакти з клієнтом у сфері як кредитних, так і некредитних відносин. Велике значення мають архіви банку, такі як картотека кредитної інформації (ККІ), де зберігаються дані про кредити, які раніше були видані клієнтові, про затримки та порушення при погашенні позики.

Створення та ведення ККІ має стати для банків одним з невідкладних завдань. У деяких розвинених країнах ця проблема розв'язується на рівні держави, і банки зобов'язані вести такі картотеки, які стають складовими загальнодержавної системи контролю за кредитами. Майже тридцять років діє така державна інформаційна система в Канаді, і будь-який банк може одержати інформацію про кредитні відносини з будь-яким клієнтом, який протягом цього часу звертався по кредит до різних установ, а це майже всі фірми та населення країни. Крім інформаційної, така загальна система виконує і контрольну функцію, оскільки кожний клієнт знає, що інформація про порушення ним умов кредитної угоди зберігатиметься і, можливо, стане перепоною при одержанні нового кредиту.

В Україні завдання створення картотеки кредитної інформації на загальнодержавному рівні є глобальним і невідкладним, про що й наголошують банківські працівники. Але через складність цього завдання (як організаційну, так і технічну), не можна сподіватися на швидке його вирішення.

До третьої групи джерел інформації належать відомості, отримані за межами банку, що надійшли: 1) від департаменту банківського нагляду; 2) інших банків, які обслуговували цього клієнта; 3) ділових партнерів, які мали контакти з позичальником; 4) засобів масової інформації (реклами, рейтинги, дані про участь у виставках, оголошення тощо); 5) статистичних агенцій та статистичних інформаційних збірників, звідки можна взяти дані про загальний стан виробництва в галузі та перспективи розвитку, а також про місце підприємства та його продукції на ринку; 6) відвідування підприємства, у процесі якого важливо виявити рівень компетенції працівників, які очолюють бухгалтерську, фінансову та маркетингові служби, адміністративний апарат, скласти уявлення про склад і стан майна підприємства, оцінити якість і конкурентоспроможність продукції та послуг підприємства, можливості експорту, залежність від джерел сировини тощо.

Кожне інформаційне джерело висвітлює конкретний бік діяльності клієнта, коли аналізується його кредитоспроможність, але найважливішою є інформація, отримана з ринкових джерел поза межами банку. По-перше, завдяки тому, що є чимало різноманітних ринкових джерел одержання інформації, забезпечується об'єктивність і різнобічність аналізу. По-друге, ця інформація є найоперативнішою, оскільки саме ринок найперше реагує на зміни у стані підприємства ще до того, як ці зміни буде відображено у фінансовій звітності. Завдання кредитного працівника полягає насамперед у перевірці сигналів, що надходять з ринкових джерел інформації, і у виявленні причин їх виникнення.

Усебічний та ґрунтовний аналіз усієї інформації дає змогу оцінити кредитний ризик клієнта, який фокусується на п'яти основних аспектах:

- фінансовому — визначає здатність позичальника генерувати грошовий потік, достатній для погашення кредиту;
- галузевому — відображає процеси розвитку галузі конкурентні позиції клієнта і є складовою загального кредитного ризику позичальника;

- управлінському — оцінює якість менеджменту та ефективність керівництва;
- якості забезпечення кредиту — визначає рівень контролю за заставою з боку банку та можливості й умови реалізації;
- морально-етичному — відображає готовність позичальника повернути кредит.

Оцінка фінансового стану позичальника — юридичної особи здійснюється за такими напрямками аналізу його виробничої діяльності:

- обсяг реалізації;
- прибутки та збитки;
- рентабельність;
- ліквідність;
- грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника);
- склад і динаміка дебіторсько-кредиторської заборгованості;
- собівартість продукції.

Мають бути враховані також фактори суб'єктивного характеру:

- ефективність управління;
- ринкова позиція позичальника і його залежність від циклічних і структурних змін в економіці та галузі;
- наявність державних замовлень і державна підтримка позичальника тощо;
- погашення кредитної заборгованості позичальника в минулому. У процесі аналізу кредитоспроможності клієнта використовуються такі методи аналізу: метод коефіцієнтів, метод групувань, метод порівнянь, рейтингові системи оцінки тощо. Вибір методу залежить від низки чинників: типу економічної системи, ступеня розвиненості ринкових відносин, особливостей побудови балансу інших форм звітності клієнта, галузевих особливостей, виду діяльності, характеру позичальника (підприємство, фізична особа), форми власності. Методи аналізу можуть використовуватись паралельно, а також частково, доповнюючи один одного. Так, кількісні методи аналізу не враховують такої характеристики клієнта, як репутація, тоді як рейтингові системи оцінки орієнтовані на врахування факторів суб'єктивного характеру.

У вітчизняній і зарубіжній практиці широко застосовується метод коефіцієнтів, який дає змогу діставати важливі показники діяльності клієнта.

Метод коефіцієнтів зводиться до розрахунку співвідношень між окремими показниками чи групами показників (статей балансу), які характеризують фінансовий стан підприємства, і порівняння результатів з нормативними чи середніми даними.

Наприклад, НБУ рекомендує комерційним банкам у процесі аналізу кредитоспроможності позичальника — юридичної особи використовувати такі коефіцієнти (теоретичні значення коефіцієнтів ориєнтовні). Серед них:

- коефіцієнт загальної ліквідності (K_1);
- коефіцієнт абсолютної (термінової) ліквідності (K_2);
- коефіцієнт автономності (K_3);
- коефіцієнт маневреності власних коштів (K_4).

1. Коефіцієнт загальної ліквідності K_1 характеризує, наскільки обсяг поточних зобов'язань за кредитами можна погасити за рахунок усіх мобілізованих оборотних активів:

$$K_1 = \frac{ЗЗ + К + ДЗ + КФВ}{ЗК},$$

де **ЗЗ** — запаси і затрати;

К — кошти;

ДЗ — дебіторська заборгованість;

КФВ — короткострокові фінансові вкладення;

ЗК — зобов'язання короткострокові.

Теоретичне значення K_1 не менше від 2–2,5. Це означає, що на кожну гривню короткострокових зобов'язань підприємство повинно мати 2–2,5 грн ліквідних активів.

2. Коефіцієнт абсолютної (термінової) ліквідності K_2 показує, наскільки короткострокові зобов'язання можуть бути негайно погашені за рахунок коштів і ліквідних цінних паперів:

$$K_2 = \frac{К + КФВ}{ЗК}.$$

Теоретичне значення коефіцієнта абсолютної ліквідності не менше від 0,2–0,25. Це означає ситуацію, за якої потенційний позичальник повинен на кожну гривню короткострокових зобов'язань мати 20–25 коп. абсолютно ліквідних активів.

3. Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів K_3 (коефіцієнт автономності) характеризує розмір залучених коштів на 1 грн власних коштів:

$$K_3 = \frac{З}{ВК},$$

де **З** — усі зобов'язання;

ВК — власні кошти.

Теоретичне значення K_3 не перевищує одиниці, тобто зобов'язання потенційного позичальника не повинні перевищувати його власних коштів.

4. Коефіцієнт маневреності власних коштів K_4 показує ступінь мобільності використання власних коштів.

$$K_4 = \text{ВК} - \text{ОА} / \text{ВК},$$

де **ОА** — основні активи.

Теоретичне значення K_4 не може бути меншим від 0,5, тобто величина оборотних активів (**ВК – ОА**) позичальника не може бути меншою від половини всіх власних коштів.

Крім наведених коефіцієнтів ліквідності, можуть застосовуватися й інші, які можна об'єднати в певні групи показників:

- погашення боргу;
- ділової активності;
- рентабельності;
- використання основного капіталу.

Теоретичні значення показників розглядаються як середні для будь-яких підприємств, незалежно від розмірів, галузі та специфіки діяльності, і це зменшує ефективність застосування методу коефіцієнтів. Зрозуміло, коефіцієнт абсолютної ліквідності не може бути однаковим для підприємств торгівлі й сільського господарства.

Щоб скласти об'єктивну картину, необхідно використати галузеві значення коефіцієнтів, які б урахували особливості технологічних процесів і тривалість ділового циклу підприємств. Розрахунок середньогалузевих коефіцієнтів, потребуючи обробки значної кількості статистичних даних, для кожного окремого банку становить значні труднощі. У розвинених країнах такі розрахунки здійснюються централізовано на рівні держави або великих спеціалізованих статистичних агенцій. В Україні системи середньогалузевих коефіцієнтів немає, тому можна рекомендувати банкам порівнювати два чи більше підприємств, які працюють в одній і тій самій галузі. Навіть порівняльний аналіз двох клієнтів дасть змогу вибрати надійнішого позичальника.

Банкам було б доцільно створити власну базу фінансових коефіцієнтів не лише реальних, а й потенційних клієнтів, які подали кредитну заяву. І навіть якщо вона була відхилена, такі особи можуть

отримати позику в майбутньому. Щоб створити відповідні масиви інформації за галузями та групами клієнтів, у банків є об'єктивні передумови. Адже здебільшого банки займають визначені сегменти ринку і працюють з кількома клієнтами однієї галузі. Наприклад, “Укрнафтогазбанк” — газова та нафтова промисловість, “Промінвестбанк” — будівництво та ін. Отже, обслуговуючи клієнтів однієї або кількох галузей, банк має змогу зібрати достатню кількість інформації для проведення порівняльного аналізу, що полегшить процес оцінювання кредитоспроможності конкретного позичальника і дасть змогу дістати об'єктивну характеристику.

Метод коефіцієнтів і порівняльний аналіз широко застосовуються для оцінювання фінансового стану позичальника — комерційного банку і здійснюються за такими напрямками:

- перевірка додержання обов'язкових економічних нормативів і показників діяльності комерційного банку, передбачених нормативними актами Національного банку України;
- аналіз прибутків і збитків;
- аналіз якості активів і пасивів;
- створення резервів;
- виконання зобов'язань комерційним банком у минулому;
- оцінювання банківського менеджменту.

Перевагою методу фінансових коефіцієнтів є простота, але в разі його застосування необхідно пам'ятати про ряд обмежень і недоліків, унаслідок недооцінювання яких можна отримати неадекватну картину і зробити хибні висновки.

1. Під впливом інфляції ціна активів, відображена в балансі, може значно відрізнятись від справжньої їх вартості, тому під час аналізу коефіцієнтів одного підприємства за тривалий період треба враховувати інфляційні зміни і здійснювати аналіз зважено та обережно.

2. Багато великих підприємств та фірм мають філії та дочірні компанії в різних галузях економіки, тому середні значення фінансових коефіцієнтів для них розробити важко. Цей метод коефіцієнтів зручніше та ефективніше використовувати для аналізу невеликих, вузькоспрямованих підприємств, а не багатогалузевих фірм.

3. Складно зробити правильні висновки щодо задовільності значення коефіцієнта, оскільки одні й ті самі значення можуть бути наслідками різних причин. Наприклад, високий коефіцієнт ліквідності може означати сильну позицію підприємства або надлишкову готівку, яка не дає прибутку.

4. Визначення справжнього фінансового стану методом коефіцієнтів ускладнюється через те, що під час аналізу використовуються численні показники. Деякі з них характеризують діяльність підприємства з позитивного боку, інші — з негативного. Різноманітність і різно-рідність цих показників ускладнює виявлення загальних тенденцій у фінансовому стані підприємства. У такому разі необхідно використовувати статистичні прийоми аналізу, враховуючи динаміку коефіцієнтів.

5. Фінансові коефіцієнти розраховуються на основі даних звітності, наданої банку клієнтом, але така інформація має недоліки. По-перше, фінансова звітність складається на визначену дату, а отже, не відображає повністю процесів, які відбуваються за період між датами складання звітності. По-друге, у процесі підготовки звітності може застосовуватися “техніка декорації вітрин”, тобто можуть виконуватися фінансові операції, які на короткий термін штучно поліпшують стан підприємства для того, щоб це було відображено у звітах. По-третє, щоб отримати об’єктивні результати, треба проаналізувати безліч фінансових звітів за ряд періодів, тобто проаналізувати динаміку змін показників, яка виявляє тенденцію розвитку підприємства. Такий аналіз не завжди можна здійснити через відсутність даних, неможливість порівняння результатів, а також нестабільність економічних умов, коли результати аналізу не коректно екстраполювати на майбутнє. По-четверте, у фінансовій звітності констатуються факти, які вже здійснилися, тобто погіршення фінансового стану підприємства буде відображено в балансі вже після того, як це відбулося, однак така ситуація для банків неприйнятна.

Крім того, до певних груп позичальників метод коефіцієнтів узагалі не може бути застосований, наприклад до новостворених підприємств або позичальника — фізичної особи.

У ході аналізу кредитоспроможності позичальника-фізичної особи мають бути враховані:

- соціальна стабільність клієнта (наявність власної нерухомості, цінних паперів тощо, постійної роботи, сімейний стан);
- наявність реальної застави;
- вік і стан здоров’я клієнта;
- загальний матеріальний стан клієнта, його доходи та витрати;
- інтенсивність користування банківськими позиками в минулому та своєчасність їх погашення, а також користування іншими банківськими послугами;
- зв’язки клієнта в діловому світі тощо.

Одним із підходів до аналізу кредитоспроможності позичальника — фізичної особи є системи кредитного скорингу, які базуються на бальній оцінці факторів кредитного ризику. Кредитний скоринг є різновидом загальнішого методу — рейтингових систем оцінювання кредитоспроможності позичальника, які досить популярні в міжнародній банківській практиці й ураховують і кількісні, і якісні характеристики клієнта. Такі системи дають змогу визначити кредитоспроможність клієнта за допомогою синтезованого показника рейтингу, вираженого в балах, встановити межі інтервалу його коливань і залежно від кількості балів зарахувати позичальника до певного класу клієнтів за рівнем ризику.

Рейтингові системи оцінки передбачають насамперед вибір обґрунтування системи показників та їх класифікацію за групами. Ці групи ранжуються залежно від їх значущості в оцінці кредитоспроможності клієнта з позицій банку. Іншими словами, одні й ті самі показники можуть мати різну вагомість в оцінці кредитного ризику з погляду різних банків, а також залежно від виду кредиту. Наприклад, у разі надання короткострокового кредиту найважливіше значення мають показники ліквідності та фінансової стійкості, при довгостроковому кредитуванні — показники ефективності виробництва, прибутковості та рентабельності.

Рейтингову систему оцінювання кредитоспроможності позичальника кожний банк має розробляти індивідуально залежно від своєї кредитної політики, стратегічних планів, маркетингових досліджень і загальних вимог до якості кредитів, що пропонуються центральним банком. Отже, рейтингові системи відбивають підхід конкретного банку до оцінювання якості кредитів і можуть значно різнитися. Так, клієнт, кредитоспроможність якого надто низька для одного банку, може стати бажаним клієнтом в іншому банку.

Фактично рівень ризику клієнта визначає ризикованість самого банку, оскільки ризики, на які наражається позичальник, стають банківськими ризиками при встановленні кредитних відносин. У міжнародній банківській практиці зазвичай кожний великий банк розробляє власну рейтингову систему оцінки кредитоспроможності позичальника. Це дає змогу не лише прийняти обґрунтоване рішення щодо надання позики, а й визначити такі умови кредитування, які обмежать кредитний ризик банку і стануть підставою для укладання угоди. У світовій практиці кредитний рейтинг визначають спеціалізовані компанії — рейтингові агенції, такі як Standard & Poor, Moody's, Fitch, Duff and Phelps.

Загалом процес визначення кредитоспроможності позичальника значною мірою є творчим, а не механічним, і потребує від кредитних менеджерів глибокого знання економіки, специфіки галузей і підприємств, потребує навичок збирання, систематизації та всебічного осмислення фактичного матеріалу. У процесі кредитування постає потреба нагромаджувати різнобічну і різнопрофільну інформацію про позичальника. Це завдання не з простих, адже часто в реальних господарських умовах не так багато часу відведено для прийняття рішень про можливість та умови кредитування. Аналіз процесу прийняття рішень про надання позик, проведений у кредитних відділах комерційних банків України, засвідчив, що у своїх висновках про кредитоспроможність банківські працівники покладаються здебільшого на суб'єктивні оцінки, свою інтуїцію та особисті зв'язки з клієнтурою.

Кредитний менеджер мусить завжди пам'ятати, що основною метою процесу аналізу кредитоспроможності позичальника є оцінювання кредитного ризику й виявлення джерел повернення основної суми боргу та відсотків за нею, а не аналіз фінансового стану клієнта.

Оцінка кредиту

Кредитний ризик є функцією двох параметрів — ризику позичальника та ризиковості конкретного кредиту.

Оцінка кредиту полягає у визначенні його реалістичності з ділової та економічної точки зору, у встановленні ступеня відповідності суми та терміну позики меті заходу, що кредитується, а також у виявленні величини ризику, пов'язаного з цією угодою. Адже одному й тому самому клієнтові можуть надаватися кредити, які різняться за обсягами, термінами, формами забезпечення, методами надання та погашення, а отже супроводжуються різними за величиною кредитними ризиками. Наприклад, банк планує надати дві позики промисловому підприємству: перша — короткострокова позика (3 місяці) на поповнення оборотних коштів, друга — довгострокова позика (2 роки) на капітальне будівництво. І хоча позичальник один і той самий, довгостроковий кредит оцінюється як більш ризиковий.

У процесі оцінювання ризиковості кредиту менеджер має проаналізувати кредитну заявку клієнта та визначити характер кредиту, економічне обґрунтування потреби в кредитуванні; напрямки цільового використання; відповідність суми та термінів меті заходу, який кредитується; рівень прийнятності для банку запропонованого забезпечення.

Якщо кредитна заявка оцінюється як адекватна і обґрунтована, менеджер має перевірити, чи відповідає вона положенням кредитної політики банку: суму кредиту порівнюють з лімітами кредитування одного позичальника, групи взаємопов'язаних позичальників, а також з лімітами кредитування окремих галузей; терміни надання позики порівнюють з максимальними термінами, прийнятними для банку; перевіряють, чи здійснює банк кредитування підприємств цієї галузі тощо.

Отже, у процесі аналізу та оцінювання кредиту необхідно виявити ступінь обґрунтованості поданої кредитної заявки та рівень прийнятності для банку відповідного кредиту. Якщо кредитний ризик оцінено як високий чи критичний, менеджер пропонує клієнтові змінити умови надання позики так, щоб мінімізувати ризик або знизити його до допустимого рівня. Цей етап називається структуруванням кредиту. Якщо заявка не відповідає визначеним критеріям і ризик знизити неможливо, менеджер готує письмове повідомлення заявникові про відмову в наданні кредиту.

Структурування кредиту

Процес структурування кредиту полягає у відпрацюванні таких параметрів, які б відповідали потребам клієнта та мінімізували кредитний ризик банку, забезпечуючи умови своєчасного погашення позики.

Основні структурні параметри кредиту:

- обсяг (сума позики);
- терміни;
- умови видачі;
- графік погашення;
- забезпечення;
- ціна (відсоткова ставка).

Співробітник кредитного відділу визначає структуру кредиту з урахуванням результатів проведеного аналізу кредитоспроможності клієнта та оцінки ризиковості кредиту. Завдання менеджера полягає в тому, щоб знайти такі параметри позики, які б максимально відповідали цільовому призначенню кредиту та можливостям позичальника щодо своєчасного його повернення.

У загальному випадку з меншою сумою позики пов'язується нижчий кредитний ризик, але недостатні обсяги кредитування призводять до недоодержання очікуваних прибутків (або навіть збитків) і

до зменшення грошових потоків. Тому кредитний ризик банку буде мінімальний, якщо сума кредиту точно відповідає потребі у фінансуванні конкретного заходу. Те саме стосується й термінів кредитування, при визначенні яких потрібно врахувати циклічність виробництва, сезонність, тривалість ділового циклу, об'єктивну потребу в певній тривалості кожного проекту. Необґрунтоване скорочення термінів кредитування призводить до підвищення кредитного ризику, оскільки джерела погашення позики можуть бути ще не сформовані. Надмірне продовження термінів призводить до аналогічних наслідків, коли протягом певного періоду після завершення господарської операції, яку кредитували, кошти банку перебувають у неконтрольованому обігу.

Умови надання кредиту можуть передбачати видачу коштів: однією сумою після укладання угоди; частинами; у формі оплати платіжних документів клієнта тощо. Наприклад, надання кредиту траншами (частинами) означає, що кожна наступна сума перераховується позичальнику лише після виконання ним певних умов. Такий прийом дає змогу банку контролювати цільове використання кредиту, оцінювати наслідки та знижувати кредитний ризик.

За графіком погашення найбільш ризиковим для банку є одночасне повернення всієї суми боргу наприкінці періоду кредитування. Найменш ризиковий графік — це рівномірне погашення боргу протягом всього періоду, але конкретний графік має бути розроблений з урахуванням можливостей позичальника і особливостей заходу, який кредитують.

Загалом забезпечення позики знижує кредитний ризик банку, але на практиці ситуація значно складніша. Якщо забезпечення надано у формі гарантій, поручництв, страхових полісів, векселів, дорожніх документів тощо, банківський менеджер має перевірити фінансовий стан і репутацію гаранта чи емітента. Приймаючи забезпечення у формі застави, банк оцінює ліквідність як можливість швидкої реалізації за ринковою ціною. У цьому разі, знижуючи кредитний ризик, банк бере на себе ризик ліквідності застави. На момент оформлення прав на заставу менеджер має чітко уявляти, що саме робитиме банк з цією заставою і як контролюватиме її ліквідність. Застава у формі матеріальних цінностей може зберігатися в банку, однак це потребує додаткових витрат на утримання складських приміщень, охорону, облік тощо. Якщо заставу надано у формі нерухомості, обладнання, виробничих фондів, якими користується позичальник, то

банк несе витрати, пов'язані з постійним контролем за станом застави. У великих зарубіжних банках створено спеціальні відділи, які займаються лише контролем за станом застави. Отже, у будь-якому разі витрати банку зростають.

У разі неповернення кредиту застава переходить у власність банку, і перед менеджером постає проблема її реалізації. Деякі види застави можуть мати високу вартість, але незначні можливості швидкої реалізації, наприклад унікальне обладнання, великі споруди, об'єкти незавершеного будівництва тощо. Таке забезпечення тривалий час перебуває на балансі банку, збільшуючи частку непрацюючих активів і погіршуючи показники діяльності.

У міжнародній банківській практиці вважається, що кредит має надаватися лише у випадках, коли банк впевнений у первинних джерелах погашення позики, якими є грошові потоки позичальника. І тільки у особливих випадках менеджер може звернутися до вторинних джерел погашення позики, тобто застави. Зарубіжні банкіри виходять з того, що банківська установа — це ломбард, який реалізує заставу. Тому банк не повинен виконувати невластиві йому функції, які ж до того потребують фахівців з торгівлі рухомим і нерухомим майном. У випадках, якщо через відсутність забезпечення значно зростає ризик, банк вимагає його надання у формі цінних паперів, депозитів та інших фінансових активів, управління якими можуть здійснити фахівці банку.

В умовах нерозвиненості фінансового ринку та кризових явищ в економіці вітчизняні банки змушені працювати з різними видами забезпечення, у тому числі із заставою у формі товарно-матеріальних цінностей. Занадто високий рівень кредитного ризику, що пов'язаний з більшістю позик, змушує банки використовувати будь-які методи його зниження.

Визначення відсоткових ставок за кредитами залишається чи не найважливішим питанням для обох учасників кредитної угоди. Значний вплив на рівень кредитної ставки мають попит і пропозиція на ринку кредитів. В умовах підвищеного попиту на кредитні ресурси та низького рівня конкуренції в банківському секторі кредитор має змогу диктувати умови й встановлювати ставки, які забезпечують високий рівень дохідності. Із загостренням конкурентної боротьби банки змушені підтримувати кредитні ставки на прийнятному для клієнтів рівні, досить низькому для того, щоб позичальник не звер-

нувся в інший банк чи фінансову компанію. Водночас доходи за позикою мають компенсувати витрати на залучення кредитних ресурсів та адміністративні видатки, а також забезпечити банку певний рівень прибутковості.

Фундаментальна концепція співвідношення “ризик-прибуток” має враховуватися і в разі визначення ціни кредиту. Чим менший ризик пов’язується з конкретним позичальником, тим нижчою для нього буде плата за кредит за інших однакових умов, але й нижчими будуть доходи банку.

При визначенні премії за ризик необхідно враховувати всі компоненти ризику: кредитоспроможність клієнта, тривалість періоду кредитування, обсяг кредиту, якість забезпечення, спосіб надання та погашення позики, правила та обрану систему нарахування відсоткових платежів тощо. Так, у ціні кредиту, наданого під фіксовану ставку, необхідно врахувати ризик зміни відсоткової ставки протягом періоду кредитування. Крім того, встановлюючи ціну кредиту, менеджери мають брати до уваги портфельний ризик, тобто те, наскільки позика підходить до кредитного портфеля банку. Кредит, який диверсифікує портфель, цінніший для банку і тому заслуговує знижки, а позика, яка цього не забезпечує, — додаткової премії.

Питання про рівень відсоткової ставки за кредитом остаточно вирішується у процесі переговорів між банком і клієнтом.

Процес структурування позики має забезпечити виконання позичальником усіх умов кредитної угоди, мінімізувати кредитний ризик банку та завершитися підготовкою документації для підписання договору. Запропонована кредитним співробітником структура позики узгоджується з клієнтом і затверджується вищою посадовою особою чи колегіальним органом управління банку.

Визначення і мінімізація кредитного ризику

Кредитний ризик — це ризик несплати у визначений термін основного боргу і відсотків за позиками, що належать кредитору.

При визначенні кредитного ризику необхідно враховувати такі фактори:

- репутацію;
- можливість;
- капітал;
- умови;
- заставу.

Репутація полягає в бажанні й рішучості позичальника погасити свої зобов'язання перед банком. Репутацію позичальника банкір може визначити тільки тоді, коли він досить добре через особисті стосунки вивчив клієнта.

Банкіру не варто забувати, що не є винятком такі ситуації, коли потенційний позичальник свідомо уникає повертати позику, одержану в банку. Тому тільки впевненість банкіра в чесності й порядності позичальника може бути підставою для довіри до нього.

Можливість — це здатність позичальника отримати гроші за своїми активними операціями і конкретними проектами, що будуть прокредитовані, ефективно керувати грошовими потоками, щоб забезпечити повне та своєчасне погашення кредитної заборгованості і відсотків за нею.

Висока особиста репутація клієнта має бути підкріплена його менеджерськими здібностями. Якщо в підприємця справи загалом кепські, то в банкіра немає впевненості, що заходи (проект), які він (підприємець) планує здійснити за рахунок кредиту, будуть реалізовані успішно. Водночас не можна вважати, що гарні справи на підприємстві загалом завжди є надійною запорукою ефективного впровадження нового заходу, реалізація якого потребує кредиту. Тому фактор “можливість” необхідно враховувати як при оцінюванні роботи клієнта, так і тієї справи, яку пропонують прокредитувати.

Капітал. Цей фактор означає, що в потенційного позичальника має бути певна сума власного капіталу, яку він використає у проекті, що кредитуватимуть. Іншими словами, позичальник мусить розділити кредитний ризик з банком.

Для світової банківської практики характерно, що частка власного капіталу позичальника у фінансуванні проекту традиційно становить близько 30 % його вартості, 70 % вартості проекту банк кредитує.

Умови. Банкір мусить добре знати стан місцевої, регіональної та національної економіки, а також умови господарювання позичальника, здійснювати їх періодичний огляд і прогнозування.

Неоднакові економічні умови та прогнози для окремих галузей господарства свідчать про те, що критерії для надання позик мають бути різними.

Застава. Надійне забезпечення кредиту у формі застави може подолати слабкість інших параметрів кредитної угоди. Однак банкір має звертати увагу на якість застави, її юридичне оформлення, співвідношення між вартістю застави і позики і те, як часто ця вартість змінюється.

У банківській практиці вживають певних заходів, з метою мінімізації втрат від кредитного ризику, а саме:

- лімітування;
- дотримання нормативів кредитного ризику;
- диверсифікація;
- вивчення й оцінка кредитоспроможності позичальника;
- отримання від клієнтів достатнього та якісного забезпечення;
- оперативність при стягненні боргу;
- страхування;
- визначення кредитної політики;
- підтримка оптимальної структури заборгованості за кредитами;
- формування резервів.

Лімітуватися можуть також права окремих банківських менеджерів і структур щодо ухвалення рішення про надання кредиту. Ліміт кредитування визначається на підставі фінансових показників позичальника і прогнозування його майбутніх грошових потоків. Розмір ліміту залежить від можливих фінансових результатів діяльності суб'єкта, що кредитується, за квартал. Через квартал необхідно уточнювати потреби та можливість позичальників.

Комерційні банки використовують таку форму лімітування кредитів, як кредитна лінія. Вона являє собою юридичне оформлене зобов'язання банку перед позичальником надавати йому протягом певного часу (від кварталу до року) позики в межах узгодженої суми.

Кредитна лінія встановлюється в разі тривалих зв'язків між банком і позичальником. Вона має певні переваги порівняно з одноразовим кредитом. Позичальник має змогу точніше оцінити перспективи свого розвитку, зменшити витрати часу, пов'язані з переговорами про укладання окремих угод на кредитування. Зазначені переваги стосуються також банку. При цьому він має змогу детальніше ознайомитися з діяльністю позичальника.

Установивши кредитну лінію, банк, незалежно від ситуації на ринку позикових капіталів, зобов'язується надавати кредити відповідно до укладеної кредитної угоди.

Лімітування прав менеджерів і підрозділів може здійснюватися в системі одного банку, і “розмір” права на видачу кредиту залежить від рівня кваліфікації відповідного фахівця та обсягу капіталу, яким оперує банківська установа (відділення, філія тощо).

Зазначене вище лімітування — це засіб захисту від кредитного ризику, до якого вдаються з ініціативи банку-кредитора. Існує пев-

не лімітування, ініціатором якого є центральний банк (Національний банк України). Це нормативи кредитного ризику, які є складовою економічних нормативів регулювання банківської діяльності. Вони обмежують кредит одному позичальнику (великий кредит, кредит інсайдерам тощо).

Про такі засоби мінімізації кредитного ризику, як вивчення й оцінка кредитоспроможності позичальника та отримання від клієнтів достатнього і якісного забезпечення, детально йшлося в попередніх розділах.

Оперативність при стягненні боргу передбачає обов'язок банку підтримувати з позичальником контакт протягом усього періоду користування позикою. Банк має уважно стежити за станом справ у клієнта і при виникненні в нього проблемних ситуацій, які можуть спричинити несплату боргу, вжити необхідних застережних заходів щодо захисту своїх інтересів.

Страхування кредитних операцій означає, що банки мають створювати страхові фонди, а також можуть страхувати за рахунок клієнтів окремі високоризикові кредитні угоди у спеціалізованих страхових установах.

Визначення найпридатнішої на певний час і для певного банку кредитної політики сприяє ефективному використанню позикових ресурсів.

Якщо частка кредитів у загальному обсязі робочих активів банку становить до 30 %, то це означає, що банк проводить досить обережну кредитну політику і забезпечує свою прибутковість за рахунок менш ризикованих активних операцій. Але в цьому разі банк втрачає значний сегмент фінансового ринку. Таке співвідношення між кредитами і робочими активами більш бажане для новоствореного банку, який ще не має достатнього досвіду кредитної роботи.

При поміркованій кредитній політиці частка кредитів у робочих активах перебуває в межах 30–50 %. Така політика притаманна стабільним і надійним банкам, які мають достатній досвід кредитної роботи.

Частка кредитів, що перевищує 50 % робочих активів, свідчить про агресивну кредитну політику банку. Вона може бути обґрунтованою тільки надприбутками і не може бути тривалою. Необхідно пам'ятати, що чим більша частка кредитів у робочих активах і триваліший час її існування, тим вищий рівень ризику.

Важливе значення для мінімізації втрат від кредитного ризику має підтримка оптимальної структури кредитного портфеля комер-

ційного банку. За методикою НБУ кредитний портфель комерційного банку складається з таких кредитів: стандартних, під контролем, субстандартних, сумнівних, безнадійних.

Досвід роботи багатьох банків свідчить про те, що оптимальним можна вважати кредитний портфель, в якому консолідована заборгованість за позиками розподілена так:

- стандартні позики — 22 %;
- під контролем — 38 %;
- субстандартні — 30 %;
- сумнівні — 5 %;
- безнадійні — 5 %.

Дуже важливим заходом, спрямованим на покриття можливих втрат від кредитного ризику, є створення загального та спеціального резервів. Частина цих резервів формується одночасно з наданням кредиту, а частина — при виникненні проблемних позик.

2.5.2. Методи управління ризиком кредитного портфеля банку

Диверсифікація

Метод диверсифікації полягає в розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон). Розглядають три види диверсифікації: галузеву, географічну та портфельну.

Галузева диверсифікація означає розподіл кредитів між клієнтами, які здійснюють діяльність у різних галузях економіки. Для зменшення загального ризику портфеля вирішальне значення має добір галузей, який має ґрунтуватися на результатах статистичних досліджень. Найвищий ефект досягається в разі вибору позичальників, які працюють у галузях з протилежними фазами коливань ділового циклу. Кореляційний аналіз дає змогу виявити такі галузі, в яких наслідки діяльності різною мірою залежать від загального стану економіки. Якщо одна галузь перебуває на стадії економічного зростання, то інша переживає стадію спаду, а з часом їх позиції змінюються на протилежні. Тоді зниження доходів від однієї групи клієнтів компенсується підвищенням доходів від іншої групи, що допомагає стабілізувати доходи банку і суттєво знизити ризик.

Географічна диверсифікація полягає в розподілі кредитних ресурсів між позичальниками, які перебувають у різних регіонах, гео-

графічних територіях, країнах із різними економічними умовами. Географічна диверсифікація як метод зниження кредитного ризику доступна лише великим банкам, які мають розгалужену мережу філій і відділень на значній території. Це дає змогу нівелювати вплив кліматичних і погодних умов, політичних і економічних потрясінь, які впливають на кредитоспроможність позичальників. Невеликі банки застосовують метод географічної диверсифікації здебільшого у процесі формування портфеля цінних паперів, що дає змогу знизити загальний ризик банку.

Портфельна диверсифікація означає розосередження кредитів між різними категоріями позичальників — великими та середніми компаніями, підприємствами малого бізнесу, фізичними особами, урядовими та громадськими організаціями, домашніми господарствами тощо. Кредити, надані у сфері малого бізнесу, часто супроводжуються підвищеним рівнем ризику, хоча й мають вищий рівень дохідності. Такі позичальники часто обмежені у виборі кредитора, тому банк може диктувати власні умови кредитної угоди. Якщо позичальником є велика компанія, кредитний ризик оцінюється як незначний, але й дохідність такого кредиту невисока.

Іноді банк надає кредит відомій у світі компанії за ставками, які не приносять йому прибутків. Але здійснення таких операцій сприяє зростанню популярності та рейтингу банку. Загалом невеликі провінційні банки не мають змоги широко застосовувати метод портфельної диверсифікації, що призводить до підвищення ризиковості їхніх кредитних портфелів. Такі портфелі, сформовані насамперед за рахунок надання кредитів підприємствам малого бізнесу, а також споживчих кредитів, характеризуються вищим рівнем дохідності порівняно із середніми та великими банками. Портфельна диверсифікація дає змогу збалансувати ризик і дохідність кредитного портфеля банку.

Метод диверсифікації треба застосовувати зважено та обережно, спираючись на статистичний аналіз і прогнозування, враховуючи можливості самого банку і насамперед рівень підготовки кадрів. Диверсифікація потребує професійного управління та глибокого знання ринку. Саме тому надмірна диверсифікація призводить не до зменшення, а до зростання кредитного ризику. Адже навіть великий банк не завжди має достатню кількість висококваліфікованих фахівців, які володіють глибокими знаннями в багатьох галузях економіки, знають специфіку різних географічних територій, мають практичний досвід роботи з різними категоріями позичальників.

Концентрація

Концентрація є поняттям, протилежним за економічним змістом диверсифікації. Концентрація кредитного портфеля означає зосередження кредитних операцій банку в певній галузі чи у групі взаємопов'язаних галузей, на географічній території, або кредитування певних категорій клієнтів. Концентрація, як і диверсифікація, може бути галузева, географічна і портфельна.

Формуючи кредитний портфель, варто додержувати певного рівня концентрації, оскільки кожний банк працює в конкретному сегменті ринку й спеціалізується на обслуговуванні певної клієнттури. Водночас надмірна концентрація значно підвищує рівень кредитного ризику. Часто банки концентрують свої кредитні портфелі в найпопулярніших секторах економіки, таких як енергетика, нафтова та газова промисловість, інвестування нерухомості. Як свідчить міжнародний досвід, саме надмірна концентрація кредитного портфеля стала причиною погіршення фінансового стану та банкрутства ряду банків у розвинених країнах протягом 70–80-х років минулого століття.

Визначення оптимального співвідношення між рівнями диверсифікації та концентрації кредитного портфеля банку є завданням, яке має розв'язувати менеджмент кожного банку залежно від обраної стратегії, можливостей та конкретної економічної ситуації.

Встановлення лімітів

Лімітування як метод управління кредитним ризиком полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позик, що дає змогу обмежити ризик. Завдяки встановленню лімітів кредитування банкам вдається уникнути критичних втрат, спричинених необдуманною концентрацією будь-якого виду ризику, а також диверсифікувати кредитний портфель і забезпечити стабільні прибутки. Ліміти можуть установлюватися за видами кредитів, категоріями позичальників або групами взаємопов'язаних позичальників за кредитами в окремі галузі, географічні території, за найбільш ризиковими напрямками кредитування, такими як надання довгострокових позик, кредитування в іноземній валюті тощо. Лімітування використовується для визначення повноважень кредитних працівників різних рангів щодо розмірів наданих позик. Кредитний ризик банку обмежується встановленням ліміту загального розміру кредитного портфеля, обмеження величини кредитних ресурсів філії банку тощо.

Ліміти визначаються як максимально допустимий розмір позики чи напряму кредитування і виражаються як в абсолютних граничних

величинах (сума кредиту в грошовому вираженні), так і у відносних показниках (коефіцієнти, індекси, нормативи). За базу під час розрахунків нормативів можна брати обсяг капіталу банку, розмір кредитного портфеля, валюту балансу та інші показники. Наприклад, ліміт кредитування позичальників певної галузі може бути визначений як максимальний сукупний розмір коштів або як відношення суми кредитів у галузь до загальної величини кредитного портфеля.

Перш ніж визначати ліміти кредитування, потрібно ідентифікувати основні сфери та фактори ризику. Для різних банків, окремих країн і регіонів ключові сфери ризику відрізнятимуться. З огляду на виявлені особливості керівництво банку встановлює ліміти кредитного портфеля.

Лімітування як метод зниження кредитного ризику широко застосовується у практиці як на рівні окремого комерційного банку, так і на рівні банківської системи загалом. Менеджмент банку має визначати обмеження згідно з обраною кредитною політикою та з урахуванням конкретної ситуації. Органи банківського нагляду в багатьох країнах лімітуванням регулюють діяльність банків, зокрема кредитну, встановлюючи обов'язкові ліміти, які здебільшого виражені у відносних величинах. Прикладом може слугувати норматив НБУ “Максимальний розмір ризику на одного позичальника” (Н7) та інші обмеження щодо кредитної діяльності банків.

Резервування

Створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків як метод управління кредитним ризиком полягає в акумуляції частини коштів на спеціальному рахунку для компенсації неповернених кредитів. Формування резервів є одним із методів зниження кредитного ризику на рівні банку, слугуючи для захисту вкладників, кредиторів та акціонерів. Водночас резерви за кредитними операціями підвищують надійність і стабільність банківської системи загалом. Банки аналізують кредитний портфель і класифікують кредитний портфель за кожною кредитною операцією залежно від:

- фінансового стану позичальника (керуючись Положенням банку “Про оцінку фінансового стану позичальника”, “Оцінка фінансового стану позичальника — фізичної особи”);
- стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості;
- рівня забезпечення кредитної операції.

За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції:

- “стандартна”;
- “під контролем”;
- “субстандартна”;
- “сумнівна”;
- “безнадійна”.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик.

Для розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятого забезпечення.

Банк створює та формує резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Не здійснюється формування резерву за бюджетними кредитами (бюджетні кредити — бюджетні кошти, які розміщені банком у вигляді кредитів на підставі договору з розпорядником цих коштів, за якими банк не несе кредитного ризику).

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як “під контролем”, “субстандартні”, “сумнівні”, а також “безнадійні”.

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, у якій враховується заборгованість.

Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків за не погашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями, що стосуються основного боргу, стягнення якої неможливе.

Відповідні підрозділи та філії банку оцінюють фінансовий стан позичальника, перш ніж надати йому позику.

Фінансовий стан позичальника оцінюють не менше одного разу на місяць, а саме: не пізніше останнього робочого дня звітного місяця, на підставі ґрунтовної та виваженої оцінки фінансової діяльності конкретного позичальника, проведеної за підсумками порівняль-

ного аналізу його балансів, звітів про фінансові результати та їх використання.

Стан обслуговування боргу також оцінюється щомісяця.

За станом погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом й відсотків за ним на підставі кредитної історії позичальників та їхніх взаємовідносин з банком обслуговування боргу вважається:

“добрим”:

- якщо заборгованість за кредитом і відсотки (комісії та інші платежі з обслуговування боргу) за ним сплачуються у встановлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або кредит пролонговано без пониження класу позичальника і відсотки за ним сплачуються у встановлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника до 90 днів і відсотки за ним сплачуються у встановлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів;

“слабким”:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена від 8 до 90 днів і відсотки за ним сплачуються з максимальною затримкою від 8 до 30 днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на термін від 91 до 180 днів, але відсотки сплачуються в термін або з максимальною затримкою до 30 днів;

“незадовільним”:

- якщо заборгованість за кредитом прострочена більш як на 90 днів;
- або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника понад 180 днів.

Якщо одна з вимог кожного підпункту, що характеризує групу кредитної операції, не виконується, така операція належить до групи на один рівень нижчий.

Обслуговування боргу не може вважатися “добрим”, якщо заборгованість за кредитною операцією включає залишок рефінансованої заборгованості, тобто якщо відбувається погашення старої заборгованості за рахунок видачі нового кредиту.

Якщо позичальник має заборгованість одночасно за кількома кредитами, то оцінка обслуговування позичальником боргу ґрунтується на кредитній заборгованості, що віднесена до нижчої групи.

Відповідно до оцінки фінансового стану позичальників і стану погашення ними основного боргу та відсотків щомісяця здійснюється класифікація кредитного портфеля за ступенем ризику та визначаються категорії кредитних операцій.

Клас позичальника	Погашення заборгованості		
	<i>Добре</i>	<i>Слабке</i>	<i>Незадовільне</i>
А	Стандартний	Під контролем	Субстандартний
Б	Під контролем	Субстандартний	Сумнівний
В	Субстандартний	Сумнівний	Безнадійний
Г	Сумнівний	Безнадійний	Безнадійний
Д	Безнадійний	Безнадійний	Безнадійний

До категорій “стандартних” та “під контролем” кредитних операцій не можуть належати пільгові кредити.

Якщо за наданим пільговим кредитом є рішення Ради або Правління банку, то цей кредит, за умови “доброго” обслуговування позичальником боргу, є стандартним.

При визначенні чистого кредитного ризику для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією зменшується на вартість прийнятого забезпечення. Вартість предмета застави визначається в разі кредитування за ринковою вартістю. Застава оформляється договором застави відповідно до умов Положення банку “Про роботу з заставами”.

При розрахунку чистого кредитного ризику не враховується застава, предметом якої є акції, випущені банком.

Відповідні підрозділи та філії банку щоквартально, а також при кожній пролонгації кредитного договору перевіряють стан заставленого майна та в разі потреби переглядають його вартість. Якщо стан заставленого майна не переведено, а також відсутні документи, що засвідчують наявність і стан забезпечення кредиту, то резерв під кредитні ризики формується на всю суму основного боргу.

Сума гарантій і вартість предмета застави береться до розрахунку резервів під кредитні ризики з урахуванням коефіцієнтів залежно від категорії кредитної операції:

Класифіковані кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією						
	Гарантії				Застава		
	КМУ	Урядів країн категорії "А"	Міжнародних багатосторонніх банків	Банків з рейтингом не нижче "інвестиційний клас", забезпечені гарантії банків України	Майнових прав на грошові депозити	Державних цінних паперів	Недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, рухомого та нерухомого майна та інших майнових прав
"Стандартна"	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	50 %
"Під контролем"	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	80 %	40 %
"Субстандартна"	50 %	100 %	100 %	100 %	100 %	50 %	20 %
"Сумнівна"	20 %	20 %	20 %	20 %	100 %	20 %	10 %
"Безнадійна"	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %	0 %

На підставі класифікації валового кредитного ризику та врахування прийнятого забезпечення визначається чистий кредитний ризик за кожною кредитною операцією, який зважується на встановлений коефіцієнт резервування.

Категорія кредитної операції	Коефіцієнт резервування
"Стандартна"	2 %
"Під контролем"	5 %
"Субстандартна"	20 %
"Сумнівна"	50 %
"Безнадійна"	100 %

Відповідні підрозділи та філія банку щомісячно здійснюють інвентаризацію прострочених і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів і формують резерви на всю суму прострочених понад 31 день

і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів. Нараховані доходи за активними операціями вважаються сумнівними щодо отримання, якщо платіж за основним боргом прострочений більш як на 90 днів або відсотки за ним прострочені більш як на 60 днів.

Формування резерву за наданим кредитом здійснюється протягом місяця, у якому було надано цей кредит. Резерви головного банку та філій формуються щомісяця в повному обсязі, незалежно від розміру доходів, за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за станом на перше число місяця, наступного за звітним, до встановлення терміну для подання місячного балансу.

Резерв під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи формується щомісяця в розмірі фактичної заборгованості за простроченими більш як на 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за станом на перше число місяця, наступного за звітним.

Розмір фактично сформованого резерву за кредитними операціями філії контролюється головним банком за даними місячного балансу. Якщо такий резерв не сформований, то втрати за кредитними операціями відшкодовуються за рахунок капіталу банку. Значні кредитні ризики можуть призвести до повної втрати капіталу й до банкрутства банку. Отже, створення спеціального резерву для покриття кредитних ризиків дає змогу уникнути негативного впливу на розмір регулятивного капіталу і є одним зі способів самострахування банку.

Крім спеціального резерву, який формується за рахунок прибутку до оподаткування, банки створюють загальний резерв, джерелом формування якого є чистий прибуток. Створення та використання загального резерву регулюється чинним законодавством кожної країни. Здебільшого кошти загального резерву спрямовуються на покриття втрат за кредитами, які виникли з вини банку, на відшкодування судових витрат, на покриття втрат у повному обсязі, якщо коштів спеціального резерву для цього виявилось недостатньо.

2.6. Процес банківського кредитування

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких окремо забезпечує розв'язання локального завдання, а разом досягається основна мета позикових операцій — їх надійність і прибутковість для банку.

Комерційні банки дотримуються таких етапів кредитування:

- підготовчий — вивчення можливостей надання кредиту та проведення переговорів між банком і клієнтом;
- розгляд і вивчення проекту кредитування на підставі офіційно поданих до банку документів, за яким робиться висновок на основі рішення кредитного комітету;
- оформлення кредитної документації (укладення кредитного договору, договорів застави чи іншого забезпечення, формування кредитної справи);
- використання та супроводження кредиту — подальший контроль під час кредитування (здійснюється моніторинг кредитної операції: дотримання ліміту кредитування, цільове використання кредиту, повнота і своєчасність повернення кредиту і відсотків за його користування, перевірка стану та наявності заставленого майна, контроль за грошовими потоками за рахунками клієнта, фінансовим станом клієнта).

Початковим етапом процесу кредитування є розгляд заявки клієнта на кредит. Щоб одержати кредит, позичальник звертається до банку з обґрунтованим клопотанням, до якого додаються певні документи. У сукупності це має назву “кредитна заявка”.

Банк, приймаючи рішення про видачу кредиту клієнту, може запросити у позичальника — юридичної особи — пакет, який містить такі документи.

Документи на видачу кредиту

1. Лист-заявка клієнта на отримання кредиту (зазначається сума кредиту, термін користування, бажана відсоткова ставка, мета і забезпечення кредиту).

2. Копії установчих документів, засвідчені нотаріально:

- копія статуту;
- копія установчого договору.

3. Картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Якщо позичальник є клієнтом банку, то згадані вище документи не потребують нотаріального засвідчення, а звіряються з документами справи з юридичного оформлення рахунків клієнта-позичальника.

4. Документи про реєстрацію:

- копія свідоцтва про державну реєстрацію (перереєстрацію) суб'єкта підприємницької діяльності;

- копія довідки про внесення до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій, видана органом державної статистики.

5. Документи про повноваження керівних осіб підприємства-позичальника щодо отримання кредиту з визначенням особи, якій надається право підпису кредитних документів (протокол зборів засновників, накази тощо).

6. Фінансові документи:

- баланси за останній рік, на останню звітну дату, та оперативні поточні зміни (Форма № 1);
- річні звіти про фінансові результати та їх використання за останній рік, на останню звітну дату (Форма № 2);

Якщо підприємство-позичальник існує менше року, то згадані вище фінансові документи подаються за фактичний період його діяльності.

- на останню звітну дату: звіт про рух грошових коштів (Форма № 3), звіт про власний капітал (Форма № 4), звіт про зобов'язання (Форма № 11), звіт про доходи (Форма № 15);
- податкова декларація (без додатків) про прибуток підприємства на останню звітну дату (на вимогу банку);
- розшифровка дебіторської та кредиторської заборгованості на останню звітну дату та оперативні поточні зміни (зазначати: боржник, сума, призначення платежу, строк виникнення заборгованості та строк планового її погашення);
- копія висновків аудиторської перевірки (при її наявності, на вимогу банку);
- довідка про наявність непогашених кредитів в інших банках;
- копія акта останньої комплексної перевірки податковою адміністрацією (на вимогу банку);
- для клієнтів інших банків: довідка з банку, де відкрито поточний, і в тому числі — в іноземній валюті, рахунки клієнта, про рух коштів за минулий і за поточний рік;

7. Комерційні документи:

- якщо діяльність позичальника підлягає ліцензуванню — копія ліцензії;
- техніко-економічне обґрунтування (бізнес-план) проекту або заходу, що кредитується;
- позичальник, який отримує кредит на витрати, що не перекриваються надходженнями протягом календарного року, надає прогнозні розрахунки необхідності в короткостроковому кредиті на рік з поквартальною розбивкою;

- копії контрактів і договорів, рахунків-фактур (інвойсів), вантажних митних декларацій, накладних, актів прийому-передачі, платіжних документів, які підтверджують запитувану суму кредиту;
- копії господарських договорів, угод, доходом від виконання яких передбачається погашення кредиту.

При видачі кредиту на фінансування витрат на будівництво (реконструкцію) позичальник також надає в банк:

- документи на право власності (користування) земельною ділянкою, що виділена під будівництво;
- проект будівництва (реконструкції), що має відповідати встановленим санітарно-гігієнічним, екологічним, пожежним та іншим нормам;
- проектно-кошторисну документацію;
- контракт(и) з будівельною(ими) організацією(ями);
- графік виконання робіт;
- інші документи, враховуючи можливу специфіку процесу будівництва (реконструкції).

8. Документи із забезпечення повернення кредиту та сплати відсотків:

8а. Гарантія (порука) іншого банку:

- договір між банком-кредитором і банком-поручителем;
- установчі документи банку-поручителя, його баланс на останню звітну дату, економічні нормативи, картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально, копія ліцензії НБУ.

8б. Застава нерухомості.

Правовстановлюючі документи, що підтверджують право власності заставника на предмет застави, залежно від набуття права власності:

- договори купівлі-продажу, міни, дарчі, засвідчені державними нотаріальними конторами та приватними нотаріусами;
- свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, що видаються державними нотаріальними конторами та приватними нотаріусами;
- свідоцтва про право на спадщину, видані державними нотаріальними конторами;
- свідоцтва про придбання житлових будинків з прилюдних торгів, видані державними нотаріальними конторами та приватними нотаріусами;

- свідоцтва про придбання об'єктів нерухомого майна на аукціонах з реалізації заставленого майна, видані державними нотаріальними конторами та приватними нотаріусами;
- свідоцтва про право власності на об'єкти нерухомого майна, видані органами місцевої виконавчої влади чи місцевого самоврядування;
- свідоцтва про право власності на спадщину та свідоцтва на право власності на частку в спільному майні подружжя, оформлені консульськими установами України;
- договори купівлі-продажу, міни, зареєстровані біржею;
- договори відчуження між юридичними особами недержавної форми власності;
- рішення судів, господарських судів про визначення права власності на об'єкти нерухомого майна;
- витяг із нотаріально засвідченого договору, укладеного між житлово-будівельним колективом або членом цього колективу і виконкомом міської (районної) ради депутатів трудящих, про безстрокове користування відведеною земельною ділянкою і про будівництво багатоквартирного будинку з правом власності на окрему квартиру, за наявності акта про прийняття будинку в експлуатацію;
- накази органів Фонду державного майна з додатком-переліком об'єктів нерухомого майна про передачу у власність цих об'єктів акціонерним товариствам.

8в. Застава рухомого майна:

- для застави товарів на складі, в обігу та переробці:
  - рахунок-фактура (інвойс), договір купівлі-продажу або інші договори цивільно-правового характеру (міни, поставки), що підтверджують право власності заставника на товари, що передаються в заставу;
  - вантажно-митні декларації (імпортні товари), товарно-транспортні накладні або акти прийому-передачі;
  - копії платіжних документів, що підтверджують здійснення оплати за товари, які передаються в заставу;
  - виписка з рахунків: матеріали, товари, готова продукція;
  - складські довідки про наявність товарів, які повинні містити індивідуальні ознаки (найменування, код, кількість, вартість на дату, передбачену договором застави, тощо);

- договір оренди приміщення, в якому зберігаються товари, що передаються в заставу, якщо приміщення не є власністю заставника;
- для застави обладнання:
  - рахунок-фактура (інвойс), договір купівлі-продажу або інші договори цивільно-правового характеру (міни, поставки), що підтверджують право власності заставника на обладнання, що передається в заставу;
  - вантажні митні декларації (якщо обладнання придбане за кордоном), товарно-транспортні накладні або акти прийому-передачі, копії платіжних документів, які підтверджують здійснення оплати за обладнання, що передається в заставу;
  - договір оренди приміщення, в якому міститься обладнання, яке передається в заставу, якщо приміщення не є власністю заставника;
  - технічна документація (паспорт) на обладнання;
- для застави транспортних засобів:
  - технічний паспорт автотранспортного засобу;
  - ключі, якщо транспорт перебуває на зберіганні в банку;
  - повідомлення в МРЕВ про заставу автотранспортного засобу.

8г. Застава цінних паперів:

- акції:
  - виписка з реєстру акціонерів, що підтверджує право власності заставника на акції, що передаються в заставу;
  - розшифровка фінансових вкладень в цінні папери (якщо їх власником є юридична особа);
  - розпорядження застави;
  - передатне доручення (при заставі);
- облігації, ощадні сертифікати, векселі, інші цінні папери:
  - договір купівлі-продажу або інші договори цивільно-правового характеру, що підтверджують право власності заставника на цінні папери, що передаються в заставу, або безпосередньо цінні папери в разі їх передачі через індосамент;
  - розшифровка фінансових вкладень в цінні папери (якщо їх власником є юридична особа).

8г. Застава майнових прав:

- на депозитний вклад у комерційному банку:
  - договір застави майнових прав на контракт, угоду;
  - договір застави майнових прав на депозитний вклад;

- договір про відступлення права вимоги;
- договір про депозит.

9. Додатково:

- для майна державних підприємств: дозвіл державного органу, уповноваженого на управління майном державного підприємства, на передачу цього майна в заставу (дозвіл може надаватися шляхом погодження укладеного договору застави);
- для підприємств, які перебувають у процесі приватизації: дозвіл уповноваженого органу приватизації на заставу майна державного підприємства;
- висновки служби безпеки банку про відсутність компрометуючих матеріалів на фірму та її керівництво (перед іншими банками, фірмами).

У разі прийняття кредитним комітетом рішення про надання кредиту в кредитній справі крім зазначених вище документів (щодо заходу, що кредитується, та заставленого майна) мають зберігатися такі документи:

- протокол рішення кредитного комітету банку або філії щодо надання кредиту;
- копія кредитного договору;
- копія(ї) договору(ів) застави;
- експертна оцінка предмета застави незалежним експертом;
- договір (договори) страхування предмета(ів) застави (на вимогу банку, якщо предмет застави підлягає страхуванню);
- при видачі кредиту під заставу рухомого майна — виписка з Єдиного державного реєстру застав рухомого майна;
- при видачі кредиту, зобов'язання за яким забезпечені порукою, — договір (договори) поруки;
- акт перевірки та оцінки застави працівниками банку чи філії з висновками;
- копії платіжного(их) доручення(нь) про сплату позичальником комісій з кредитування;
- документально підтвержені перевірки цільового використання кредитних коштів;
- щоквартальні перевірки наявності та стану збереження заставленого майна;
- виписки руху коштів за позичковим рахунком позичальника;
- щоквартальні фінансові звіти позичальника за Ф-1, Ф-2;

- листування банку з позичальником щодо кредитування;
- інші документи, що пов'язані із заходом, що кредитується, або наданим у заставу майном.

Кредитний працівник банку проводить попередню бесіду з потенційним позичальником, урахуваючи інформацію, що міститься в кредитній заявці. Ця бесіда має суттєве значення для прийняття принципового рішення про кредитування. Вона дає змогу спеціалісту банку з'ясувати багато важливих деталей, пов'язаних з майбутнім кредитом. Зокрема, сформувані думку щодо клієнта, оцінити професійну підготовленість керівництва позичальника, визначити перспективу його розвитку.

Якщо попередня бесіда спеціаліста банку з клієнтом пройшла успішно, починається наступний (другий) етап процесу кредитування. Він полягає у вивченні кредитоспроможності потенційного позичальника й оцінці ризику за позицію.

Банк глибоко й ретельно вивчає фінансовий стан позичальника та оцінює його можливість і здатність повернути позику.

Ураховуючи значущість оцінки кредитоспроможності позичальника і ступеня ризику кредитної операції, в установах банків створено спеціальні підрозділи.

Під час експертизи кредитної заявки клієнта використовуються різні джерела інформації:

- матеріали, одержані безпосередньо від позичальника;
- відомості про клієнта, що містяться в архіві банку;
- інформація про клієнта, одержана за межами цього банку.

Вивчаючи кредитну заявку, банк може перевіряти позичальника на місці. Відвідуючи клієнта, можна з'ясувати ті питання, які не обговорювалися під час попередньої бесіди, оцінити рівень компетенції працівників, що очолюють бухгалтерську, фінансову і маркетингову служби, адміністративний апарат, скласти уявлення про стан майна клієнта.

Остаточне рішення щодо можливості банку надати позику приймається колегіально-кредитним комітетом банку.

Третій етап процесу кредитування — підготовка до складання кредитної угоди. Він можливий за умови успішного для клієнта завершення попереднього етапу, тобто рішення кредитного комітету надати позику.

На цьому етапі банк остаточно визначає умови видачі кредиту, тобто здійснює структурування позики. У процесі структурування

банк визначає такі параметри позики: вид кредиту, суму, термін, забезпечення, порядок видачі та погашення, ціну позики тощо.

Щоб встановити реальні джерела погашених банківських позик, важливо правильно визначити вид кредиту. Якщо кредит надається на формування оборотного капіталу клієнта і є короткостроковим, то джерелом його повернення будуть поточні грошові надходження, які виникнуть після реалізації прокредитованого проекту.

Кредит, наданий на відтворення основного капіталу позичальника, є, як правило, довгостроковим і має повертатися прибутку від експлуатації прокредитованого об'єкта.

Важливе значення у структуруванні позики має правильне визначення суми позики. Зниження може призвести до порушення термінів її повернення, оскільки об'єкт, що кредитується, не буде завершений у строк, а завищення — до нецільового використання надлишково отриманих у банку коштів.

Успіх кредитної угоди значною мірою залежить від правильного визначення терміну позики. Якщо будуть встановлені надто напружені терміни повернення позики, то в позичальника може виявитися брак капіталу, що спричинить спад виробництва. Якщо ці терміни будуть надто ліберальними, тобто набагато перевищуватимуть період, протягом якого буде отримана віддача від позики, то позичальник певний час користуватиметься неконтрольованими з боку банку коштами.

Більшість банківських позик видається під відповідне забезпечення. Тому банк згідно з чинним законодавством має укласти та оформити угоду про заставу.

Видача й повернення кредиту може здійснюватися різними способами: одноразово, однаковими частками протягом періоду дії кредитної угоди, проведенням поточних грошових операцій позичальника через позиковий рахунок тощо. Тому одним із елементів структурування майбутньої позики є чітке визначення порядку її надання й повернення.

У разі погашення кредиту однаковими внесками необхідно розробити графік платежів за позикою відповідно до термінів обороту капіталу, на формування якого видано позику.

При структуруванні позики значну увагу приділяють розрахунку вартості кредиту, що буде наданий. Вона складається з відсоткової ставки та комісії за його надання й оформлення. При визначенні процентної ставки необхідно враховувати різні фактори, притаманні конкретній кредитній угоді, її місцю й часу.

Після завершення роботи щодо структурування позики банк розпочинає переговори з клієнтом про укладання кредитної угоди. Потенційному позичальнику пропонуються умови майбутньої кредитної угоди, які можуть істотно відрізнятись від умов, що містяться у кредитній заявці клієнта. Зближення позицій банку і клієнта й досягнення компромісу є кінцевою метою переговорів. Щоб зменшити вірогідність помилки і забезпечити об'єктивність при ухваленні рішення, банк, як правило, обмежує повноваження окремих посадових осіб при вирішенні питань щодо кредитування. Ці обмеження стосуються, зокрема, суми кредиту, терміну, ризику тощо.

Посадова особа, яка веде переговори з клієнтом відносно кредиту, має ознайомити його з обов'язковими умовами майбутньої кредитної угоди, без виконання яких позика не може бути надана, а також з умовами, стосовно яких можливий компроміс.

Обов'язковою умовою, наприклад, може бути наявність майнового забезпечення або гарантії третьої особи, якщо їх відсутність може призвести до неповернення кредиту.

Умовою, щодо якої може бути досягнуто компроміс, як правило, є відсоткова ставка, розмір комісії тощо.

Після визначення й узгодження всіх параметрів майбутньої кредитної угоди складається відповідний висновок щодо кредиту. Цей документ подається на розгляд кредитного комітету (комісії). У разі позитивного рішення цього органу представник керівництва банківської установи і клієнт підписують кредитну угоду.

У кредитній угоді передбачаються: мета, сума і термін позики, умови і порядок її надання і погашення, форми забезпечення зобов'язань клієнта за кредитом, відсоткова ставка, порядок внесення плати за позику, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо надання та погашення кредиту, перелік документів і періодичність їх подання банку й інші умови процесу кредитування.

Документування

Процес документування позики полягає в підготовці та укладенні кредитного договору, умови якого задовольняють потреби як позичальника, так і банку. Правильно складена кредитна угода має захищати інтереси банку, насамперед його вкладників та акціонерів.

Стандартна форма кредитного договору складається з кількох обов'язкових розділів:

- боргове зобов'язання, підписане позичальником, на основну суму боргу, де також зазначено відсоткову ставку за кредитом, умови й графік його видачі та погашення;
- забезпечення: опис, характеристика, оцінка вартості, умови і строки переходу права власності до банку для погашення заборгованості;
- обмежувальні умови, які можуть стримувати дії позичальника (періодичне надання звітності, підтримка ліквідності, страхування застави тощо), або забороняти певні дії без згоди банку (не продавати активи, не виплачувати високі дивіденди, не брати участі у злитті компаній тощо);
- гарантії позичальника, які засвідчують, що вся надана інформація достовірна;
- відповідальність сторін за невиконання договірних зобов'язань, де міститься перелік випадків та опис юридичних дій і повноважень кожного учасника угоди.

До кредитного договору можуть бути внесені додаткові умови: можливість дострокового погашення, економічні санкції за нецільове використання кредиту, умови комісійної винагороди за додаткові послуги тощо.

На стадії документування кредитний договір, договір застави та інші документи (гарантії, підтвердження прав власності тощо) мають ретельно перевіряти юридичні служби та представники контролюючих підрозділів з метою недопущення помилок і зниження документарного ризику.

Неточності, неконкретний опис дій, непередбачення певних обставин, нечітке формулювання обов'язків і відповідальності — усе це може призвести до підвищення кредитного ризику та виникнення проблемних кредитів. Так, у практиці американських банків виявлення прорахунків у кредитній угоді після надання позики є підставою для переведення її в категорію “спеціально згаданих”, тобто кредитів більш ризикових порівняно зі стандартними, хоча інші умови не порушено.

Якість документування кредитних операцій значною мірою впливає на кредитний ризик кожної окремої позики та кредитного портфеля банку в цілому. Особливого значення ця процедура набуває за умов недосконалого законодавства, бюрократичних підходів до можливості застосування кардинальних дій (процедура банкрутства),

високих судових витрат і значної вартості адвокатських послуг — умов, що характерні для вітчизняної економічної системи.

Контроль

Перевірка кредитів — неодмінна умова успішного здійснення програми банківського кредитування. Постійний контроль допомагає менеджерам заздалегідь виявляти проблемні кредити, а також перевіряти відповідність дій кредитних працівників основним вимогам кредитної політики банку.

Основна мета контролю за кредитами полягає в тому, щоб не допускати підвищення кредитного ризику понад установлений рівень.

Як відомо, рівень кредитного ризику постійно змінюється, оскільки змінюються умови, за яких надається кожний конкретний кредит. Зміни загальної економічної ситуації послаблюють позиції деяких позичальників і водночас збільшують потреби в кредитуванні потенційних клієнтів. Фізичні особи та приватні підприємці можуть мати проблеми зі здоров'ям або втратити роботу, що негативно позначиться на їхніх можливостях погасити позику. Ринкова вартість і ліквідність застави також можуть змінюватися і потребують постійного контролю.

Отже, основна вимога до процедури контролю — це постійність перевірки та оцінювання рівня кредитного ризику. Згідно зі статистичними дослідженнями, 80 % проблемних кредитів виникають через недостатній контроль за рівнем кредитного ризику. Інші причини, такі як неадекватна оцінка кредиту та кредитоспроможності позичальника, неправильно проведена структуризація, помилки в кредитному договорі, породжують близько 20 % проблемних ситуацій у кредитуванні.

З огляду на важливість контролю як методу управління кредитними ризиками в банках створюються окремі структурні підрозділи з перевірки кредитів. Щоб забезпечити об'єктивність, такі підрозділи рекомендовано організаційно відокремлювати від кредитних відділів та управлінь. Банки можуть використовувати різноманітні форми організації контролю, методи перевірки кредитів, структуру підрозділів залежно від специфіки діяльності самого банку та його клієнтів, потреб і можливостей, особливостей ринку та конкретної ситуації.

Проте основні функції структурних підрозділів з контролю за кредитами є спільними для всіх банків.

Розглянемо ці функції докладніше.

1. Періодична перевірка всіх кредитів, наданих банком (наприклад, не менше одного разу на рік).

2. Систематична перевірка найбільших кредитів (наприклад, кожні 30 або 90 днів).

3. Вибіркова перевірка кредитних справ і стану кредитної документації.

4. Докладна розробка процедур перевірки кредитів з метою забезпечення контролю за найважливішими умовами кожної кредитної угоди.

5. Постійний контроль за проблемними кредитами. Почастішання перевірок як реакція на загострення проблем.

6. Почастішання перевірок кредитів за умов економічного спаду або в разі появи проблем у тих галузях, де сконцентровано кредити банку (наприклад, одна перевірка за квартал).

7. Контроль за станом і ліквідністю застави, іншим забезпеченням кредитів.

8. Подання документації про наявність проблемних кредитів і розміру можливих втрат за кредитними операціями.

9. Оцінка розміру ризику кредитного портфеля банку в цілому та розробка рекомендацій щодо величини резервних фондів.

Процес перевірки кредитів складається з таких кроків:

а) перевірка повноти та правильності документації в кредитній справі;

б) перевірка відповідності реального графіка платежів плановому графіку;

в) перевірка якості та стану будь-якого забезпечення за кредитом;

г) оцінка можливостей одержання у своє розпорядження забезпечення цього кредиту та юридичних прав на судові дії щодо позичальника;

г) оцінка відповідності виданого кредиту кредитній політиці банку та нормативам, встановленим регулюючими органами;

д) прогноз можливих змін у фінансовому стані позичальника. Завдяки контролю за кредитами менеджмент банку може оцінити сукупний ризик кредитного портфеля та визначити майбутню потребу в нарощуванні банківського капіталу.

Питання для самоконтролю

---

1. Назвіть форми кредиту.
2. Що може слугувати забезпеченням банківського кредиту?
3. Що таке диверсифікація кредитного портфеля?
4. З якою метою формуються резерви під кредитні операції банків?
5. Як класифікується портфель банку залежно від ризику?
6. Які норми резервування передбачає НБУ на покриття можливих збитків від ризиків проведення кредитних операцій?

Тести

Тест 1

Принципи банківського кредитування:

- а) строковість, платність, забезпеченість, цільовий характер;
- б) платність, забезпеченість;
- в) платність, забезпеченість, цільовий характер.

Тест 2

Форми банківського кредиту:

- а) грошова і товарна;
- б) грошова;
- в) товарна;
- г) свій варіант відповіді.

Тест 3

Форми комерційного кредиту:

- а) товарна;
- б) товарна і грошова;
- в) гроші та цінні папери;
- г) свій варіант відповіді.

Тест 4

Резерви комерційних банків створюються за рахунок:

- а) власних коштів;
- б) запозичених коштів;

- в) міжбанківських позик;
- г) свій варіант відповіді.

Тест 5

Норматив кредитного ризику по одному позичальнику банку становить:

- а) 25 % регулятивного капіталу;
- б) 35 % регулятивного капіталу;
- в) 15 % регулятивного капіталу;
- г) 5 % регулятивного капіталу.

Різновиди кредитних операцій

3.1. Класифікація кредитів

Залежно від цільового спрямування кредит може бути виробничим і споживчим.

Виробничі кредити використовуються у сфері виробництва та реалізації сукупного суспільного продукту.

Споживчий кредит надається фізичним особам на споживчі цілі: покращення житлових умов, створення підсобного домашнього господарства, придбання товарів у кредит, на задоволення інших потреб.

У свою чергу виробничі та споживчі кредити поділяються на кредити в поточну та інвестиційну діяльність.

Кредити в поточну діяльність надаються позичальникам для задоволення тимчасової потреби в коштах з метою придбання поточних активів у разі розриву між часом надходження коштів і здійснення витрат.

Кредити в поточну діяльність включають усі кредити, надані на купівлю сировини та інших виробничих запасів, на сезонні затрати та на інші цілі.

До кредитів у поточну діяльність належать:

- розрахунки за овердрафтом;
- кредити за внутрішніми торговельними операціями;
- кредити за експортно-імпортними операціями;
- інші кредити в поточну діяльність.

Кредити в інвестиційну діяльність надаються позичальникам для задоволення тимчасової потреби в коштах при здійсненні ними інвестиційних вкладень. До них належать: кредити на будівництво та освоєння землі; кредити на купівлю будівель, споруд, обладнання та землі; на придбання цінних паперів; фінансовий лізинг тощо.

За термінами користування кредити поділяються:

- на короткострокові, які надаються терміном до одного року;
- на довгострокові, які надаються терміном понад один рік. Довгострокові кредити можуть надаватись на відновлення, розширення та створення основних фондів (основного капіталу). Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію тощо.

За методами надання кредити поділяються на такі, що надаються:

- у разовому порядку;
- відповідно до відкритої відкличної або безвідкличної кредитної лінії.

Щодо термінів погашення кредити поділяються на такі, які погашаються:

- водночас;
- на виплат;
- достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
- після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу тощо).

Залежно від кількості кредиторів кредити можуть бути:

- надані одним банком;
- консорціумні, тобто такі, що надаються тимчасовими об'єднаннями банків (банківськими консорціумами).

Залежно від видів забезпечення виконання зобов'язань кредити поділяються на такі види:

- кредити, забезпечені заставою. У заставу може прийматися майно (нерухомість, транспортні засоби, космічні об'єкти, товари в обороті або переробці, цінні папери тощо) або майнові права. Заставником може виступати як сам позичальник, так і третя особа (майновий поручитель);
- кредити, забезпечені порукою, тобто фінансами третьої особи, яка несе перед банком, як правило, солідарну відповідальність разом із боржником;
- кредити, забезпечені гарантією, тобто фінансами третьої особи, яка несе перед банком субсидіарну відповідальність разом із боржником;
- кредити з іншим забезпеченням (страхування тощо), яке застосовується як додатковий захід забезпечення повернення кредитів і сплати відсотків;
- незабезпечені (бланкові кредити).

Фізичним особам банк надає:

- споживчі кредити, які надаються тільки в національній валюті на поточні потреби для придбання товарів довгострокового споживання та для оплати послуг, в інвестиційну діяльність — для купівлі та будівництва нерухомості житлового призначення та освоєння землі;
- кредити для поповнення платіжних карток міжнародних платіжних систем, що надаються як у національній, так і в іноземних валютах.

3.2. Види кредитів

А) Кредитування під заставу цінних паперів

Кредитування клієнтів банки здійснюють з урахуванням певних особливостей, притаманних окремим видам позик. Найсуттєвішими є особливості надання та погашення таких кредитів: під заставу цінних паперів, контокорентного, споживчого й іпотечного.

В умовах ринкової економіки суб'єкти господарської діяльності володіють значною кількістю державних і комерційних цінних паперів, які можуть використовуватися для забезпечення банківських кредитів. Позики під заставу цінних паперів — зручна форма кредитних відносин між кредитором і позичальником, бо вони ґрунтуються на порівняно нескладній операції прийняття до застави й визначення вартості цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави — незначні, оскільки цінні папери зберігаються в банку на окремому рахунку “депо”. Не є трудомісткою й оцінка їхньої заставної вартості. Вона визначається котируванням цінних паперів на фондовому ринку. Одержувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших банків, підприємств, органів державної влади.

Перш ніж надати клієнту кредит під заставу цінних паперів, банк має з'ясувати:

- якість цінних паперів (тобто справжність і платоспроможність їхніх емітентів);
- можливість реалізації цінних паперів на вторинному ринку (наприклад, не реалізуються на фондовій біржі цінні папери пайових товариств і акціонерних товариств закритого типу);
- котирування цінних паперів на фондовій біржі.

Щоб одержати позику, клієнт надає банку заяву, до якої додає реєстр заставних цінних паперів. У разі позитивного вирішення питання про кредитування між банком і клієнтом укладається кредитна угода та угода про заставу.

Після надання кредиту банк стає власником цінних паперів на період дії застави. Дивіденди, що надходять по акціях, зараховуються на рахунок клієнта.

Після закінчення терміну застави і за відсутності претензій до позичальника банк переоформлює заставні документи й повертає йому цінні папери.

Якщо позичальник неспроможний погасити борг, банк-кредитор може продати цінні папери на фондовій біржі. Сума від реалізації заставних цінних паперів спрямовується на погашення кредиту, а якщо виторг перевищує суму заборгованості, різниця надходить на поточний рахунок клієнта.

При наданні позики її розмір встановлюється як певний процент від заставної вартості цінних паперів. Цей процент визначається ступенем ризику для банку за кожним цінним папером, що є забезпеченням кредиту. Зокрема, обсяг позики, що надається під заставу державних цінних паперів, встановлюється в розмірі 90 % їхньої заставної вартості; під банківські акції, зареєстровані на фондовій біржі, він може коливатися на рівні 70–80 % вартості акцій, а під котирувані цінні папери підприємницьких структур — на рівні 60–70 % їх заставної ціни.

Надавши позику під цінні папери, банк періодично перевіряє клієнта з метою з'ясування його фінансового стану, а також спостерігає за фінансовим станом емітентів і ринковою вартістю застави.

Крім того, банк має впевнитися в тому, що одержані клієнтом кошти використані на виробничі потреби, а не для купівлі нових цінних паперів. Ця умова спрямована на обмеження біржової спекуляції позичальників і зниження ризику банкрутства клієнтів.

Б) Кредитування під вексель

Одним із видів кредитування під цінні папери є надання позик під заставу боргових зобов'язань (векселів).

Вексель (від нім. *wechsel* — зміна, розмін) — це письмове боргове зобов'язання, що оформлене за нормами особливого (вексельного) законодавства й видається позичальником кредитору. Вексель — універсальний платіжний, розрахунковий, кредитний документ, при-

значений для сплати товарів і послуг, надання короткострокових кредитів, переоформлення раніше наданих кредитів.

Простий вексель (соло) — свідоцтво, що містить письмове безумовне зобов'язання векселедавця сплатити зазначену суму грошей подавцеві векселя або особі, яка зазначена у векселі, через встановлений термін або за поданням.

Переказний вексель (трата) — це документ, що містить письмову безумовну вказівку векселедавця особі, на яку виставлений вексель (платникові), сплатити зазначену суму грошей утримувачу векселя або особі, яка зазначена у векселі, через встановлений термін або на вимогу.

Платником за простим векселем є векселедавець, за переказним — інша особа, яка бере на себе зобов'язання сплатити за векселем у термін і яка є вексельним боржником.

Видаючи простий вексель, векселедавець стає зобов'язаним перед векселетримачем. За переказним векселем зобов'язаним є платник, тому переказний вексель насамперед пред'являється платникові для акцепту (від лат. *acceptus* — прийнятий), тобто для згоди на оплату. Шляхом акцепту платник бере на себе зобов'язання сплатити переказний вексель. Акцепт оформлюється написом на векселі (“Акцептований, “Зобов'язуюся сплатити” або іншим рівнозначним словом або фразою) і підписом платника. Так він стає акцептантом — головним вексельним боржником. За простим векселем векселедавець зобов'язаний, як і акцептант за переказним.

Векселетримач після закінчення встановленого терміну може пред'явити вексель до сплати, або, не чекаючи цього терміну, може передати його іншій особі за допомогою спеціального передатного напису — індосаменту (від лат. *indorsum* — спина) на звороті векселя або на спеціально прикріпленому листі — алонжі (від фр. *allonge* — надставка), але вже для сплати свого боргу, або може вексель продати. Продаж векселя до настання терміну погашення називається заліком векселя і має на меті негайне отримання грошей.

Платіж за векселем (у межах усієї вексельної суми або тільки її частки) може бути гарантований третьою особою або однією із осіб, які підписали вексель. Таке вексельне поручництво називається аваль (від фр. *aval* — поручництво за векселем); воно оформлюється гарантійним написом і підписом аваліста — особи, яка виконує аваль. Аваль може бути здійснений також видачею спеціального документа. За поручництво авалісти беруть плату.

Кредит під заставу векселя. Про схожу операцію вже йшлося під час розгляду характеру забезпечення кредиту — вексель згадувався як засіб забезпечення кредиту.

Під заставу векселя банк може надати разовий кредит. Розмір кредиту становить 60–90 % номінальної суми векселя. Термін кредиту визначається терміном погашення векселя. Виконуючи таку операцію, банк ретельно аналізує вексель: правильність юридичного оформлення, платоспроможність векселетримача, а також зміст операції, яка лежить в основі виписування векселя. На векселі банк ставить напис “Валюта під заставу”, “Валюта під забезпечення”, зберігає вексель до закінчення терміну у встановленому порядку.

Кредит під заставу векселя може мати постійний характер. Такий кредит видається зі спеціального позичкового рахунка в межах наданого позичальнику ліміту кредитування, який окремо встановлюється для кожного клієнта. Погашення кредиту здійснюється або перерахуванням коштів з поточного рахунка клієнта на судний, або за рахунок платежів за заставними векселями. Спеціальний позичковий рахунок відкривається тільки солідним клієнтам, які мають велику кількість надійних векселів, термін погашення за якими ще не настав. Найефективніший у взаємовідносинах банку з торговельними та постачально-посередницькими підприємствами.

Дисконтний кредит. Банки досить часто обліковують векселі. Це одна з найстаріших традиційних банківських операцій, яка здійснюється через індосамент (передатний напис на векселі). Векселетримач в момент заліку отримує вексельну суму за мінусом залікового відсотка або дисконту. Оскільки векселетримач отримує гроші, не чекаючи терміну погашення, то фактично він отримує від банку кредит.

В) Акцептний кредит

Банк часто буває акцептантом, тобто платником за переказним векселем. Акцептний кредит, на відміну від дисконтного, не набуває характеру кредиту, а є лише гарантією, наданою банком. Акцептуючи вексель, банк гарантує здійснення платежу точно у зазначений термін. Векселетримач вносить вексельну суму в банк до настання терміну платежу за векселем (зазвичай за один-два дні), а також сплачує комісію за акцепт (зазвичай 0,5 % суми).

Г) Авальний кредит

Банки та інші кредитні установи часто виступають авалістами (поручителями за векселем). За видачу вексельного поручництва

банк стягує плату, так званий написний відсоток. У разі надання авального кредиту, як і при акцептному кредиті, йдеться не власне про позику, а лише про гарантії, що надаються банком для погашення вексельної суми або її частини.

Зазначимо, що три останні форми кредиту (особливо акцептний і авальний) мають характер опосередкованого кредитування, безпосередньо не пов'язані з наданням додаткових коштів у тимчасове користування позичальнику.

Г) Форфетирування

Форфетирування (від фр. *a forfait* — цілком) — купівля банком у експортера (кредитора) комерційних векселів, акцептованих імпортером чи банком імпортера, термін за якими ще не настав, без можливості регресу (повернення вимоги про стягнення боргу) до попередніх боржників. Вексель передається банку (форфейтору). Власник векселя (експортер) отримує відразу суму боргу за мінусом облікової ставки форфетирування, яка зазвичай вища, ніж за іншими формами кредитування. Величина ставки залежить від категорії боржника, терміну кредиту, валюти. Після настання терміну платежу вексель пред'являється боржнику від імені форфейтора.

Зовні операція форфетирування нагадує операцію обліку векселя, але відрізняється обсягом прав і зобов'язань форфейтора і покупця векселя. Форфейтор не має права регресу до продавця векселя, тоді як власник векселя має право вимагати виплати за векселем у всіх осіб індосаментного ряду (осіб, зазначених на векселі).

Найчастіше ця операція застосовується в зовнішній торгівлі. Векселі купуються на великі суми та на тривалі терміни (від 6 місяців до 5 років). Форфетирування зазвичай застосовується як разова операція, пов'язана з купівлею-продажем одного векселя.

Д) Особливості надання кредиту з контокорентного рахунка (кредит за овердрафтом)

Комерційні банки використовують таку форму економічних відносин з клієнтами, як контокорентний кредит. Він надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, що не перевищує встановленого ліміту. Для цього клієнту відкривається контокорентний рахунок (поточний рахунок з овердрафтом). На ньому щоденно відображаються всі платежі клієнта й надходження на його адресу коштів.

Оскільки суми платежів і надходжень, як правило, не збігаються, на поточному рахунку виникає або дебетове, або кредитове сальдо (залишок). Дебетове сальдо (овердрафт) свідчить про нестачу в клієнта власних коштів для забезпечення поточних платежів, і він мусить домовлятися з банком про надання контокорентного кредиту. Кредитове сальдо означає, що клієнт має на поточному рахунку певну суму власних коштів.

Контокорентний рахунок відкривають клієнтам, з якими банк має тривалі й міцні відносини і які відчують регулярну потребу в банківському кредиті. Цей рахунок насамперед застосовується для підприємств з високою кредитною репутацією.

Контокорентний кредит використовується тільки для фінансування поточного виробництва й обігу і не спрямовується на фінансування інвестицій. Процес кредитування оформляють кредитною угодою між банком і клієнтом. Наявність дебетового сальдо на контокорентному рахунку означає, що банк видав клієнту кредит.

За користування контокорентним кредитом банк стягує з клієнта плату, яка складається з процентів, нарахованих на дебетові залишки контокорентного рахунка, і комісійних платежів (оборотної комісії).

Плата за користування контокорентним кредитом є найбільшою в банківській практиці, оскільки цей кредит пов'язаний з підвищеним ризиком для банку і дуже зручний для клієнта. Він забезпечує останньому можливість оперативно користуватися правом залучення банківських коштів для врівноваження зобов'язань і вимог.

Кожному клієнту банк встановлює ліміт кредитування за контокорентним рахунком, який обмежує розмір дебетового сальдо, що може виникнути на певну дату.

Можуть виникати ситуації, коли встановленого банком ліміту недостатньо для покриття від'ємного сальдо між вимогами та зобов'язаннями клієнта. У цьому разі банк без укладання додаткової кредитної угоди може дозволити своїм найнадійнішим клієнтам невелике короткострокове збільшення ліміту кредитування. Якщо від'ємне сальдо (овердрафт) за контокорентним рахунком часто перевищує ліміт, банк з'ясовує причини відхилень і в разі потреби укладає з позичальником нову кредитну угоду.

Користування контокорентним кредитом не виключає можливості оформлення клієнтам у банку інших кредитів, якщо очікується тимчасове зростання потреби в позичкових коштах порівняно із установленим лімітом за контокорентним рахунком.

Контокорентний кредит надається зазвичай під забезпечення, але клієнтам, які мають бездоганну репутацію; він може надаватися і без забезпечення, тобто у вигляді бланкового. У цьому разі банк може вимагати від позичальника виконання спеціальних умов. Зокрема, це може бути відмова клієнта від продажу певного виду майна, яке може слугувати заставою для кредиту.

В угоді на використання клієнтом контокорентного кредиту банк має право для захисту своїх інтересів передбачати право закриття контокорентного рахунка без попередження клієнта. Тому контокорентний кредит належить до позик до запитання. Його погашення здійснюється спрямуванням на рахунок поточних надходжень коштів на користь клієнта.

Кредит з контокорентного рахунка (надалі овердрафт) надається клієнту на підставі договору, в якому зазначається ліміт овердрафту, умови його використання, відсотки за ним, а також відповідальність за несвоєчасне повернення.

Основною метою відкриття овердрафту є надання можливості клієнтам, які мають бездоганну репутацію, ведуть стабільний бізнес, з постійними, рівномірними оборотами на поточному рахунку здійснювати платежі з поточного рахунка при тимчасовій, короткотерміновій відсутності коштів на ньому.

Оскільки овердрафт, за визначенням, надається платоспроможним клієнтам на відносно короткий термін і має незначний розмір порівняно з обсягом оборотів на поточному рахунку, цей вид кредиту належить до категорії стандартних і не потребує обов'язкового оформлення забезпечення.

За термінами погашення овердрафт може буди двох видів:

- погашення кредиту відбувається кожного разу за наявності коштів на розрахунковому рахунку через надходження коштів на поточний рахунок позичальника (овердрафт 1);
- погашення кредиту відбувається наприкінці терміну дії договору або дії додаткових угод на надання окремих траншів у межах ліміту (овердрафт 2).

Овердрафт може бути відкритий лише клієнтам, які відповідають таким умовам:

- мають постійні й стабільні надходження на поточний рахунок;
- мають стабільний фінансовий стан.

Як виняток, овердрафт може бути відкритий позичальнику, який не відповідає цим умовам, за наявності високоліквідної застави.

Аналізуючи фінансовий стан позичальника, основну увагу необхідно звертати на обсяг оборотів за поточним рахунком, їх зміст і оцінку бізнесової стабільності клієнта.

Підприємствам із сезонним характером виробництва овердрафт може бути відкритий лише на термін сезону виробництва. При цьому для аналізу оборотів за поточним рахунком доцільно також використовувати дані за попередній сезон виробництва.

Рішення про відкриття овердрафту приймає кредитний комітет банку або кредитний комітет філії в межах встановленого філії ліміту кредитування.

Для того, щоб банк розглянув можливість відкриття овердрафту, позичальник звертається до банку з обґрунтованим клопотанням і документами, необхідними для визначення кредитоспроможності позичальника та ліміту овердрафту, а саме:

а) заявою, що має містити інформацію про терміни, на які запитується овердрафт, бажані терміни погашення основної суми боргу за овердрафтом та забезпечення, якщо овердрафт надається як виняток;

б) протоколом згоди засновників позичальника на відкриття овердрафту;

в) за останні два квартали:

- балансом підприємства;
- звітом про фінансові результати;

г) на вимогу банку — розрахунком очікуваних грошових потоків на поточний місяць;

г) на вимогу банку — розшифровкою дебіторської та кредиторської заборгованості на останню звітну дату;

д) копією ліцензій, якщо діяльність позичальника ліцензується;

е) довідками інших банків, у яких позичальник має розрахункові рахунки;

е) іншими документами, необхідність у яких виникла у процесі розгляду та супроводження кредиту.

Для визначення ліміту овердрафту використовується середньомісячний оборот за кредитом поточного рахунка клієнта в банку за період не менше шести повних календарних місяців, що передують прийняттю рішення про відкриття овердрафту (або за попередній сезон виробництва для підприємств із сезонним характером виробництва).

При визначенні ліміту овердрафту не враховуються надходження, пов'язані з наданням усіх видів кредитів, фінансовою допомогою, транзитними оборотами.

Середньомісячний оборот за кредитом поточного рахунка клієнта за шість місяців визначається шляхом знаходження середнього кредитового обороту за поточним рахунком за шість місяців, який розраховується діленням чистого кредитового обороту за поточним рахунком (тобто надходжень на рахунок за винятком транзитних надходжень) загалом за шість місяців на кількість місяців.

Ліміт овердрафту встановлюється диференційовано залежно від ступеня надійності позичальника, рівня забезпечення, у розмірі до 20 % середньомісячного кредитового обороту за поточним рахунком в банку або в іншому розмірі за узгодженням кредитного комітету банку.

Аналогічно розраховують ліміт овердрафту для підприємств із сезонним характером виробництва, але для розрахунку застосовують дані й кількість місяців сезону виробництва.

Ліміт овердрафту підлягає щомісячному перегляду залежно від зміни обсягів обороту за кредитом поточного рахунка.

За домовленістю сторін ліміт за овердрафтом може зменшуватися в певній пропорції кожний місяць, доки не досягне нульового значення.

Загальний термін дії договору за овердрафтом, як правило, встановлюється на застережний термін (тиждень, місяць, тощо), але не більше одного року.

Для підприємств із сезонним характером виробництва термін овердрафту встановлюється від одного місяця до кількості місяців у сезоні виробництва.

За домовленістю сторін термін овердрафту може бути продовжено.

Термін овердрафту має бути перерваний, якщо протягом дії овердрафту з'являється ознака втрати клієнтом кредитоспроможності (різке зменшення кредитового обороту за поточним рахунком; збиткова діяльність; при овердрафті та дебетовий оборот за розрахунковим рахунком перевищує кредитовий оборот протягом десяти банківських днів; прострочення сплати відсотків і комісій за користування овердрафтом).

Базовий рівень відсотків і комісій за користування овердрафтом встановлюється Комітетом з управління активами і пасивами банку.

Відсотки за користування овердрафтом нараховуються виходячи із щоденного фактичного залишку коштів на рахунку овердрафту при вечірньому закритті овердрафту.

Відсотки за користування овердрафтом нараховуються щоденно або не менше одного разу на місяць залежно від виду овердрафту за

період з першого числа місяця по останній календарний день звітного місяця та сплачуються клієнтом в кожному разі за наявності кредитового сальдо на поточному рахунку при вечірньому закритті овердрафту або не менше одного разу на місяць залежно від виду овердрафту, а також при закритті овердрафту за фактичний термін користування ним.

Е) Онкольний кредит

Онкольний кредит (від англ. *on call* — на вимогу) є різновидом контокорентного кредиту та видається зазвичай під забезпечення товарно-матеріальних цінностей чи цінних паперів. У межах забезпеченого кредиту банк сплачує рахунки клієнта, отримуючи право погашення кредиту за першою своєю вимогою, з коштів, що надходять на рахунок клієнта, а при їх нестачі — реалізацією застави. Відсоткова ставка за онкольним кредитом нижча, ніж за звичайним банківським кредитом.

Є) Споживчий кредит

Споживчі кредити — один із видів банківських кредитів. Вони надаються виключно в національній валюті фізичним особам — громадянам України. Найбільшого поширення кредитування споживчих потреб населення набуло в установах Ощадного банку України, які надають населенню короткострокові й довгострокові споживчі кредити.

Короткострокові кредити надаються громадянам на термін до одного року на такі споживчі цілі:

- придбання товарів широкого вжитку та тривалого користування і транспортних засобів;
- нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини тощо).

Об'єктами довгострокового кредитування є:

а) будівництво:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, і будинків дачного типу та благоустрій садових ділянок;
- надвірних будівель для утримання худоби та зберігання сільгосппродуктів, літніх кухонь, теплиць, майстерень, накриттів тощо;
- гаражів;

б) купівля:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- квартир у житлових будинках;
- будинків дачного типу та будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;
- гаражів;

в) реконструкція та капітальний ремонт:

- індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до інженерних мереж, придбання обладнання для інженерного благоустрою будинку;
- квартир;
- будинків дачного типу і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;

г) поточні потреби (придбання товарів тривалого користування, меблів, транспортних засобів, побутової техніки тощо).

Термін користування довгостроковим кредитом устанавлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру позики та фінансового стану позичальника. При цьому термін користування кредитом, одержаним для будівництва та купівлі житла, не повинен перевищувати 10 років, а за іншими видами кредитів — 5 років.

Розміри споживчих кредитів обмежуються:

- граничними розмірами, встановленими Ощадним банком для конкретного виду кредиту;
- платоспроможністю (кредитоспроможністю) позичальника;
- вартістю заставленого майна та цінних паперів, що можуть бути надані позичальником як забезпечення повернення боргу.

Кредити під заставу нових товарів не повинні перевищувати 60 % їх оціночної вартості; старих товарів — 30 %; цінних паперів, емітованих Ощадним банком, — 90 %; житлових будинків та квартир — 60 %; виробничих приміщень — 40 %; товарів в обороті або переробленні та легкових автомобілів — 50 %.

Особливістю кредитування громадян на зазначені цілі є встановлення установою банку граничних термінів освоєння кредитів. Так, на будівництво індивідуальних будинків термін освоєння позики не повинен перевищувати двох років з дня її отримання; на будівництво садово-дачних, будиночків і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, — одного року; на реконструкцію і капітальний ремонт будівель — шести місяців; на купівлю житла і гаражів — двох місяців.

Обов'язковою умовою надання довгострокового споживчого кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування позикою.

Видача кредиту здійснюється в безготівковій формі шляхом:

- оплати розрахункових документів за матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;
- зарахування коштів на поточний рахунок позичальника (при будівництві власними силами) на підставі розрахунку готовності об'єкта кредитування;
- перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаража.

В окремих випадках позика може надаватися готівкою з правом контролю за цільовим використанням коштів.

Для отримання кредиту позичальник подає до установи банку такі документи:

- заяву;
- паспорт;
- довідку про присвоєння ідентифікаційного коду;
- анкету позичальника;
- довідки з місця постійної роботи і про доходи;
- документи, що підтверджують право власності на майно позичальника;
- письмовий розрахунок погашення кредиту (економічне обґрунтування).

У разі отримання довгострокового кредиту, крім зазначених документів, позичальник додатково подає залежно від об'єкта кредитування такі довідки: про відведення земельної ділянки під будівництво; про власність на будинок; про балансову вартість квартири; про право власності на квартиру; про членство позичальника в садівницькому товаристві та ін.

Кредитування здійснюється на підставі укладання між установою банку і позичальником кредитної угоди й угоди про заставу.

Погашення кредиту здійснюється в терміни, передбачені кредитним договором, щомісяця, однаковими частинами, починаючи з наступного місяця після його одержання, але не пізніше 30 днів з дня підписання кредитної угоди.

Довгостроковий кредит починають погашати після закінчення встановленого терміну його освоєння.

Однією з форм споживчого кредитування є кредитна картка. Це пластинка з ідентифікатором власника, виготовлена з матеріалу, який важко підробити. Картки емітують банки і видають клієнтам, як правило, безкоштовно або за невелику щорічну плату. Умовою їх одержання є платоспроможність клієнта. Для кожної картки встановлюється ліміт кредитування.

Власника кредитної картки обслуговує банк, який її видав, і торговельна організація. Для останньої кредитна картка є гарантією відкриття покупцеві кредиту в банку. Обслуговування клієнта за допомогою кредитної картки здійснюється за такою схемою. Торговельні організації передають у банк, який видав кредитну картку, рахунки за товари, продані власнику карток. Банк їх сплачує, тобто перераховує кошти на поточний рахунок торговельної організації. За цю послугу стягується плата у вигляді комісії від вартості сплачених рахунків. Водночас торговельна організація щомісяця передає власнику картки рахунки за куплені протягом місяця товари. Протягом певного терміну (звичайно 25 діб) рахунки можуть бути сплачені безпроцентно, а пізніше — конвертуються в позику. Отже, виникають зобов'язання власника кредитної картки перед банком. Позику клієнт має періодично погашати, тому що в разі непогашення боргу вичерпується ліміт кредитування. Цей ліміт може бути збільшений або скорочений залежно від регулярності погашення клієнтом заборгованості банку.

Від операцій з кредитними картками банк отримує дохід, який складається:

- з комісії, яка стягує з торговельної організації при сплаті рахунків за відпущені власнику кредитної картки товари;
- зі щорічної плати клієнтів за кредитні картки (якщо її стягують);
- з процентів за кредит, що надається власникам карток у межах ліміту кредитування.

Ж) Іпотечний кредит

Іпотечний кредит — це довгострокові позики, що їх надають банки під заставу нерухомості (землі і будівель виробничого й житлового призначення). В основу цього кредиту покладено іпотеку, що в перекладі з грецької мови означає “застава”, причому не будь-якого майна, а саме нерухомого (здебільшого будівель і землі).

Іпотека може бути встановлена на нерухоме майно, яке заставник має право продавати або відчужувати в інший спосіб. До об'єктів іпотеки належать:

- підприємства, будівлі, споруди та інше нерухоме майно, що використовується у підприємницькій діяльності;
- житлові будинки й квартири;
- дачі, садові будинки, гаражі та інші споруди споживчого призначення;
- земельні ділянки.

Об'єкт (предмет) іпотеки має належати заставнику на правах власності або повного господарського розпорядження.

Застава нерухомого майна передбачає укладання угоди про іпотеку у вигляді заставної.

Угода про іпотеку підлягає державній реєстрації. Вона здійснюється на підставі заяви заставоутримувача з додаванням до неї заставної. Дані про державну реєстрацію іпотеки вносять у заставну. Реєстраційний запис про іпотеку погашається за заявою власника заставної або за рішенням суду про припинення іпотеки.

Заставоутримувач має право передати свої права стосовно заставної іншій особі. Відступлення прав за заставною здійснюється заставоутримувачем шляхом передатного напису, який має бути нотаріально засвідчений на заставній на користь нового заставоутримувача.

Про відступлення прав за заставною заставоутримувач має в письмовій формі повідомити боржника за кредитним договором, який забезпечений іпотекою, на підставі чого він стає зобов'язаний виконувати свій договір перед новим заставоутримувачем.

Заставник за згодою заставоутримувача має право передати предмет (об'єкт) іпотеки іншій особі у власність або господарське користування (розпорядження). У цьому разі іпотека зберігає свою силу, однак усі зобов'язання за договором іпотеки переходять до особи, яка придбала право на предмет іпотеки. Задоволення вимог заставоутримувача з вартості заставного майна в разі невиконання заставником забезпеченого іпотекою зобов'язання (кредитної угоди) здійснюється за рішенням суду. Особливо це стосується тих випадків, коли об'єктом іпотеки є підприємство загалом, житловий будинок, квартира.

Реалізацію права стягнення на предмет іпотеки здійснюють продажем заставного майна з публічних торгів, яку проводять спеціалі-

зовані організації. Вибір організації, якій доручається продаж з публічних торгів предмета іпотеки, покладено на судового виконавця. Він встановлює терміни проведення таких торгів.

3.3. Ціна банківського кредиту

Основним видом плати за користування банківським кредитом є відсоток. Поряд з відсотком банки можуть встановлювати комісію як додатковий елемент ціни банківського кредитування. Комісія встановлюється, як правило, у тих випадках, якщо у процесі кредитування банк виконує додаткову роботу, пов'язану з оформленням позики і контролем або з наглядом за здійсненням проекту, що кредитується. Комісію можна сплачувати окремо або додавати до відсотка.

Рівень відсоткової ставки залежить від таких факторів:

- облікової ставки центрального банку;
- рівня інфляції;
- терміну позики;
- ціни сформованих ресурсів;
- ризику;
- розміру позики;
- попиту на банківські позики;
- якості застави;
- змісту заходів, що кредитуються;
- витрат на оформлення позики і контроль;
- ставки банка-конкурента;
- характеру відносин між банком і клієнтом;
- норми прибутку від інших активних операцій.

Вплив цих факторів на рівень відсоткової плати за користування банківськими позиками є взаємопов'язаним, тому важко визначити кількісне значення кожного з них, але враховувати їх у сукупності доцільно.

Базовою відсотковою ставкою за кредитами комерційних банків є облікова ставка Центрального банку, за якою останній здійснює рефінансування комерційних банків. Базова відсоткова ставка може бути або вищою, або нижчою від облікової ставки. Якщо комерційний банк має дешеві ресурси (порівняно з обліковою ставкою), він має право встановлювати відсотки за своїми позиками нижчі від облікової ставки.

Облікова ставка центрального банку залежить від характеру його грошово-кредитної політики, відсоткових ставок на міжнародному ринку позикових капіталів, стану платіжного балансу країни й курсу національної валюти.

Грошово-кредитна політика центрального банку може бути спрямована або на експансію, або на рестрикцію кредиту. Проводячи політику експансії, Центральний банк зменшує облікову ставку, а при політиці рестрикції — підвищує її.

Якщо на міжнародному ринку позикових капіталів норма відсотка змінюється, то відповідно змінюється й облікова ставка Центрального банку.

Якщо у країні складається пасивний платіжний баланс і уряд не хоче допустити падіння курсу національної валюти нижче від певного рівня, то облікову ставку Центрального банку зазвичай підвищують з метою стимулювати залучення іноземного капіталу.

Рівень інфляції впливає як на облікову ставку Центрального банку, так і на ставки відсотка за позиками комерційних банків. Незважаючи на те, що Центральний банк встановлює позитивну відсоткову ставку (тобто з урахуванням інфляції), комерційні банки також враховують інфляційний фактор. Річ у тім, що облікова ставка Центрального банку не змінюється часто, тому в періоди між її змінами і при інфляційній активності в комерційних банків виникає потреба враховувати ту інфляцію, яка не покрита обліковою ставкою.

Фактор терміну кредиту прямо пропорційно впливає на рівень відсоткової ставки за позиками банку. Що триваліший термін користування, то дорожчий для позичальника кредит. Така залежність зумовлена двома причинами. По-перше, при тривалішому терміні позики вищий ризик втрат від неповернення боргу і від знецінення коштів, переданих у позику у зв'язку з інфляцією, що неминуча в ринковій економіці. По-друге, вкладення коштів довготривалого характеру, як правило, забезпечують порівняно вищу віддачу.

Ціна сформованих банком ресурсів безпосередньо впливає на рівень відсоткової ставки за кредитами. Вона складається з депозитного відсотка й інших видів плати за куплені кредитні ресурси. Чим дорожче обходяться банку ресурси, тим за інших рівних умов вища норма позикового процента.

Ризик є невід'ємним атрибутом кредитування. Тут виникають кредитний і відсотковий ризики. Рівень цих ризиків залежить від виду позики і від порядку сплати відсотків. Найризикованішими є

незабезпечені (бланкові) позики. Ступінь ризику забезпечених кредитів залежить від повноти та якості застави. Чим вищий ступінь кредитного ризику, тим більша вірогідність для банку зазнати втрат від неповернення позичальником основного боргу й несплати відсотків по ньому. Тому більш ризиковані позики видають під вищий відсоток, аби компенсувати кредиторю витрати від ризикового розміщення коштів.

Розмір позики і рівень відсоткової ставки є обернено залежні. Зазвичай її рівень нижчий при більших позиках, оскільки відносні витрати, пов'язані з кредитною послугою, тут нижчі. Крім того, великі позики надаються солідним клієнтам, які зазвичай менше схильні до ризику банкрутства. Але з такого правила можуть бути і винятки. Банк може не зменшувати відсоткової ставки за великими кредитами, коли за його розрахунками це може призвести до зростання ризику через погіршення структури позикового портфеля внаслідок порушення правила диверсифікації активів.

Попит на позики прямо впливає на рівень відсоткової ставки. Зростання попиту зумовлює підвищення відсоткової ставки за позиками. Але в умовах конкуренції між кредитними установами й боротьби за розширення ринку послуг банки можуть не зважати на це ринкове правило. Вони не підвищують рівень відсоткових ставок у разі зростання попиту на кредит, керуючись тим, що нижчі відсоткові ставки за кредитами дадуть змогу залучити більшу кількість клієнтів і завоювати конкурентні переваги.

Що вища якість застави, то нижчий рівень відсоткової ставки за позиками. Що вона вища, то за інших однакових умов нижче може бути відсоткова ставка за позиною. Це пов'язано з тим, що якісніша застава зменшує ризик втрат у разі примусового погашення позики за рахунок її реалізації.

На рівень відсоткової ставки впливає зміст заходів, що кредитується. Так, кредити, що опосередковують витрати, висока рентабельність яких є наслідком спекулятивних дій позичальника, коштують звичайно дорожче, ніж ті, які забезпечують ефект, пов'язаний з виробництвом продукції, особливо сільського господарства.

Витрати на оформлення позики й контроль прямо впливають на рівень позикового відсотка. Що ці витрати більші, то за інших однакових умов вища норма відсотка за позиною. Іноді витрати, пов'язані з кредитним процесом, не включаються у відсоткову ставку, а компенсуються стягненням з позичальника комісійних платежів.

Ставка банку-конкурента враховується при встановленні рівня позикового відсотка залежно від характеру відсоткової політики, яку проводить цей банк. Прагнення додаткового прибутку спонукає встановлювати вищі відсотки порівняно з іншими кредиторами. Якщо здійснювати політику розширення ринку кредитних послуг, позиковий відсоток встановлюють на нижчому рівні, ніж у конкурентів.

Норма прибутку від інших активних операцій банку є одним із орієнтирів при встановленні норми позикового відсотка. Якщо, наприклад, інвестиційні операції забезпечують банку порівняно вищий прибуток (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позикові, то він має переглянути свою відсоткову політику в бік підвищення рівня позикового відсотка.

При врахуванні означених факторів треба не забувати про підсумковий результат, який полягає в тому, що визначена у кредитній угоді відсоткова ставка має бути джерелом отримання прибутку від позикових операцій.

Питання для самоконтролю

---

1. За якими ознаками можна класифікувати кредити?
2. Особливості надання кредиту з контокорентного рахунка.
3. Основні види кредитів.
4. Як формується ціна банківської позики?
5. Як на рівень відсоткової ставки впливають інфляція та конкуренція на грошовому ринку?

Тести

Тест 1

Кредит за овердрафтом — це:

- а) кредитування позичальника у межах встановленого ліміту;
- б) кредитування з поточного рахунка клієнта у межах встановленого ліміту;
- в) дебетове сальдо на поточному рахунку клієнта банку;
- г) надання позики на умовах відкритої кредитної лінії;

- д) дебетове сальдо судного рахунка клієнта;
- е) правильні відповіді б) і в).

Тест 2

Іпотечний кредит — це:

- а) довгострокові позики, що надаються банками під заставу нерухомості;
- б) позики, які банк надає під заставу цінних паперів;
- в) позики, що надаються у товарній формі постачальником споживачу.

Тест 3

Рівень інфляції впливає на ціну банківської позики:

- а) так;
- б) ні.

Тест 4

Попит на позики прямо залежить від рівня процентної ставки:

- а) так;
- б) ні.

Тест 5

Споживчий кредит надають:

- а) юридичним особам;
- б) фізичним особам;
- в) фізичним і юридичним особам.

Організація безготівкових розрахунків

4.1. Загальна характеристика безготівкових розрахунків

Безготівкові міжгосподарські розрахунки, формуючи переважну частину грошового обігу, реалізують наймасовіші відносини між економічними агентами нефінансового сектору ринку.

Підприємства у процесі господарської діяльності постійно розраховуються між собою, перераховуючи кошти на відкриті в банках рахунки за реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги, тобто за товарні операції.

Значна частина безготівкових розрахунків підприємств припадає на так звані нетоварні операції: розрахунки з бюджетом, органами соціального страхування, управління, судочинства тощо.

Хоча порядок розрахунків у цих двох сферах однаковий, проте нормативно-правова база їх організації істотно відрізняється.

За товарними операціями форми розрахунків, порядок платежу, відповідальність сторін за невиконання платіжних зобов'язань тощо визначаються в їхніх договорах (контрактах). Умови та порядок розрахунків є обов'язковим і надзвичайно важливим розділом кожної такої угоди. Тому тут підприємства мають великі можливості вибору найдоцільніших для них форм розрахунків і способів платежу.

За нетоварними операціями порядок платежу та відповідальність за порушення платіжної дисципліни визначаються відповідними законодавчими актами. Тому тут права підприємств щодо вибору порядку розрахунків обмежені.

Правильний вибір форми розрахунків і способу платежу за товарними операціями є надзвичайно важливою справою як для платника (покупця, боржника), так і для одержувача платежу (продавця, кредитора).

Платники повинні: захистити себе від непоставки оплачених товарів чи поставки товарів з якісними характеристиками, що не відповідають договірним; купити товари навіть за відсутності достатньої суми платіжних засобів; звести до мінімуму свої витрати на оплату зобов'язань тощо.

Одержувачі грошей мають захистити себе від ризику неплатежу з боку покупців (боржників); створити сприятливі розрахункові передумови для реалізації своєї продукції (робіт, послуг) і не втратити вже завойованого сектору ринку; мінімізувати свої витрати на здійснення розрахунків з контрагентами тощо.

Щоб забезпечити учасникам міжгосподарських розрахунків можливість успішно виконувати зазначені вище завдання, світова практика виробила широкий спектр різних платіжних інструментів, кожний з яких має свої переваги та недоліки. Враховуючи їх і зважаючи на свій реальний фінансовий стан і характер конкретної товарної операції, кожний з контрагентів товарних операцій може вибрати найнадійніший та зручніший для себе платіжний інструмент і визначити умови його застосування.

Згідно з класифікацією Банку міжнародних розрахунків (м. Базель, Швейцарія), що застосовується в багатьох країнах, усі платіжні інструменти можна поділити на такі групи:

1) ті, що базуються на кредитовому переказуванні коштів:

- доручення про кредитовий переказ у системі “жиро”;
- доручення про кредитовий переказ у системі автоматизованих розрахункових палат;
- платіжні доручення;
- доручення про кредитовий переказ у системі SWIFT;

2) ті, що базуються на дебетових переказах коштів:

- дебетові доручення;
- векселі;
- чеки;
- прямі дебетові списання;
- банківські трати;
- інші;

3) пластикові картки, що мають ознаки як кредитових, так і дебетових інструментів.

Платіжні інструменти з кредитовим переказом коштів рухаються в тому самому напрямку, що й сам платіж, — від платника до одержувача. Платник є ініціатором платіжної операції та емітентом від-

повідного інструменту. Це дає йому змогу якнайкраще проконтролювати відносини з контрагентом і захистити свої інтереси.

Платіжні інструменти з дебетовим переказом коштів рухаються у зворотному щодо платежу (руху грошей) напрямку. Одержувач грошей є ініціатором платіжної операції та емітентом такого інструменту. Це дає йому змогу тримати під контролем свої відносини з контрагентом, впливати на їх реалізацію й захищати свої інтереси.

Проте зазначені відмінності та переваги кредитових і дебетових інструментів не завжди реалізуються на практиці. Так, якщо одержувач грошей (продавець товарів) вимагає від покупця попередньої оплати і вона здійснюється кредитовим переказом, то переваги цього інструменту для покупця втрачаються: він не має змоги попередньо перевірити відповідність поставки товарів умовам договору.

В Україні спектр платіжних інструментів, що застосовуються при безготівкових розрахунках, значно вужчий, ніж у світовій практиці, і базується переважно на кредитовому переказі коштів. Це зумовлено в основному хронічною платіжною кризою, що охопила економіку України в перехідний період, унаслідок чого продавці товарів примушують платників здійснювати попередню оплату кредитовими інструментами. Дебетові інструменти, такі як вексель і чек, хоч і застосовуються в українській практиці, проте не набули значного поширення.

Нині в безготівкових міжгосподарських розрахунках в Україні застосовуються такі платіжні інструменти: платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки, акредитивні заяви, платіжні вимоги, інкасові доручення, векселі.

Правові основи застосування зазначених інструментів та організації безготівкових міжгосподарських розрахунків визначені чинним банківським законодавством України та Інструкцією про безготівкові розрахунки в господарському обороті України, затвердженою Правлінням НБУ 2 серпня 1996 р. Вимоги їх поширюються на підприємства всіх форм власності, на фізичних осіб, банки та інших суб'єктів платіжної системи.

Платіжними інструментами звичайно називають складені за встановленою формою документи, які подаються банкам юридичними та фізичними особами з дорученням (чи з вимогою) переказати з їхніх рахунків (чи зарахувати на їхні рахунки) певну суму грошей.

Платіжні інструменти строго уніфіковані, мають єдину для всієї країни стандартну форму, визначений набір реквізитів. Значна частина реквізитів — спільна і обов'язкова для всіх інструментів.

До обов'язкових реквізитів належать:

- назва документа;
- номер, число, місяць і рік випуски документа;
- повна та скорочена назва платника і одержувача грошей, номери їхніх рахунків та ідентифікаційних кодів; якщо платник є нерезидентом, то зазначається країна його реєстрації;
- назва та місцезнаходження банків платника й одержувача, умовні номери за МФО (коди банків);
- сума платежу (словами та цифрами); призначення платежу для перерахування чи одержання;
- підписи керівника і головного бухгалтера платника (чи одержувача) та відбиток печатки;
- сума податку на додану вартість або напис “без податку на додану вартість”.

Правильному оформленню платіжних інструментів банківські установи приділяють велику увагу, щоб захистити інтереси учасників платіжних відносин. Чинним положенням про безготівкові розрахунки визначено основні вимоги до оформлення платіжних інструментів:

- мають бути заповнені всі реквізити кожного документа;
- кількість виписаних документів має відповідати (дорівнювати) числу учасників розрахунково-платіжного процесу;
- жодні виправлення й підчистки, факсимільні підписи не допускаються;
- у даті документа число і рік проставляються цифрами, а місяць — словами;
- назва платника мають точно збігатися із зазначеною в його зареєстрованому статуті;
- платіжний документ мають підписувати особи, яким надано таке право статутом і підписи яких є в картці зразків, поданій банку при відкритті рахунка.

Порушення будь-якої з цих вимог свідчить про недостовірність платіжного документа і незаконність платіжної операції, що дає банку підстави не приймати такі документи до виконання.

4.1.1. Організація безготівкових розрахунків

Для проведення безготівкових розрахунків підприємства відкривають у будь-яких банках України поточні рахунки. Окремо, на підставі заяви про відкриття рахунка, відкриваються рахунки для облі-

ку коштів у розрахунках за конкретними операціями (акредитиви, розрахункові чеки тощо).

Банки здійснюють розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів на підставі відповідних договорів і своїх внутрішніх правил проведення безготівкових розрахунків, якщо ці правила відповідають вимогам Інструкцій і нормативно-правових актів НБУ.

Кошти з рахунків клієнтів банки списують тільки за дорученнями власників цих рахунків або за розпорядженнями стягувачів.

Доручення платників і розпорядження стягувачів про списання коштів з рахунків платники та стягувачі складають на відповідних бланках розрахункових документів.

Платник може давати доручення про списання коштів зі свого рахунка у формі електронного розрахункового документа, якщо це передбачено договором між ним і банком.

Доручення платника про списання коштів зі свого рахунка приймаються банком до виконання виключно в межах наявних на цьому рахунку коштів або якщо договором між банком та платником передбачено їх приймання та виконання в разі відсутності чи недостатності коштів на цих рахунках.

Списання коштів з рахунка платника, залежно від конкретного випадку, документально оформляється в банку платника розрахунковим документом чи меморіальним ордером або реєстром чеків чи реєстром документів за акредитивом.

Розпорядження стягувачів про примусове списання (стягнення) коштів з рахунків платників приймаються банками незалежно від наявності на цих рахунках достатнього залишку коштів і виконуються ними частково в межах наявного залишку коштів, а в невиконаній сумі повертаються стягувачам.

У разі відсутності чи недостатності коштів на рахунку платника банк не здійснює обліку заборгованості платника, не сплаченої в строк, і не веде реєстр розрахункових і виконавчих документів, не оплачених у строк через відсутність коштів на рахунку платника, за винятком здійснення банком таких операцій у межах укладених ним цивільно-правових договорів і в порядку, визначеному цими договорами.

Банк, який не може виконати розрахунковий документ на списання чи примусове списання (стягнення) коштів з рахунка клієнта банку в установлений чинним законодавством термін через відсутність або недостатність коштів на своєму кореспондентському рахунку, зобов'язаний:

- узяти розрахунковий документ платника або стягувача на обліковування за відповідним позабалансовим рахунком;
- надіслати платнику або стягувачу письмове повідомлення про невиконання його розрахункового документа із зазначенням причини: “Відсутність чи недостатність коштів на кореспондентському рахунку банку”;
- вжити заходів для відновлення своєї платоспроможності.

Платник або стягувач, отримавши повідомлення банку, з метою забезпечення своїх прав щодо розрахунків може вжити заходів відповідно до чинного законодавства.

При здійсненні розрахунків можуть застосовуватись акредитивна, інкасова, вексельна форма розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням розрахункових документів на паперових носіях і в електронному вигляді.

Використання банківських платіжних карток і векселів як платіжних інструментів регулюється чинним законодавством, у тому числі окремими нормативно-правовими актами Національного банку. Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Зупинення видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється уповноваженими державними органами відповідно до законів України і лише у випадках, передбачених ними.

Відновлюються такі операції за рахунками тільки органом, який прийняв рішення про їх зупинення, або за рішенням суду.

У разі надходження до банку рішення суду про стягнення коштів з рахунків юридичних чи фізичних осіб, за якими уповноваженим державним органом зупинено видаткові операції, воно підлягає негайному виконанню, за винятком випадків запровадження мораторію відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Банк, який обслуговує ініціатора, у разі виникнення обґрунтованої підозри ініціювання переказування без законних підстав, має право надіслати (письмово або в електронному вигляді) вказівку банку, який обслуговує одержувача, зупинити зарахування суми переказу на рахунок одержувача або, якщо вона вже зарахована, заблокувати на строк до п'яти робочих днів відповідну суму коштів на рахунку одержувача до з'ясування всіх обставин. Вказівка має довільну форму та засвідчується підписами керівника (його заступника) і головного бухгалтера (його заступника) банку, який обслуговує ініціатора.

Банк, який обслуговує одержувача, зобов'язаний виконати вказівку банку, що обслуговує ініціатора, про зупинення зарахування суми переказу на рахунок одержувача або, якщо вона вже зарахована, заблокувати цю суму на рахунку одержувача на термін до п'яти робочих днів.

За невиконання такої вказівки банк, який обслуговує одержувача, і його керівництво несуть відповідальність згідно з законодавством України. У разі відсутності коштів на рахунку одержувача на час надходження такої вказівки банк, який обслуговує одержувача, і його керівництво відповідальності не несуть.

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків і зарахування коштів на рахунки одержувачів банки здійснюють у термін, встановлений чинним законодавством.

За несвоєчасне списання/зарахування коштів з рахунків/на рахунки клієнтів банки несуть відповідальність згідно з чинним законодавством та з укладеними договорами.

Платник несе відповідальність перед банком, що його обслуговує, згідно з укладеним між ними договором.

За необґрунтованість примусового списання (стягнення) коштів, недостовірність даних, зазначених у розрахункових документах, стягувач несе відповідальність згідно з чинним законодавством і відшкодовує збитки, завдані внаслідок безпідставного примусового списання (стягнення) коштів, у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Платники самостійно нараховують пеню на несвоєчасно сплачені ними суми податкового боргу, оформлюючи й подаючи до банку окреме платіжне доручення про сплату пені.

У платіжному дорученні про сплату пені в реквізиті “Призначення платежу” зазначається таке: “Пеня за прострочення ... (вид платежу)”, а також номер, дата і сума розрахункового документа про сплату податкового боргу, за прострочення якого нараховано пеню. Крім того, у цьому реквізиті платіжного доручення платник може наводити розрахунок суми пені з посиланням на закон, згідно з яким встановлено її розмір. Відповідальність за правильність визначення суми пені, повноту та своєчасність її сплати несе платник.

Банк не несе відповідальності за достовірність змісту розрахункового документа, оформленого клієнтом, а також за повноту й своєчасність сплати клієнтом податків, зборів та обов'язкових платежів, за винятком випадків, передбачених нормативно-правовими актами Національного банку.

Відповідальність за відповідність інформації, зазначеної в розрахунковому документі, суті операції, за якою здійснюється переказ, несе платник, який у разі її невідповідності має відшкодовувати банку завдану внаслідок цього шкоду.

Усі спори, які можуть виникнути з цих питань між учасниками розрахунків, вирішуються ними згідно з чинним законодавством.

Спірні питання між банками та їхніми клієнтами розглядаються ними згідно з чинним законодавством.

Претензії за розрахунками, що виникають між клієнтами, розглядаються сторонами згідно з чинним законодавством без участі обслуговуючих банків.

Банк на підставі інформації, що міститься в розрахункових документах на паперових носіях та в електронному вигляді, складає реєстри аналітичного обліку (особові рахунки клієнтів), в яких відображаються (у вигляді дебетових і кредитових оборотів) суми за кожним виконаним документом.

4.1.2. Загальні правила документообороту

Розрахункові документи складаються на бланках, форми яких визначено Інструкцією Національного банку.

Відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа, у тому числі номерів рахунків і кодів банків, суми податку на додану вартість і кодів бюджетної класифікації, несе особа, яка оформила цей документ і подала його до обслуговуючого банку. Банки перевіряють правильність заповнення платіжних документів; банк платника перевіряє заповнення таких реквізитів: “Платник”, “Код платника”, “Рахунок платника”, “Банк платника”, “Код банку платника”, а також “М. П. платника” і “Підписи платника” (якщо вони передбачені формою документа). Банк одержувача перевіряє заповнення таких реквізитів: “Одержувач”, “Код одержувача”, “Рахунок одержувача”, “Банк одержувача”, “Код банку одержувача”, а також “М. П. одержувача” та “Підписи одержувача” (якщо вони передбачені формою документа). Банк стягувача перевіряє заповнення таких реквізитів: “Стягувач”, “Код стягувача”, “Рахунок стягувача”, “Банк стягувача”, “Код банку стягувача”, а також “М. П. стягувача” та “Підписи стягувача” (якщо вони передбачені формою документа).

Розрахункові документи, в яких перевірені реквізити заповнено з порушенням вимог, повертають клієнту. Також банки повертають без виконання розрахункові документи, якщо:

- у розрахунковому документі не заповнено хоча б один із реквізитів, заповнення якого передбачено його формою;
- відсутні супровідні документи, надання яких разом з розрахунковим документом передбачено Інструкцією, або закінчився строк дії цих супровідних документів.

У разі недотримання банками цих вимог відповідальність за шкоду, завдану платнику чи одержувачу коштів, покладається на банк, який обслуговує клієнта.

Розрахунковий документ (за винятком розрахункового чека) виписується в кількості примірників, потрібних для всіх учасників безготівкових розрахунків (але не менше двох), з використанням електронно-обчислювальних машин.

Дозволяється заповнювати розрахунковий документ від руки (кульковою ручкою, чорнилом темного кольору).

Перший примірник розрахункового документа (незалежно від способу його виготовлення) має містити відбиток печатки (якщо наявність печатки передбачена) і підписи відповідальних осіб.

Під час підписування розрахункового документа не дозволяється використовувати факсиміле, а також виправляти та заповнювати розрахунковий документ у кілька прийомів.

Банк не має права робити виправлення в розрахунковому документі клієнта.

Клієнт, виходячи з технічних можливостей (своїх та обслуговуючого банку), може подавати до банку розрахункові документи як на паперових носіях, так і у вигляді електронних розрахункових документів, використовуючи програмно-технічний комплекс “клієнт-банк”. Спосіб подання клієнтом документів до банку передбачається в договорі між банком і клієнтом про розрахунково-касове обслуговування.

Якщо закінчення терміну для пред’явлення розрахункового документа в банк припадає на неробочий день, то останнім днем терміну вважається робочий день, наступний за неробочим.

Розрахункові документи приймаються банками без обмеження їх максимальної або мінімальної суми.

Розрахункові документи, оформлені своїми клієнтами, банк приймає протягом часу, визначеного в договорах про розрахунково-касове обслуговування цих клієнтів. Розрахункові документи, оформ-

лені клієнтами інших банків або органів державного казначейства, банк приймає протягом операційного дня.

Банк платника на всіх примірниках прийнятих розрахункових документів і на реєстрах обов'язково заповнює реквізити “Дата надходження” і “Дата виконання”, а банк стягувача — реквізит “Дата надходження в банк стягувача” (якщо цей реквізит передбачено формою документа), засвідчуючи їх підписом відповідального виконавця та відбитком штампа банку. На документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, крім того, ставиться штамп “Вечірня”.

Якщо дата складання розрахункового документа (реєстру) збігається з датою його виконання (списання банком коштів за цим документом), то реквізит “Дата надходження” можна не заповнювати.

Відміткою про дату реєстрації банком платіжного доручення платника про сплату платежів до бюджету є заповнення в ньому реквізиту “Дата надходження”, незалежно від дати складання платником цього платіжного доручення.

Ініціювання переказу вважається завершеним з часу прийняття банком платника розрахункового документа на виконання. Порядок повернення банком своїм клієнтам супровідних документів та оформлених ними розрахункових документів визначається в договорах про розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Якщо такий порядок у договорі не визначено, то документи клієнту повертаються в день їх надходження із зазначенням причин повернення.

У разі відмови виконати розрахунковий документ, оформлений клієнтом іншого банку чи органу державного казначейства, банк у день надходження документа має зробити на його зворотному боці напис про причину повернення документа без виконання (з обов'язковим посиланням на розділ/пункт нормативно-правового акта Національного банку, який порушено), зазначити дату його повернення (це засвідчується підписами відповідального виконавця і працівника, на якого покладено функції контролера, і відбитком штампа банку) і не пізніше наступного робочого дня надіслати цей розрахунковий документ та всі, отримані разом з ним, супровідні документи у банк чи орган державного казначейства, від якого вони надійшли.

Напис про причину повернення без виконання розрахункового документа про примусове списання (стягнення) коштів за виконавчим документом засвідчується підписами керівника (його заступника) і головного бухгалтера (його заступника) установи банку.

Платіжні вимоги на примусове списання (стягнення) коштів, що надсилали в банк платника державні виконавці або податкові органи, банк повертає рекомендованим чи цінним листом безпосередньо їм.

Розрахункові документи, що надійшли до банку протягом операційного часу, він виконує в день їх надходження. Розрахункові документи, що надійшли після операційного часу, банк виконує наступного робочого дня. Розрахункові документи на списання коштів з рахунків платника, що надійшли до банку після операційного часу, банк може виконувати в день їх надходження, якщо це визначено договором про розрахунково-касове обслуговування. За порушення цих термінів банк, який обслуговує платника, несе відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Якщо платіжні вимоги надійшли до банку протягом операційного часу, але на час надходження на рахунку платника було недостатньо коштів для їх виконання, то в день надходження такі документи виконуються частково та повертаються в порядку, визначеному інструкцією. У разі відсутності коштів на рахунку платника для виконання розрахункових документів, що надійшли до банку протягом операційного часу, такі документи цього самого дня повертаються без виконання.

Платіжні вимоги, які надійшли до банку після операційного часу, банк (незалежно від наявності коштів на рахунку платника на час їх надходження) виконує наступного операційного дня. Якщо на початок наступного операційного дня на рахунку платника буде недостатньо коштів для виконання платіжних вимог, то вони цього дня виконуються частково.

Якщо на початок операційного дня на рахунку платника будуть відсутні кошти для виконання платіжних вимог, то такі документи цього дня повертаються.

Якщо до банку надійшло разом кілька розрахункових документів, то при їх виконанні додержується такий пріоритет: спочатку виконуються платіжні вимоги, оформлені на підставі рішень судів, потім — розрахункові документи на сплату платежів до бюджетів, після цього — платіжні вимоги, оформлені на підставі інших виконавчих документів. Інші документи виконуються в порядку їх послідовного надходження.

Розрахункові документи (платіжні вимоги, розрахункові чеки тощо), надані клієнтом обслуговуючому банку для інкасування, останній надсилає до банку платника в день їх надходження або, якщо документи надійшли після операційного часу, — наступного робочого дня.

Терміни відсилання документів, передбачених договором про відкриття акредитива, визначаються цим договором.

Списання коштів з рахунка платника здійснюється на підставі першого примірника розрахункового документа, який залишається на зберіганні в банку платника.

Інші примірники розрахункового документа, але не менше ніж один (за винятком розрахункових чеків), банк передає платнику.

Умови (терміни, періодичність тощо) передавання розрахункових документів, у тому числі електронних розрахункових документів, що підтверджують проведення операцій за рахунками клієнтів банку або прийняття документів на інкасо, визначаються в договорах про розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Банки самостійно визначають порядок формування та зберігання розрахункових документів, забезпечуючи їх сувору схоронність. Визначаючи терміни зберігання розрахункових документів, банки мають керуватися Переліком документів Національного банку, установ і організацій його системи, акціонерно-комерційних та комерційних банків України із зазначенням термінів зберігання.

Платежі з рахунків клієнтів банк здійснює в межах залишків коштів на цих рахунках на початок операційного дня. У разі технічної можливості врахування коштів, що надходять на рахунки клієнтів протягом операційного дня (поточні надходження), банк може здійснювати платежі з їх рахунків з урахуванням цих сум, якщо це визначено в договорі про розрахунково-касове обслуговування.

Факт списання коштів з рахунка платника документально оформляється меморіальним ордером при частковій оплаті розрахункових документів; документальному підтвердженні операцій з перерахування з банківських рахунків на користь клієнтів-одержувачів (фізичних та юридичних осіб) внесених до каси банку коштів.

Кошти, помилково зараховані на рахунок неналежного одержувача, він має повернути в терміни, встановлені чинним законодавством, за порушення яких неналежний одержувач несе відповідальність відповідно до чинного законодавства. У разі неповернення коштів неналежним одержувачем з будь-яких причин у зазначений термін їх повертають у судовому порядку.

Банк, який обслуговує неналежного одержувача, не несе відповідальності за своєчасність подання ним розрахункового документа на повернення помилково зарахованих на його рахунок коштів.

Якщо з вини банку кошти зараховані на рахунок неналежного одержувача, то банк зобов'язаний одразу після виявлення своєї помилки перерахувати ці кошти на рахунок одержувача, якому вони призначалися, але внаслідок помилки банку не були зараховані. У разі невиконання банком цієї вимоги одержувач, якому призначалися кошти, має право в порядку, встановленому законом, вимагати від банку-порушника сплати пені в розмірі, визначеному чинним законодавством України. Суму цих коштів банк відображає за рахунками дебіторської заборгованості до часу її відшкодування неналежним одержувачем.

Одночасно банк, який помилково переказав кошти, зобов'язаний негайно надіслати повідомлення неналежному одержувачу (безпосередньо або через банк, який його обслуговує) про здійснення йому помилкового переказу та про необхідність повернути зазначену суму протягом трьох робочих днів з дати надходження такого повідомлення.

Банк, який обслуговує неналежного одержувача, отримавши повідомлення, передає його (у день отримання, але не пізніше наступного робочого дня) одержувачу під підпис або надсилає рекомендованим листом. У разі неповернення неналежним одержувачем коштів добровільно банк, з вини якого кошти цьому одержувачу зараховані не за призначенням, стягує їх у судовому порядку.

Переказану неналежним одержувачем згідно з повідомленням суму коштів банк спрямовує на погашення дебіторської заборгованості. У разі несвоєчасного повернення неналежним одержувачем коштів банк, що надсилав повідомлення, має право вимагати у встановленому законом порядку сплати цим одержувачем пені у визначеному чинним законодавством розмірі. Спори між банком, з вини якого здійснено помилковий переказ коштів, і неналежним одержувачем цих коштів вирішуються в судовому порядку. Банк, з вини якого кошти списано з рахунка неналежного платника, зобов'язаний повернути на рахунок цього платника помилково списану суму, списавши її з рахунку того платника, з якого ці кошти підлягали списанню, а також сплатити неналежному платнику пеню у визначеному чинним законодавством розмірі, якщо договором не передбачено іншу відповідальність.

Повернення платнику коштів, що списані банком з рахунка платника без законних підстав або за ініціативою неналежного стягувача, або в разі порушення банком умов розпорядження платника про здійснення договірної списання, або внаслідок інших помилок бан-

ку, здійснюється у судовому порядку. При цьому за списання коштів з рахунка платника без законних підстав банк має сплатити платнику пеню у визначеному законодавством розмірі, якщо договором не передбачено іншу відповідальність. Працівники банку, з вини яких здійснено помилковий переказ коштів, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

4.1.3. Види платіжних документів та форми безготівкових розрахунків

Відповідно до видів платіжних інструментів і порядку їх обороту розрізняють кілька форм безготівкових розрахунків: платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, чеками, за акредитивами, платіжними вимогами, інкасовими дорученнями, векселями.

За кожною формою безготівкових розрахунків можуть застосовуватися кілька способів платежу. Кожний з них визначається порядком та умовами виконання підприємствами взаємних грошових зобов'язань. За цим критерієм розрізняють такі способи платежів: негайний, коли кожна поставка товарів оплачується негайно, і з відстроченням платежу, коли товар продається у кредит; за рахунок власних коштів платника з його поточного рахунка чи за рахунок банківського кредиту; попередній, коли кошти перераховуються одержувачу до відвантаження товарів; за кожною окремою поставкою чи за сукупністю поставок за певний час відповідно до договору (плановий платіж), пряме перерахування коштів чи залік взаємних вимог.

Розрахунки платіжними дорученнями

Платіжне доручення — це письмовий документ, оформлений за стандартною формою, з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування зазначеної суми коштів з його рахунка на рахунок одержувача. Розрахунки платіжними дорученнями — це одна з найпоширеніших в Україні форм розрахунків. За цією формою клієнти банків можуть розраховуватися за товарними і нетоварними операціями: за куплені товари, послуги, виконані роботи, за зобов'язаннями перед фізичними особами (аліменти, пенсії, заробітна плата, гонорари тощо), за зобов'язаннями перед банками, податковими, страховими та іншими фінансовими органами, іншими юридичними особами.

За товарними операціями платіжними дорученнями здійснюються платежі з попередньою, негайною, достроковою і відстроченою

оплатою. За нетоварними операціями платіжними дорученнями здійснюються, власне, всі платежі.

Платіжне доручення виписує платник, чітко дотримуючись правил оформлення платіжних документів, і подає в банк, що його обслуговує, протягом 10 календарних днів після дати виписки доручення. Сума взятого банком для виконання доручення списується з рахунка платника (рахунок дебетується) і зараховується на рахунок одержувача (рахунок кредитується), якщо він відкритий у тому самому банку. Якщо рахунок одержувача відкритий в іншому банку, то списані кошти з рахунка платника будуть зараховані на кореспондентський рахунок банку платника і подальший їх рух здійснюється згідно з чинним порядком міжбанківських розрахунків.

При застосуванні цієї форми розрахунків платник і одержувач коштів певною мірою ризикують.

Ризики платника (покупця) пов'язані переважно з попередньою оплатою товарних операцій. У цьому разі у платника немає гарантії того, що продукція (послуги, роботи), будуть поставлені (надані, виконані) своєчасно й належної якості, передбаченої договором. Крім того, він може зазнати втрат через тривале вилучення з обороту коштів і надання постачальнику безвідсоткової позики.

Для одержувача грошей (продавець, кредитор) існують два види ризику. Перший із них пов'язаний із затриманням виписування платником платіжного доручення через відсутність коштів на поточному рахунку, неможливість одержання позики в банку, із суб'єктивних причин тощо. Уникнути цього ризику можна передбаченням відповідних санкцій при укладенні договору. Другий вид ризику пов'язаний із затриманням перерахування коштів за платіжним дорученням відповідними банками чи розрахунковими структурами (розрахунковими палатами, РКЦ).

Розрахунки платіжними дорученнями — досить проста, зручна, економічна форма, що забезпечує швидке здійснення платежу.

Платник за власним бажанням може зазначати у платіжному дорученні дату валютування, якщо це передбачено в договорі про розрахунково-касове обслуговування банком цього платника, якщо порядок виконання таких платіжних доручень визначено договором між банками, що обслуговують платника і одержувача, а також якщо можливість зарахування коштів за такими платіжними дорученнями передбачена договором про розрахунково-касове обслуговування одержувача.

Банк, який обслуговує одержувача, зобов'язаний зарахувати кошти на рахунок одержувача в операційний день, дата якого збігається з датою валютування.

Платіжне доручення приймається банком платника до виконання протягом десяти календарних днів з дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується.

Банк приймає до виконання платіжне доручення від платника за умови, якщо сума цього платіжного доручення не перевищує суми, що є на його рахунку. Платіжні доручення платника в разі відсутності/недостатності коштів на його рахунку банк приймає лише тоді, якщо порядок приймання та виконання таких платіжних доручень передбачено договором між банком і платником.

Платіжні доручення застосовуються в розрахунках:

- за товарними й нетоварними платежами: за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо);
- у порядку попередньої оплати, якщо такий порядок розрахунків передбачено законодавством або застережено в договорі;
- для завершення розрахунків за актами звіряння взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше терміну, встановленого чинним законодавством;
- для перерахування підприємствами сум, що належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їхні рахунки, відкриті в банках;
- для сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів або державних цільових фондів;
- в інших випадках відповідно до укладених договорів.

Фізичні особи використовують платіжні доручення в разі перерахування коштів зі своїх поточних і депозитних рахунків згідно з режимом використання цих рахунків, що встановлений Інструкцією про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті.

Реквізит “Призначення платежу” платіжного доручення заповнюється платником так, щоб надавати повну інформацію про платіж і документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів одержувачу.

Платник та одержувач у договорах між собою можуть встановлювати додаткові вимоги до даних, які потрібно зазначати в реквізиті “Призначення платежу”.

Посилання на суму податку на додану вартість платник робить у випадках, передбачених чинним законодавством.

Платник відповідає за дані, що зазначені в реквізиті платіжного доручення “Призначення платежу”. Банк перевіряє заповнення цього реквізиту на відповідність вимогам лише за зовнішніми ознаками.

У реквізиті платіжного доручення “Призначення платежу” (за- лежно від конкретного випадку) зазначається таке:

- під час розрахунків за фактично відвантажену продукцію (ви- конані роботи, надані послуги) — назва товарів (робіт, послуг), за які здійснюється оплата, номер і дата документа, на підставі якого вона здійснюється;
- якщо платник перераховує кошти як попередню оплату, то за- значається, що це попередня оплата та назва/вид товарів (робіт, послуг), за які здійснюється оплата, а також назва, номер і дата документа, на підставі якого вона здійснюється;
- при перерахуванні коштів за актом звіряння взаємної заборго- ваності — назва товарів (виконаних робіт, наданих послуг), дата і номер чинного акта звіряння та дата, за станом на яку її здійснено;
- у разі сплати платежів, утриманих із заробітної плати працівни- ків і нарахованих на фонд оплати праці податків до бюджету і зборів до державних цільових фондів, дата виплати заробітної плати, форма її видачі (у натуральній формі, виплати з виручки тощо) і період, за який здійснено виплату. Крім того, можуть зазначатися інші необхідні дані.

У цьому реквізиті зазначається, що податки до бюджету та збори до державних цільових фондів, які утримані із заробітної плати та нараховані на фонд оплати праці, перераховуються повністю або що вони (у разі недостатності коштів на рахунку платника для перера- хування утриманих сум повністю) перераховуються пропорційно до суми виплаченої заробітної плати.

Відповідальність за повноту перерахування платежів, утриманих із заробітної плати працівників і нарахованих на фонд оплати праці податків до бюджету та зборів до державних цільових фондів, несе платник.

Платіжне доручення на перерахування заробітної плати на рахун- ки працівників підприємств, відкриті в установах банків, грошові чеки на отримання заробітної плати платник подає в банк разом з платіжними дорученнями на одночасне перерахування платежів, утриманих із заробітної плати працівників і нарахованих на фонд оплати праці податків до бюджету і зборів до державних цільових фондів, або з документальним підтвердженням їх сплати раніше.

Документальним підтвердженням про сплату платником утриманих з цієї заробітної плати сум є примірники платіжних доручень про їх перерахування, в яких банк платника заповнив реквізит “Дата виконання”, або оригінал листа відповідного органу про звільнення цього платника від сплати податку чи збору, або наявність за ним переплати.

У договорі про розрахунково-касове обслуговування банк і платник можуть передбачати можливість подання платником платіжного доручення в довільній формі, яка передбачається цим договором. Цей договір має визначати також правила заповнення платником таких доручень та умови їх приймання та виконання банком.

Платіжне доручення в довільній формі обов’язково має містити всі реквізити платіжного доручення і вказівки платника щодо порядку виконання банком цього платіжного доручення.

Платіжні доручення в довільній формі застосовуються при розрахунках у разі:

- періодичного перерахування платником фіксованих сум одним і тим самим одержувачам коштів;
- перерахування підприємством заробітної плати, пенсії тощо на особисті рахунки одержувачів;
- інших випадків відповідно до чинного законодавства або до укладених договорів.

Платіжне доручення в довільній формі складається не менш як у двох примірниках: перший примірник залишається в банку платника, другий — з позначкою банку про дату надходження та засвідчений підписом відповідального виконавця і відбитком штампа банку — повертається платнику.

Якщо для виконання платіжного доручення в довільній формі потрібно скласти меморіальний ордер, то відповідно до цього доручення та на його підставі відповідальний виконавець банку оформляє (не менш як у двох примірниках) меморіальний ордер, у реквізиті “Призначення платежу” якого зазначається номер і дата цього платіжного доручення в довільній формі та надається інформація (що має бути зрозумілою для одержувача коштів) про платіж і документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів.

Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень

Платіжна вимога-доручення — це комбінований документ, в якому передбачаються два види дій:

1) вимога продавця до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажені товари;

2) доручення покупця (платника) своєму банку оплатити зазначені документи і перерахувати кошти продавцю.

Це не дуже поширена форма розрахунків. Зазвичай вона застосовується в розрахунках за відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги. Вимогу-доручення виписує продавець і разом з комерційними документами пересилає безпосередньо покупцеві. Останній перевіряє одержані документи на предмет дотримання продавцем умов договору і, якщо погоджується здійснити оплату, дає відповідне розпорядження своєму банку безпосередньо у вимозі-дорученні.

Оформлення платником вимоги-доручення і подання його до банку здійснюється в порядку та в терміни, встановлені для звичайних платіжних доручень.

Банк приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів після виписування і на суму, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника.

Якщо платник відмовляється оплатити вимогу-доручення, про це він має повідомити безпосередньо одержувача в порядку та в терміни, зазначені в договорі, і вказати причини відмови.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися в розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків.

Верхню частину вимоги-доручення оформляє одержувач коштів і передає безпосередньо платнику не менш як у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника на договірних умовах.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину (від руки чи із застосуванням технічних засобів — незалежно від того, як заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, який його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити одержувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати одержувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо зазначена платником сума перевищує суму, що є на рахунку платника.

Причини несплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та одержувачем коштів.

4.1.4. Розрахунки із застосуванням розрахункових чеків

Чек — це письмове розпорядження власника поточного рахунка (чекодавця) банку, в якому рахунок відкрито (банку-емітента), виплатити зазначену суму грошей пред'явникові чека (чекодержателю). Чеки, що застосовуються для безготівкових платежів, називаються розрахунковими.

Розрахунки чеками застосовуються переважно в платежах за отримані товари, виконані роботи, надані послуги, а також у деяких нетоварних платежах. На практиці чеки доцільно використовувати у внутрішньоміських розрахунках. Проте в Україні ця форма розрахунків розвинена слабо порівняно із західними країнами, у багатьох з яких чек є одним із основних платіжних інструментів.

Згідно з Інструкцією про безготівкові розрахунки в господарському обороті України чеки можуть використовуватися в розрахунках між юридичними особами та між фізичними і юридичними особами. Розрахунки чеками між фізичними особами не допускаються.

Розрахункові чеки використовуються у безготівкових розрахунках підприємств і фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги).

Розрахункові чеки використовуються тільки для безготівкових перерахувань з рахунка чекодавця на рахунок одержувача коштів і не підлягають сплаті готівкою.

Розрахункові чеки виготовляються на замовлення комерційного банку Банкотно-монетним двором Національного банку на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог. Розрахункові чеки брошуруються в чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів.

Розрахункові чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, їх облік банки ведуть окремо від чекових книжок.

Розрахункові чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати розрахункових чеків чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку “Розрахунки чеками” відповідних балансових рахунків (далі — аналітичний рахунок “Розрахунки чеками”) у банку-емітенті.

Для цього разом із заявою на видачу чекової книжки чекодавець подає до банку-емітента платіжне доручення для перерахування коштів на аналітичний рахунок “Розрахунки чеками”.

Чекову книжку на ім'я чекодавця банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишку коштів на рахунку чекодавця.

Термін дії чекової книжки — один рік, розрахункового чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, — три місяці з дати їх видачі. День оформлення чекової книжки або розрахункового чека не враховується. Розрахункові чеки, виписані після зазначеного терміну, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Термін дії невикористаної чекової книжки може бути подовжено за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну позначку на обкладинці чекової книжки (у правому верхньому куті), яка засвідчується підписом головного бухгалтера і відбитком штампа банку.

Чекова книжка може видаватися для розрахунків з будь-яким конкретним постачальником або з різними постачальниками. Розрахунковий чек обов'язково має містити всі реквізити, що передбачені його формою, і заповнюється від руки (кульковою ручкою, чорнилом темного кольору) або з використанням технічних засобів (місяць видачі та сума розрахункового чека мають зазначатися словами).

Не дозволяється вносити в розрахунковий чек виправлення та використовувати замість підпису факсиміле.

Розрахунковий чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписування розрахункового чека не враховується).

Розрахунковий чек приймається чекодержателем до оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого оформлено документи, що підтверджують отримання ним товарів (виконання робіт, надання послуг).

Забороняється власникові передавати розрахунковий чек або чекову книжку будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а підписувати незаповнені бланки розрахункового чека і проставляти на них відбиток печатки.

За бажанням фізичної особи розрахунковий чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає в цьому разі його власником.

Розрахункові чеки на пред'явника не видаються.

Підприємствам не дозволяється обмінювати розрахунковий чек на готівку та отримувати здачу із суми чека готівкою.

Фізичні особи можуть обмінювати розрахунковий чек на готівку або отримувати здачу із суми розрахункового чека готівкою (але не більше 20 % суми цього чека).

Власник розрахункового чека повертає невикористаний розрахунковий чек до банку-емітента для зарахування суми на свій рахунок або для обміну його на готівку. Повернути чекову книжку з невикористаними розрахунковими чеками її власник може з одночасним поданням до банку-емітента платіжного доручення на перерахування коштів, що заброньовані на аналітичному рахунку “Розрахунки чеками”, на свій поточний рахунок.

Розрахунковий чек із чекової книжки чекодавець виписує під час здійснення платежу і видає за отримані ним товари (виконані роботи, надані послуги). При цьому він переписує залишок ліміту з корінця попереднього розрахункового чека на корінець виписаного і зазначає новий залишок ліміту.

Питання для самоконтролю

---

1. Назвіть платіжні інструменти, які використовують при безготівкових розрахунках комерційні банки.
2. Особливості розрахунку платіжною вимогою-дорученням.
3. Які ризики існують для постачальника в разі продажу товару з відстроченням платежу?
4. Які ризики можуть загрожувати покупцю при купівлі товару на умовах передоплати?
5. Які переваги й недоліки розрахунків із застосуванням чеків. Чому, на ваш погляд, ця форма не набула в Україні поширення?

Тести

Тест 1

Кошти з рахунків клієнтів банки списують тільки:

а) за дорученнями власників цих рахунків або за розпорядженнями стягувачів;

- б) за дорученням інших банків;
- в) на вимогу торгових партнерів.

Тест 2

Платіжне доручення — це:

- а) письмовий документ, оформлений за стандартною формою, з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування вказаної суми коштів з його рахунка на рахунок одержувача;
- б) письмовий документ, оформлений за стандартною формою, з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на списання вказаної суми коштів з рахунка торгового партнера;
- в) письмовий документ, оформлений за стандартною формою, з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на зарахування вказаної суми коштів на його рахунок.

Тест 3

Чек або чекова книжка можуть передаватися іншій особі:

- а) так;
- б) ні.

Тест 4

Видача розрахункових чеків здійснюється на пред'явника:

- а) так;
- б) ні.

Тест 5

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника на договірних умовах:

- а) так;
- б) ні.

РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

5.1. Роль Національного банку України в регулюванні готівкового обігу

Для забезпечення стабільності грошової одиниці Національний банк проводить єдину політику у сфері готівково-грошового обігу згідно з макроекономічними показниками та основними параметрами економічного й соціального розвитку України.

Комерційні банки відповідно до нормативно-правових актів Національного банку аналізують готівковий обіг, організують і виконують оперативні функції з реалізації єдиної грошово-кредитної політики.

Основними завданнями комерційних банків в організації готівкового обігу є:

- повне та своєчасне забезпечення потреб економіки в готівкових коштах;
- забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам і підприємцям для оплати праці, пенсій, допомоги та для інших цілей;
- створення умов для залучення готівки до кас банків;
- сприяння скороченню використання готівки в розрахунках за товари і послуги упровадженням прогресивних форм безготівкових розрахунків.

Регіональні управління Національного банку:

- аналізують і прогнозують готівковий обіг у відповідному регіоні. На підставі прогнозів касових оборотів визначають потрібний обсяг готівки для нормального та безперебійного функціонування економіки регіону;
- контролюють роботу установ комерційних банків щодо дотримання вимог нормативно-правових актів НБУ;
- беруть участь в опрацюванні пропозицій щодо скорочення готівкового обігу в позабанківській сфері, розвитку та розширен-

ня безготівкових розрахунків, у тому числі у сфері обслуговування населення;

- інформують місцеві органи виконавчої влади про стан готівкового обігу в регіоні.

З метою виконання основних завдань готівкового обігу комерційні банки повинні:

- задовольняти потреби своїх клієнтів у готівці;
- систематично аналізувати стан надходжень і видачі готівки;
- сприяти залученню вільних коштів населення на вклади та розширенню безготівкових перерахувань доходів громадян за їхнім бажанням на поточні (вкладні) рахунки в установах банків;
- сприяти подальшому розвитку безготівкових розрахунків за товари й послуги;
- встановлювати підприємствам ліміти залишку готівки в їх касах, порядок і терміни здавання готівкової виручки.

5.2. Характеристика розрахунково-касових операцій комерційних банків

Розрахунково-касові операції полягають у забезпеченні руху коштів на рахунках клієнтів банків згідно з їхніми дорученнями. Ці операції посідають особливе місце в банківській діяльності і відіграють важливу роль у забезпеченні успішного перебігу економічних процесів на мікро- та макрорівні.

Розрахунково-касове обслуговування клієнтів є однією з трьох базових операцій банків, які конституують їх як особливі фінансові установи, що називаються банками. Тому ці операції тісно пов'язані з іншими банківськими операціями. Будь-яка операція банків — і пасивна, і активна, і надання послуг — неминуче супроводжується здійсненням платежу, а отже, розрахунковим чи касовим обслуговуванням відповідного клієнта. Причому для виконання таких операцій банкам не потрібні додаткові резерви, оскільки необхідні кошти мають бути в тих клієнтів, за дорученням яких банки здійснюють платежі чи касові операції.

За своїм характером ці операції, власне, є послугами; за них банки стягують плату з клієнтів у вигляді комісійної винагороди, а не відсотка. Одержання таких доходів обходиться банкам дешево і без значних ризиків для їх фінансового стану. Тому зростання обсягів

розрахунково-касових операцій є надійним і вигідним способом збільшення доходів і підвищення рентабельності банківської діяльності.

Для клієнтів банків розрахунково-касові операції забезпечують одержання грошового еквівалента за реалізовану продукцію чи послуги, оплату необхідних для виробництва матеріальних ресурсів, виплату заробітної плати працівникам, оплату зобов'язань перед бюджетом і позабюджетними фондами, накопичення та використання заощаджень тощо. Тому що швидше та надійніше банки здійснюють розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів, то кращі умови створюються в останніх для відтворювального процесу, зміцнення платіжної дисципліни, поліпшення фінансового стану, а в остаточному підсумку — для підвищення життєвого рівня населення.

Розрахунково-касові операції банків забезпечують переважну частину потоків сукупного грошового обігу. Будь-які перебої в розрахунково-касових операціях неминуче призводять до гальмування грошових потоків і розбалансування грошового обігу, що негативно позначається на стані економіки загалом, на розвитку виробництва товарів і послуг.

Важлива роль своєчасного здійснення грошових платежів у забезпеченні функціонування економіки кожної країни зумовлює необхідність створення спеціальних платіжних систем, спроможних надати всім економічним агентам (фізичним та юридичним особам) можливість виконати свої платіжні зобов'язання.

Платіжна система в широкому розумінні — це сукупність визначених законом платіжних інструментів, норм, правил, а також механізмів і процедур їх застосування всіма суб'єктами грошового обігу. Учасниками платіжної системи є всі види підприємств, державні структури, громадські організації, населення, комерційні та центральний банки. Встановлення в межах платіжної системи для всіх її учасників визначених законом норм та правил поведінки ставить їх в однакові умови, захищає інтереси кожного з них. Тому створення високоефективної, дієвої та надійної платіжної системи є одним із основних економічних завдань держави.

Особливе місце в платіжних системах посідають банки. Вони не тільки беруть участь у них як звичайні платники та одержувачі платежів, а й як посередники у платежах, покликані якнайшвидше, в режимі реального часу доставити грошові кошти від платника до одержувача. Цю роль у платіжній системі банки виконують через сукупність розрахунково-касових операцій, які, по суті, є ключовим елементом платіжної системи, приводними пасами всього грошового обігу.

В організації розрахунково-касових операцій можна виокремити три етапи: створення організаційних, технічних і технологічних передумов для здійснення платежу; формування та передавання інформації про платіж; переказування чи передавання грошей, тобто сам платіж. На першому етапі здійснюються такі дії, як відкриття в банках рахунків для учасників платіжної системи, створення комп'ютерних систем зв'язку, приймання, оброблення, облік та передавання інформації, емісія платіжних карток тощо. На другому етапі виконуються такі операції: підготовка, забезпечення захисту, передавання банку та перевірка на справжність інформації, необхідної для здійснення платежу на певних інструментах (носіях). На третьому етапі здійснюються приймання-видача готівки з рахунків клієнтів, переказування грошей з рахунка платника на рахунок одержувача чи залік взаємної заборгованості.

Важливе місце в розрахунково-касових операціях посідають платіжні інструменти, під якими розуміють певних носіїв інформації, що слугують банкам правовою підставою для здійснення грошових переказів на рахунки чи виконання касових операцій (чек, вексель, платіжне доручення, різні види платіжних карток тощо).

Інколи до платіжних інструментів зараховують також паперові гроші, розмінну монету, безготівкові кошти на банківських рахунках. Це зумовлює надто широке їх трактування і призводить до стирання межі між платіжними засобами як різними видами грошей та платіжними інструментами, які є технічним знаряддям для здійснення платежів. Визнаючи реальність такої межі, водночас варто зауважити, що інколи важко визначити її на практиці. Так, вексель і чек при їх передаванні за індосаментом використовуються як засоби платежу, тобто як гроші, а при їх інкасації в банку — як платіжні інструменти, за допомогою яких здійснюється переказування грошей за рахунками чи видача готівки.

Розрахунково-касові операції банки здійснюють з урахуванням загальних принципів, на яких базується організація платіжних систем. Особливе значення для організації банками розрахунково-касового обслуговування клієнтів мають такі принципи:

- економічні агенти (юридичні особи) — власники коштів мають право вибирати форму платежу (готівкою чи безготівково) і банк, в якому вони зберігатимуть кошти і через який здійснюватимуть свої розрахунки у безготівковій формі;
- зберігання коштів у банках та переказування їх здійснюються на банківські рахунки, які відкриваються клієнтам на їхнє про-

ханья за згодою банків. Кожний економічний агент має право відкрити кілька рахунків у різних банках;

- переказування коштів чи видача готівки з рахунка здійснюються банком за розпорядженням власника в порядку визначеної ним черговості та в межах залишку коштів на рахунку. За умови низької платіжної дисципліни, як, наприклад, в Україні в сучасний період, держава може сама визначати черговість платежів, щоб захистити інтереси певних учасників платежів, зокрема державного бюджету;
- форма переказування банком коштів за рахунком клієнта визначається самим клієнтом відповідно до форми безготівкових розрахунків, передбаченої в його господарському договорі (контракті) з контрагентом, без втручання банку в договірні відносини між ними. Економічні агенти, як правило, обирають ті форми розрахунків, які найкраще захищають їхні інтереси в кожній конкретній господарській операції;
- термін переказування банком коштів з рахунка визначається клієнтом відповідно до порядку його розрахунків з контрагентом, передбаченого в їхньому господарському договорі. Безготівкові платежі між господарськими агентами будуються на принципі строкості й можуть бути залежно від визначеного в договорі строку достроковими, строковими і простроченими. Стосовно господарської операції, що оплачується, платіж може бути: попереднім (авансовим); компенсаційним, тобто здійсненим негайно після господарської операції; відстроченим, тобто здійсненим через певний термін після такої операції;
- відносини між банком і клієнтом у процесі розрахунково-касового обслуговування будуються на засадах партнерства та взаємної вигоди і здійснюються на підставі договору про розрахунково-касове обслуговування. У договорі передбачаються права та обов'язки сторін, а також їхня відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань з фіксацією розмірів штрафів за кожне з таких порушень.

Зазначені принципи організації грошових розрахунків зумовлені закономірностями функціонування ринку і найповніше виявляються у країнах з високорозвиненою ринковою економікою. У країнах з перехідною економікою, зокрема в Україні, ці принципи поступово утверджуються, на певних етапах спостерігаються істотні відхилення від їхніх вимог у практиці організації платіжних відносин і розрахунково-касових операцій банків.

Так, в Україні тривалий час обов'язковим є зберігання юридичними особами своїх коштів на рахунках у банках. До 1998 р. діяла вимога про здійснення розрахунків між господарськими агентами лише переказуванням коштів на рахунки в банках, причому підприємство могло мати лише один рахунок у національній валюті й один — в іноземній. З 1998 р. підприємства мали право на два такі рахунки, а з 1999 р. будь-які обмеження щодо кількості рахунків скасовано. Підприємства не можуть самостійно визначати черговість платежів зі своїх рахунків, оскільки банки зобов'язані переказувати кошти за цими рахунками у черговості, визначеній законодавчими актами. Підприємства при виборі форм розрахунків віддають перевагу попередній оплаті й майже не застосовують оплату з відстроченням платежу, тобто комерційний кредит у сфері розрахунків. Водночас набули поширення бартерні відносини, за яких взагалі немає потреби в розрахункових операціях банків.

5.2.1. Порядок підготовки та розроблення прогнозів касових оборотів

Прогноз готівкового обігу розробляють з метою встановлення обсягу й джерел надходження готівки до кас банків та обсягу цільового спрямування видачі готівки з кас банків. Окрім того, цей прогноз встановлює обсяг випуску готівки або вилучення її з обігу в країні та по регіонах.

Для обґрунтування прогнозних розрахунків касових оборотів здійснюється аналіз:

- змін у тенденціях соціально-економічного розвитку;
- тенденцій, що характерні для готівкового обігу;
- джерел надходжень готівки до кас банків і напрямів видачі її з кас банків;
- швидкості повернення готівки до кас банків;
- рівня інкасації торговельної виручки;
- змін у напрямках використання грошових доходів населення та джерел їх формування.

Порядок і форми складання розрахунків звітного балансу грошових доходів і витрат населення визначаються Державним комітетом статистики України, а прогнозного — Міністерством економіки України.

Для складання звітного балансу грошових доходів і витрат населення територіальні управління Національного банку подають регіональним державним статистичним органам звітну інформацію про касові обороти.

Прогноз касових оборотів по Україні в цілому складається Національним банком у розрізі регіонів, а по регіонах — територіальними управліннями Національного банку на квартал з розподілом за місяцями.

Прогноз касових оборотів складається за такими джерелами надходжень і напрямками видачі готівки:

НАДХОДЖЕННЯ ГОТІВКИ	№ символів
Надходження торговельної виручки	02
Надходження виручки від усіх видів платних послуг	05
Надходження на рахунки за вкладками фізичних осіб	16
Надходження від підприємств поштового зв'язку	17
Надходження від продажу іноземної валюти	30
Інші надходження	32
Перерахування готівки зі сховища цінностей до оборотної каси	38
ВИДАЧА ГОТІВКИ	
Видача на виплати, пов'язані з оплатою праці	40
Видача на закупівлю сільськогосподарської продукції	46
Видача на виплату пенсій, допомоги та страхових відшкодувань	50
Видача на купівлю товарів, оплату послуг і за виконані роботи	53
Видача з рахунків за вкладками фізичних осіб	55
Видача за придбану іноземну валюту	56
Видача підкріплень підприємствам поштового зв'язку	59
Видача на інші цілі	61
Перерахування готівки з оборотної каси до сховища цінностей	73

Територіальні управління Національного банку для складання прогнозів касових оборотів отримують від республіканських, обласних органів виконавчої влади та від органів статистики такі звітні й прогнозні матеріали:

- розрахунки роздрібного товарообороту і дані про обсяги продажу товарів за безготівковим розрахунком;
- розрахунки доходів за видами платних послуг, що надаються населенню;
- розрахунки про надходження страхових платежів і виплати страхових відшкодувань;
- інформацію про фонд оплати праці;
- дані про обсяги реалізації послуг зв'язку населенню, прогнозні розрахунки реалізації друкованих видань за раніше оплаченою передплатою, а також дані про очікувані в цьому кварталі готівкові надходження за передплатою;
- дані про витрати на виплату пенсій і допомоги.

Територіальні управління Національного банку складають прогнози касових оборотів.

Комерційні банки для визначення потреби в готівці можуть використовувати методику прогнозних розрахунків касових оборотів за окремими статтями, яка пропонується для територіальних управлінь Національного банку.

Розподіл квартальних прогнозів касових оборотів за місяцями Національний банк здійснює з урахуванням таких особливостей:

- кількості днів кожного місяця;
- можливих змін (за місяцями) обсягу роздрібного товарообороту, фонду оплати праці, обсягу закупівлі сільськогосподарської продукції та продуктів її перероблення (залежно від сезонності роботи в окремих галузях промисловості, сільського господарства, будівництва, впливу святкових та вихідних днів тощо);
- термінів сплати фізичними особами податків, зборів та інших платежів, часу масових відпусток.

Територіальні управління Національного банку надсилають прогнози касових оборотів Департаменту готівково-грошового обігу Національного банку електронною поштою не пізніше, ніж за десять робочих днів до початку кварталу.

Департамент готівково-грошового обігу складає квартальні прогнози касових оборотів із щомісячним розподілом за два робочих дні до початку наступного кварталу.

Департамент готівково-грошового обігу використовує прогнозні розрахунки касових оборотів для визначення потрібного обсягу готівки та надання замовлення Банкнотно-монетному двору Національного банку на виробництво банкнот і монет.

5.2.2. Організація роботи комерційних банків з готівкового обігу

А) Основні вимоги та правила здавання готівкової виручки до кас банку

Готівкову виручку, що надійшла до кас підприємств, вони мають здавати до установ банків для зарахування на їхні поточні рахунки.

Готівкову виручку підприємства (підприємці) здають у денні та вечірні каси комерційних банків самостійно або через:

- інкасаторів Національного банку або установ комерційних банків (далі — інкасація);
- Державну службу охорони при Міністерстві внутрішніх справ України;
- підприємства поштового зв'язку для переказування на поточні рахунки в установах банків.

Здавання готівкової виручки може здійснюватися на будь-який поточний рахунок підприємства (підприємця) за його вибором.

Відокремлені підрозділи, що входять до складу підприємств — юридичних осіб, можуть здавати готівкову виручку до будь-якої установи банку на користь юридичних осіб для зарахування на їхні поточні рахунки.

Установи банків, виходячи з потреби у прискоренні обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків, встановлюють підприємствам такі терміни здавання готівкової виручки, що відображаються в заявці-розрахунку для встановлення лімітів залишку готівки в касі, порядку і термінів здавання готівкової виручки (далі — заявка-розрахунок):

- для підприємств, розташованих у населених пунктах, де є установи банку і готівкова виручка здається до установ банків (а в разі відсутності установ банків — на підприємства поштового зв'язку), — щодня в день надходження виручки до їхніх кас;
- для підприємств, які через специфіку діяльності чи режим роботи, а також за відсутності відповідної домовленості з установою банку на інкасацію чи здавання виручки до вечірньої каси банку не можуть щодня здавати готівкову виручку, — наступного дня;
- для підприємств, розташованих у населених пунктах, де немає установ банку чи підприємств поштового зв'язку, — не менше, ніж один раз на п'ять робочих днів.

Страхові організації самостійно визначають терміни здавання готівки страховими агентами (фізичними особами) до кас страховиків або переказами на рахунок страхової організації в установі банку.

Підприємства, що самостійно встановлюють ліміти каси, мають здавати готівку до установ банків у зазначеному вище порядку та визначені терміни.

З метою забезпечення максимального та своєчасного здавання виручки підприємствами до установ банків і дотримання ними лімітів залишку готівки в касі установи банків можуть створювати вечірні каси для приймання готівкової виручки в робочі, вихідні та святкові дні.

Якщо підприємства працюють у вихідні та святкові дні й не мають змоги через відсутність відповідної домовленості з установою банку на інкасацію чи здавання виручки до вечірньої каси банку здати одержану ними за ці дні готівкову виручку, то цю виручку підприємства мають здавати до каси установи банку протягом операційного часу наступного робочого дня.

Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то в ці дні воно може не здавати в установлені терміни готівкову виручку до кас банків.

Усі юридичні особи, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в банках, можуть тримати у своїй касі на кінець дня готівку в межах установлених їм обслуговуючими банками лімітів каси.

При укладанні договору на розрахунково-касове обслуговування юридична особа має подати до банку заявку-розрахунок у двох примірниках для встановлення загального ліміту каси (з урахуванням потреби його відокремлених підрозділів), термінів та порядку здавання готівкової виручки, яка є невід'ємною частиною цього договору й оформлюється як додаток до цього договору, або копію заявки-розрахунка, засвідчену підписом уповноваженого працівника та відбитком печатки установи банку, що встановила ліміт каси, або копію документа про самостійно встановлений підприємством ліміт каси для внесення розміру цього ліміту в договір на розрахунково-касове обслуговування, що є невід'ємною умовою цього договору. Відповідальність за достовірність даних у заявці-розрахунку даним касової книги та бухгалтерського обліку несе підприємство — юридична особа.

Ліміт каси може переглядатися у разі звернення юридичної особи (за наявності обґрунтованих причин, наприклад зміна розмірів касових оборотів, режиму функціонування, умов здавання виручки тощо) або з ініціативи банку, який його встановив. Для цього підпри-

емство подає до банку заявку-розрахунок, в якій обґрунтовує основні причини необхідності зміни ліміту каси. Рішення банку про зміни оформлюється додатковою угодою до договору на розрахунково-касове обслуговування.

Керівники підприємств відповідним наказом повідомляють про зміни розміру встановленого ліміту каси, порядку й термінів здавання готівкової виручки своїм відокремленим підрозділам.

Відповідальність за невстановлення лімітів каси підприємствам згідно з чинним законодавством України покладається на банки лише в тому разі, якщо за наявності поданої підприємством заявки-розрахунку ліміт каси не був установлений.

Ліміт каси для кожного підприємства визначається банками з урахуванням режиму та специфіки роботи підприємства, його віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених термінів і порядку здавання готівкової виручки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію та здавання готівкової виручки до вечірньої каси банку тощо:

- для підприємств, які мають готівкову виручку з терміном здавання її до банку щодня в день надходження до каси підприємства, — у розмірах, необхідних для забезпечення їхньої роботи вранці наступного дня;
- для підприємств, які мають готівкову виручку з терміном здавання її наступного дня, — у межах середньоденної готівкової виручки;
- для підприємств, що мають готівкову виручку з іншим терміном здавання її до банку, — у розмірах, що залежать від установлених термінів здавання виручки та її суми;
- для підприємств, ліміти каси яким установлюються згідно з фактичними витратами готівки (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, стипендій, пенсій, дивідендів), — у межах середньоденної видачі готівки.

Ліміт каси підприємствам (окрім підприємств торгівлі, громадського харчування та послуг) установлюється установами банків за погодженням із керівниками підприємств на підставі розрахунку середньоденного надходження готівкової виручки або середньоденної видачі готівки.

У деяких випадках, ураховуючи особливості діяльності підприємств та на підставі їх відповідних обґрунтувань, за письмовим рі-

шенням керівників установ банків цим підприємствам може встановлюватися ліміт каси в розмірах, що перевищують середньоденну готівкову виручку чи середньоденну видачу готівки.

Під час затвердження ліміту каси банк має право вимагати від підприємства подання документів, що обґрунтовують розміри касових оборотів, наведених у заявці-розрахунку підприємства.

Контроль за дотриманням підприємствами встановлених їм лімітів каси здійснюють органи Державної податкової служби України.

Б) Особливості встановлення ліміту каси іншим підприємствам

Державному казначейству, його територіальним органам та підприємствам, установам і організаціям, що ними обслуговуються, а також іншим бюджетним установам, які відповідно до Бюджетного кодексу України фінансуються з державного або місцевих бюджетів, ліміт каси банки не встановлюють. Державне казначейство самостійно визначає потребу та порядок встановлення такого ліміту в його касі та в касах підприємств, установ і організацій, що ним обслуговуються.

Селянські (фермерські) господарства, які діють відповідно до статті 25 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”, самостійно визначають розмір готівки, що постійно перебуває в їх касах, повідомляючи про нього обслуговуючим банкам. Готівку понад визначені розміри вони мають здавати до банків.

Банки з урахуванням специфіки виробництва та переробки сільськогосподарської продукції можуть за пропозицією сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм (акціонерні товариства, агрофірми та інші виробники сільськогосподарської продукції) і переробних підприємств встановлювати (переглядати) їм ліміт каси на період заготівлі та перероблення сільськогосподарської продукції відповідно до фактичних показників їхніх касових оборотів (надходжень або видачі готівки) за будь-які три місяці сезону виробництва (перероблення) сільськогосподарської продукції попереднього року.

Ліміт каси для підприємств грального бізнесу, включаючи гральні будинки, казино, ігрові автомати з грошовим виграшем тощо, встановлюється з урахуванням особливостей діяльності та режиму роботи цих закладів відповідно до переліку та правил ведення азартних ігор і затвердженого підприємством положення про призовий фонд у межах середньоденної видачі готівки, але не більше максимально можливого виграшу відвідувача.

Фінансовим установам (кредитним спілкам, ломбардам, лізинговим компаніям, довірчим товариствам, страховим компаніям, установам накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційним фондам і компаніям та іншим юридичним особам, винятковим видом діяльності яких є надання фінансових послуг) ліміт каси комерційні банки не встановлюють. Зазначені установи роблять це самостійно.

Підприємствам поштового зв'язку ліміт каси установою банку не встановлюється. Зазначені підприємства самостійно встановлюють такий ліміт у своїх касах і касах структурних підрозділів, які входять до їх складу.

Для новостворених підприємств, що розпочинають свою діяльність, на перші три місяці їхньої роботи ліміт каси мають встановлювати обслуговуючі установи банків, виходячи з наданих цими підприємствами прогнозних розрахунків. Установлений ліміт каси з урахуванням представлених розрахунків переглядається та затверджується за фактичними показниками діяльності підприємства за три календарних місяці в установленому порядку.

Релігійним організаціям (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади), які не здійснюють виробничої або інших видів підприємницької діяльності, ліміт каси не встановлюється.

В) Порядок використання готівки, одержаної в банку

Підприємства (підприємці), які одержують готівку зі своїх поточних рахунків, мають зазначати її цільове призначення у грошовому чеку, чітко формулюючи суть операцій, що будуть здійснюватися. Комерційні банки зобов'язані ідентифікувати клієнтів, які здійснюють значні або сумнівні операції, і, відповідно до вимог законодавства України, повідомляти про ідентифікацію цих осіб відповідним органам згідно із законодавством, що регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Надання установами банків кредитів суб'єктам господарської діяльності, а також погашення цих кредитів і сплата за ними відсотків мають здійснюватися в безготівковій формі. У готівковій формі кредит може надаватися суб'єктам господарської діяльності лише для розрахунків із здавальниками сільськогосподарської продукції та фізичним особам, а також малим і середнім підприємствам (для їх розвитку) за кредитною лінією Європейського банку

реконструкції та розвитку для розвитку малих і середніх підприємств у національній валюті в сумах, які на дату зарахування готівки не перевищують еквівалент 10000 доларів США за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим Національним банком.

Комерційні банки одержують від підприємств (у тому числі установ та організацій, що обслуговуються органами Державного казначейства України) календар видачі заробітної плати, до якого підприємство включає основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Якщо на підприємстві виплати заробітної плати передбачені не за один, а за кілька днів, то його керівник за погодженням з установою банку встановлює, у які конкретно дні та в яких сумах підприємство одержуватиме готівку на заробітну плату.

Видача готівки на виплату заробітної плати в терміни, що припадають на вихідні (святкові) дні, здійснюється установами банків напередодні (за два робочих дні). У четвер може також здійснюватися видача готівки, якщо термін виплати заробітної плати припадає на п'ятницю.

Підприємствам, вихідні дні яких не збігаються з суботою й неділею, видача готівки на виплату заробітної плати в терміни, що припадають на вихідні дні цих підприємств, здійснюється напередодні (за два робочих дні).

Видача готівки підприємствам для розрахунків з працівниками, які звільняються або йдуть у відпустку, а також із позаштатними працівниками здійснюється банком незалежно від установлених термінів виплати заробітної плати.

Терміни видачі стипендій установлюються керівниками відповідних навчальних закладів.

Установи банків задовольняють вимоги своїх клієнтів щодо видачі готівки на заробітну плату.

Для регулювання касових ресурсів банки складають зведений календар видачі заробітної плати щодо всіх підприємств, що вони обслуговують.

У календарі зазначаються терміни видачі готівки на підприємствах і конкретні суми видачі за кожним місяцем.

У календарі видачі заробітної плати зазначаються платежі за всіма числами місяця, включаючи й неробочі дні.

У календар включають всі суми заробітної плати, премій, постійних надбавок, інших видів оплати праці, що виплачуються готівкою з кас банків.

Не включається в календар заробітна плата, що переказується підприємствами через підприємства поштового зв'язку і для зарахування на поточні (вкладні) рахунки фізичних осіб в установах банків.

За підприємствами, що обслуговуються установою банку, яка не здійснює операцій з готівкою, календарі видачі на заробітну плату складаються й надсилаються установі банку, що здійснює касове обслуговування цих підприємств.

Територіальні управління Національного банку перевіряють роботу установ комерційних банків з організації готівкового обігу з метою виконання ними вимог цієї Інструкції в порядку, передбаченому законодавством України.

За результатами перевірок територіальні управління Національного банку до 12-го числа місяця, наступного за звітним кварталом, надають Департаменту готівково-грошового обігу Національного банку відповідну зведену інформацію про перевірені установи комерційних банків, з пояснювальною запискою, в якій наводяться виявлені факти порушень і вжиті заходи.

Територіальні управління Національного банку аналізують статистичну звітність про касові обороти в розрізі установ банків, у разі потреби здійснюють відповідні перевірки й щокварталу інформують Департамент готівково-грошового обігу про стан готівкового обігу та дотримання банками чинного законодавства України щодо контролю за значними або сумнівними операціями з готівкою їх клієнтів.

Видача готівки під звіт працівникам установ банків для проведення операцій з клієнтами банку за межами кас банків забороняється.

Видача готівки під звіт працівникам установ банків для здійснення розрахунків, пов'язаних із виробничими (господарськими) потребами, у тому числі на відрядження, здійснюється безпосередньо з їх кас або через банкомати із застосуванням корпоративних карток.

5.3. ВЕДЕННЯ РАХУНКІВ КЛІЄНТІВ

Ведення банками рахунків клієнтів є необхідною передумовою та важливою складовою їх розрахунково-касового обслуговування. Весь процес ведення рахунків умовно можна поділити на три стадії: відкриття, обслуговування, закриття рахунків.

5.3.1. Загальні умови відкриття рахунків

Для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів операцій банки відкривають своїм клієнтам кілька видів рахунків: поточні, депозитні (вкладні), бюджетні. Перші два види рахунків можуть відкриватися в національній та іноземній валюті, а останній — тільки в національній.

Банки відкривають рахунки в національній валюті для таких груп клієнтів:

- юридичних і фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності (далі — підприємства) — резидентів, зареєстрованих в установленому порядку;
- філій, представництв, відділень, інших відокремлених підрозділів підприємств — резидентів, зареєстрованих в установленому порядку (далі — підрозділи підприємств);
- представництв юридичних осіб — нерезидентів, іноземних інвесторів;
- фізичних осіб (резидентів і нерезидентів).

У веденні рахунків цих чотирьох груп клієнтів є як спільні риси, так і певні відмінності.

Поточні рахунки в національній валюті банки відкривають підприємствам усіх видів і форм власності, їх відокремленим підрозділам, представництвам фірм-нерезидентів, фізичним особам для приймання і зберігання їхніх власних коштів і для здійснення всіх розрахунково-касових операцій з ними. Ці рахунки найчастіше використовуються в банківській практиці, за ними здійснюється переважна частина міжгосподарських платежів, що проходять через банківську систему.

Поточні рахунки для здійснення всіх видів банківських операцій відкриваються в будь-яких банках України за вибором клієнта і за згодою цих банків.

Клієнти банку можуть відкривати лише один рахунок для формування статутного фонду господарського товариства (в іноземній або національній валюті) і один рахунок (в іноземній або національній валюті) за кожною угодою сумісної (спільної) діяльності без створення юридичної особи.

Юридичні особи (нерезиденти) можуть відкривати на території України поточні рахунки для інвестування в національній та іноземній валюті. Поточні рахунки для здійснення господарської діяльності

ті в Україні відкриваються представництвам юридичних осіб (нерезидентам).

Фізичні особи (нерезиденти) можуть відкривати рахунки в національній та іноземній валюті на території України за умови надання нотаріально засвідченої копії легалізованого дозволу центрального банку іноземної держави, громадянином якої є фізична особа, якщо це передбачено угодами, укладеними між Національним банком України та центральними банками іноземних держав.

У разі відкриття рахунків фізичним особам (нерезидентам), які тимчасово прибули в Україну з метою навчання, стажування, лікування, оздоровлення, у відрядження або у приватних справах, договори між банком і цими особами укладаються виключно на термін їх перебування в Україні. Після закінчення терміну перебування в Україні фізичної особи (нерезидента) банк закриває рахунок у порядку, передбаченому умовами договору.

У разі відкриття поточного або депозитного рахунка суб'єкта підприємницької діяльності до отримання банком повідомлення про взяття рахунка на облік податковим органом операції за цим рахунком здійснюються лише із зарахування коштів.

Датою початку операцій за видатками за рахунком суб'єкта підприємницької діяльності в установі банку є дата реєстрації отримання банком зазначеного повідомлення. Повідомлення зберігається в справі з юридичного оформлення.

Операції за видатками за рахунком відокремленого підрозділу юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності здійснюються після отримання банком повідомлення про взяття рахунка на облік податковим органом за місцезнаходженням підрозділу.

Днем відкриття рахунка вважається дата, зазначена на заяві про відкриття рахунка в розділі “Відмітки банку”.

Місцезнаходженням власника рахунка вважається адреса, зазначена в картці зі зразками підписів і відбитком печатки, яка має відповідати адресі, зазначеній у статуті та свідоцтві про державну реєстрацію.

У разі зміни місцезнаходження власник рахунка протягом трьох днів з дня внесення змін до свідоцтва про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності зобов'язаний подати до установи банку:

- нову копію свідоцтва про реєстрацію з внесеними змінами, засвідчену органом, який його видав, або нотаріально;
- копію внесених змін до установчих документів, засвідчену органом, що зареєстрував зміни, або нотаріально.

На підставі наданих документів вносяться відповідні зміни в картку із зразками підписів і відбитком печатки або надається нова картка.

За наявності в суб'єкта підприємницької діяльності відокремлених підрозділів, що мають рахунки в інших установах банків, нові копії свідоцтв додатково надаються установам банків, у яких відкрито такі рахунки.

Документи на відкриття всіх банківських рахунків підприємств особисто подають до банку особи, які мають право першого та другого підписів і повноваження яких перевіряються уповноваженим працівником банку. У разі зміни особи, яка має право підпису, ново-призначена особа має особисто подати до банку картку із зразками підпису та пред'явити паспорт. Якщо серед осіб, які мають право першого чи другого підпису, є іноземці або особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, то зазначені особи зобов'язані додатково подати документи, що підтверджують законність їхнього перебування на території України, а у випадках, передбачених чинним законодавством України, — дозвіл на працевлаштування, якщо інше не передбачено законами та міжнародними договорами України. Копії зазначених документів залишаються у справі з юридичного оформлення.

Підставою для відкриття рахунків фізичним особам є:

а) для громадян України, які:

- постійно проживають в Україні — паспорт громадянина України, для неповнолітніх, яким не виповнилося 16 років, — свідоцтво про народження;
- постійно проживають за кордоном — паспорт громадянина України для виїзду за кордон, службовий або дипломатичний паспорт України;

б) для іноземних громадян, які:

- постійно проживають в Україні — паспортний документ з відміткою про наявність дозволу на постійне проживання;
- тимчасово перебувають в Україні — паспортний документ (для громадян держав, з якими укладено міжнародні договори на взаємні безвізові поїздки), паспортний документ за наявності відповідної візи, паспортний документ з відміткою про наявність дозволу на працевлаштування або відміткою про навчання. Крім того, паспортні документи цих громадян мають бути зареєстровані в пункті пропуску через державний кордон України (проставляється відмітка “В’їзд”) і в органах внутрішніх

справ (проставляється відповідний штамп у разі продовження терміну перебування в Україні) у порядку, установленому правилами в'їзду іноземців в Україну, їхнього виїзду з України та транзитного проїзду через її територію;

в) для осіб без громадянства — посвідчення особи без громадянства;

г) для біженців — посвідчення біженця.

Фізичні особи, які відкривають рахунки на своє ім'я, на ім'я неповнолітніх осіб чи на ім'я іншої фізичної особи за довіреністю, мають пред'явити уповноваженому працівнику банку паспорт чи документ, що його замінює, а також довідку податкового органу про присвоєння ідентифікаційного номера.

У разі відкриття рахунка особисто неповнолітньою особою, якій не виповнилося 16 років, вона подає свідоцтво про народження та довідку зі зразком свого підпису, видану навчальним закладом, де навчається, або картку зі зразком підпису, засвідчену в установленому законодавством порядку. Крім того, рахунок може бути відкритий в присутності одного з батьків із поданням паспорта та свідоцтва про народження неповнолітньої особи.

Банки відкривають поточні рахунки суб'єктам підприємницької діяльності протягом десяти календарних днів після отримання банком повного пакета документів на відкриття рахунків.

Уповноважений працівник банку у присутності осіб, які відкривають рахунки, робить копії сторінок паспорта (що містять останнє фото, прізвище та ім'я, інформацію про дату видачі та орган, що видав паспорт, а за наявності — інформацію про постійне місце проживання громадянина) або документа, що його замінює. У разі відкриття рахунка іноземному громадянину додатково роблять копії сторінок його паспортного документа з відповідними відмітками, що підтверджують законність його перебування на території України. При відкритті рахунка фізичній особі уповноважений працівник банку, крім копії відповідних сторінок паспорта або документа, що його замінює, робить копію довідки про присвоєння їй ідентифікаційного номера. Ці копії зберігаються у справі з юридичного оформлення.

У разі виявлення банком підроблених (недостовірних) документів, наданих для відкриття рахунка, банк зобов'язаний негайно повідомити про це органи внутрішніх справ із зазначенням паспортних даних особи, яка подає документи на відкриття банківського рахунка.

При отриманні документів на відкриття чи переоформлення банківських рахунків банки зобов'язані перевірити подані документи на відповідність їх чинному законодавству, зокрема:

- а) підписи осіб на заяві про відкриття рахунка мають бути розшифровані з обов'язковим зазначенням прізвища й ініціалів та ідентифіковані з підписами в картці зі зразками підписів і відбитком печатки;
- б) свідоцтво про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;
- в) посвідчувальні написи нотаріуса на документах.

5.3.2. Відкриття банками рахунків у національній валюті суб'єктам господарської діяльності

А) Характеристика рахунків

Поточні рахунки відкриваються підприємствам усіх видів і форм власності, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності для зберігання коштів і здійснення усіх видів операцій за цими рахунками.

Поточні рахунки відкриваються фізичним особам для зберігання коштів, отримання готівки та проведення безготівкових розрахунків у національній валюті з юридичними та іншими фізичними особами.

Поточні бюджетні рахунки відкриваються підприємствам, установам, організаціям, які утримуються за рахунок бюджетів.

Депозитні рахунки відкриваються підприємствам та фізичним особам на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунка та установою банку на визначений у договорі термін.

Установи банків відкривають депозитні рахунки підприємствам за умови подання ними таких документів:

- копії документа, що підтверджує взяття підприємства або його відокремленого підрозділу на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідченої тим органом, який видав документ, нотаріально чи уповноваженим працівником банку;
- копії документа про повідомлення органів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України щодо намірів платника страхових внесків відкрити відповідні рахунки (подається, якщо підприємство або його відокремлений підрозділ використовують найману працю);

- копії довідки про внесення підприємства або його відокремленого підрозділу до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідченої нотаріально або органом, який видав довідку, або уповноваженим працівником банку;
- картки зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідченої нотаріально або організацією, якій підпорядковується підприємство (вимагається, якщо клієнт не має в цій установі банку поточного рахунка і в депозитному договорі передбачено перерахування коштів після закінчення терміну зберігання з використанням платіжного доручення).

Кошти на депозитні рахунки підприємств перераховуються з поточного рахунка і після закінчення терміну зберігання повертаються на поточний рахунок; забороняється проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунка підприємства або його відокремленого підрозділу.

Нараховані відсотки за депозитами підприємств відповідно до умов депозитного договору можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення депозиту.

Кошти на депозитні рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою, перераховані з іншого власного вкладного або поточного рахунка.

Фізичні особи відповідно до умов договору можуть перераховувати нараховані відсотки за депозитами на поточний рахунок, на поповнення депозиту або отримувати їх готівкою.

Б) Документи, які подаються для відкриття поточних рахунків підприємствам

Для відкриття поточних рахунків і поточних бюджетних рахунків підприємства подають установам банків такі документи:

а) заяву на відкриття рахунка встановленого зразка. Заяву підписують керівник і головний бухгалтер підприємства. Якщо у штаті немає посади головного бухгалтера чи іншої службової особи, на яку покладено функцію ведення бухгалтерського обліку та звітності, заяву підписує лише керівник;

б) копію свідоцтва про державну реєстрацію в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію (крім бюджетних установ та організацій);

в) копію належним чином зареєстрованого статуту (положення), засвідчену нотаріально або органом, який реєструє. Положення, що

затверджуються постановами Кабінету Міністрів України чи указами Президента України, нотаріального засвідчення не потребують.

Установи та організації, які діють на підставі законів, статuti (положення) не подають;

г) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

г) картку зі зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства чи установчих документів підприємства надано право розпоряджатися рахунком і підписувати розрахункові документи, засвідчену нотаріально або вищою організацією в установленому порядку. До картки включається також зразок відбитка печатки підприємства;

д) довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;

е) копію довідки про внесення підприємства до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену нотаріально або органом, що видав довідку, або уповноваженим працівником банку;

є) копію страхового свідоцтва, яке підтверджує реєстрацію підприємства у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, або уповноваженим працівником банку.

Якщо в цій установі банку відкрито поточний рахунок клієнта, то бюджетний рахунок відкривається на підставі заяви на відкриття бюджетного рахунка.

В) Відкриття поточних рахунків відокремленим підрозділам підприємств

Для відкриття поточних рахунків відокремленим підрозділам підприємств в установу банку, в якій відкриваєть поточний рахунок відокремленому підрозділу, подаються такі документи:

а) заяву на відкриття поточного рахунка встановленого зразка. Заяву підписують керівник і головний бухгалтер відокремленого підрозділу. Якщо в штаті немає посади головного бухгалтера чи іншої службової особи, на яку покладено обов'язок ведення бухгалтерського обліку та звітності, то заяву підписує лише керівник;

б) копію довідки про внесення відокремленого підрозділу до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, за-

свідчену нотаріально або органом, що видав відповідну довідку, або уповноваженим працівником банку;

в) копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи в органі державної виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію;

г) копію належним чином оформленого положення про відокремлений підрозділ, засвідчену нотаріально чи органом, що створив відокремлений підрозділ;

г) картку з відбитком печатки та зразками підписів службових осіб підрозділу, яким згідно з чинним законодавством і відповідними документами підприємства надано право розпоряджатися рахунком і підписувати розрахункові документи. Зразки підписів і повноваження службових осіб засвідчуються нотаріально або керівником підприємства — юридичною особою, до складу якого входить відокремлений підрозділ;

д) клопотання підприємства або відповідного органу приватизації (щодо структурних підрозділів, які відокремлюються у процесі приватизації) до банку, в якому відкривається поточний рахунок відокремленому підрозділу, про відкриття рахунка із зазначенням місцезнаходження підприємства, його ідентифікаційного коду, номера поточного рахунка та банку, в якому він відкритий, а також податкового органу, в якому підприємство стоїть на обліку;

е) довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;

е) копії документів про взяття на податковий облік юридичної особи, яка створила відокремлений підрозділ, і відокремленого підрозділу (від податкового органу за місцезнаходженням цього підрозділу), засвідчені податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

ж) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію юридичної особи у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків (якщо відокремлений підрозділ розташований на іншій території, ніж юридична особа, та здійснює розрахунки з оплати праці самостійно, — копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію виокремленого підрозділу в цьому Фонді як платника соціальних страхових внесків), засвідчену нотаріально або органом, що його видав, або уповноваженим працівником банку.

Підприємства, що діють на підставі лише установчого договору, замість статуту надають нотаріально засвідчену копію установчого договору.

Г) Особливості відкриття рахунків для інших юридичних осіб

Колективні сільськогосподарські підприємства, товариства споживчої кооперації, політичні партії, громадські та релігійні організації (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади) для відкриття рахунка подають документи, зазначені в параграфі “Б” цього розділу, копію документа, визначеного підпунктом “є”, подають організації, що використовують найману працю.

Професійні спілки та їхні об’єднання для відкриття поточного рахунка подають до установи банку документи, зазначені в параграфі “Б” у пунктах “а”, “в”, “г”, “є”.

Первинні організації профспілок, окрім документів, зазначених у пунктах “а”, “г”, подають копію статуту профспілки (всеукраїнської профспілки або профспілки з іншим статусом), засвідчену нотаріально або вищим профспілковим органом.

Орендні підприємства, крім документів, зазначених у параграфі “Б”, подають копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Г) Відкриття рахунків фізичним особам — суб’єктам підприємницької діяльності

Фізичним особам — суб’єктам підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність без утворення юридичної особи, поточний та інші рахунки відкриваються на їхнє ім’я за умови надання паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу.

Для відкриття рахунка в установу банку подають:

а) заяву про відкриття поточного рахунка встановленого зразка, підписану суб’єктом підприємницької діяльності;

б) копію свідоцтва про державну реєстрацію суб’єкта підприємницької діяльності, засвідчену нотаріально або органом, що його видав;

в) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

г) довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;

г) картку зі зразками підписів, що надаються в присутності працівника банку, який відкриває рахунок, і засвідчуються цим працівником або нотаріально;

д) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, або уповноваженим працівником банку (подається, якщо фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності — використовує найману працю).

За довіреністю суб'єкта підприємницької діяльності — фізичної особи, засвідченою нотаріально, його рахунком можуть розпоряджатися інші особи.

У разі смерті суб'єкта підприємницької діяльності — фізичної особи його права та обов'язки щодо розпоряджання коштами на рахунках переходять до його спадкоємців відповідно до чинного законодавства України.

Д) Відкриття рахунків для спільної діяльності без утворення юридичної особи

Для забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інші види сумісної діяльності, що здійснюються на підставі договорів (контрактів) без утворення юридичної особи, в установах банків відкривається лише один поточний рахунок. При цьому подають:

а) заяву про відкриття рахунка, підписану особою, якій на підставі довіреності надано право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком;

б) копію договору про ведення сумісної діяльності, засвідчену нотаріально;

в) копію документа про реєстрацію такого договору (контракту), засвідчену нотаріально або органом, що видав цей документ (подається тільки за договорами з участю іноземних інвесторів);

г) рішення учасників договору про визначення осіб, яким надається право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком, що оформлюється у вигляді довіреності;

г) картку зі зразками підписів осіб, які мають право розпоряджатися рахунком, засвідчену нотаріально. У картці зі зразками підписів ставиться зразок відбитка печатки учасника договору, якому за

довіреністю всіх учасників договору про сумісну діяльність надано право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком;

д) копію документа, що підтверджує взяття підприємства (резидента) на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку.

Відмітка установи банку про відкриття рахунка ставиться на титульній сторінці першого примірника договору (контракту).

Е) Відкриття рахунків для формування статутного фонду

У разі відкриття рахунка для формування статутного фонду господарського товариства подаються: рішення засновників про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком, що оформлюється у вигляді довіреності, засвідченої нотаріально (якщо хоча б одним із засновників є фізична особа); копія установчого договору, засвідчена нотаріально (якщо засновником є фізична особа); заява про відкриття рахунка, підписана уповноваженою засновниками особою; картка зі зразком підпису особи, якій засновниками надано право розпорядчого підпису, засвідчена уповноваженим працівником банку.

Кошти на цей рахунок перераховуються засновниками (учасниками) для формування статутного фонду господарського товариства до його реєстрації як юридичної особи. Цей рахунок починає функціонувати як поточний тільки після одержання банком документів щодо реєстрації господарського товариства в установленому порядку. У разі відмови в реєстрації господарського товариства або в інших випадках, передбачених чинним законодавством України, кошти повертаються засновникам (учасникам), а рахунок закривається.

У разі відкриття рахунка для формування статутного капіталу новостворюваного банку подають такі документи:

а) заяву про відкриття рахунка за підписом особи, уповноваженої укладати договори та діяти від імені засновників (учасників) банку;

б) копію установчого договору, засвідчену нотаріально. У разі відкриття рахунка для формування статутного капіталу новостворюваного кооперативного банку замість копії установчого договору подається витяг з протоколу зборів засновників (учасників) з рішенням про визначення особи, уповноваженої укладати договори та діяти від імені засновників (учасників) банку, засвідчений нотаріально;

в) картку зі зразком підпису особи, уповноваженої укладати договори та діяти від імені засновників (учасників) банку, засвідчену уповноваженим працівником банку.

Цей рахунок використовується для акумулювання (у випадках, передбачених чинним законодавством) коштів учасників новоствореного банку з метою формування його статутного капіталу до часу їх внесення на накопичувальний рахунок, відкритий у Національному банку України або територіальному управлінні Національного банку України за місцем створення банку. Після перерахування коштів на накопичувальний рахунок цей рахунок закривається на підставі заяви про закриття рахунка за підписом особи, уповноваженої укладати договори та діяти від імені засновників (учасників) банку.

5.3.3 Відкриття рахунків у національній валюті фізичним особам і використання коштів за рахунками

А) Поточні рахунки фізичних осіб

В установах банків відкриваються поточні рахунки фізичним особам:

- а) резидентам — громадянам України;
- б) резидентам — іноземцям та особам без громадянства, які отримали посвідку на проживання в Україні;
- в) нерезидентам — громадянам України, які постійно проживають за межами України;
- г) нерезидентам — іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово перебувають на території України терміном до одного року відповідно до відкритої візи або документів, що підтверджують законність їхнього перебування на території України згідно з чинним законодавством.

Поточні рахунки відкриваються фізичним особам (у тому числі приватним нотаріусам, адвокатам, патентним повіреним) на підставі заяви, документа, що засвідчує особу (паспорта або документа, що замінює його); договору про відкриття та обслуговування рахунка між установою банку й громадянином; картки зі зразками підписів, що засвідчуються працівником банку, який відкриває рахунок.

У договорі між установою банку та фізичною особою зазначаються серія, номер, дата та ким виданий документ, що засвідчує фізичну особу (паспорт або документ, який замінює його), адреса особи, а також ідентифікаційний номер фізичної особи — платника

податку (резидента), що вноситься в договір на підставі відповідного документа, виданого податковим органом. Якщо договір укладається з фізичною особою, яка через свої релігійні або інші переконання відмовляється від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідні державні органи і в паспорті якої зроблено відмітку про право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера, у договорі ідентифікаційний номер не зазначається, а уповноважений працівник банку у присутності особи, яка відкриває рахунок, знімає копію сторінки паспорта з такою відміткою.

Карткові рахунки відкриваються фізичним особам на підставі документів, зазначених у цьому пункті. Якщо в установі банку фізичній особі відкрито поточний рахунок, то картковий рахунок відкривається на підставі заяви про відкриття карткового рахунка і договору.

За довіреністю власника рахунка (резидента), засвідченою нотаріально або уповноваженою особою банку, операції за рахунком може здійснювати інша особа (резидент).

Відкриття рахунка однією фізичною особою (резидентом) іншій особі (резиденту) здійснюється за умови подання паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, яка відкриває рахунок, і укладення угоди між банком та цією особою.

Відкриття рахунка фізичною особою (резидентом чи нерезидентом) фізичній особі (нерезиденту) здійснюється за умови подання паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, і укладення угоди між банком та особою, яка відкриває рахунок.

Операції за такими рахунками здійснюються тільки за наявності довіреності нерезидента, засвідченої в установленому чинним законодавством України порядку.

Виконання операцій на поточних рахунках здійснюється на підставі розрахункових документів у безготівковій та готівковій формах. У розрахункових документах зазначається підстава для перерахування коштів.

На поточні рахунки в національній валюті фізичних осіб (резидентів) зараховуються:

- оплата праці, пенсії, допомоги, авторських гонорарів за літературні роботи, музичні твори, витвори образотворчого мистецтва, за артистичну діяльність, наукові роботи та винаходи;
- виплати страхових і викупних сум, позик з особистого страхування, страхове відшкодування за майновим страхуванням;

- орендна плата за найм житлових помешкань, рухомого та нерухомого майна;
- відшкодування шкоди, заподіяних робітникам і службовцям каліцтвом або у разі втрати годувальника;
- кошти в національній валюті за продану іноземну валюту;
- кошти за реалізоване власне майно та за здану сільгосппродукцію;
- інші надходження у випадках, що не суперечать чинному законодавству України.

Із поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб (резидентів) за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться такі операції:

- розрахунки за надані послуги юридичними та фізичними особами;
- розрахунки за придбані в підприємствах торгівлі товари;
- відрахування до державного й місцевих бюджетів обов'язкових та інших платежів;
- розрахунки за участь у створенні підприємств різної форми власності;
- розрахунки за купівлю та продаж цінних паперів на біржовому або позабіржовому ринку;
- розрахунки за купівлю готівкової іноземної валюти;
- інші операції (у випадках, що не суперечать чинному законодавству України);
- розрахунки за купівлю іноземної валюти за дорученням фізичної особи, яка виїжджає на постійне місце проживання за кордон, для подальшого зарахування на її поточний рахунок в іноземній валюті (копії документів про виїзд з України залишаються в уповноваженому банку).

Забороняється перераховувати кошти на будь-який рахунок фізичних осіб (нерезидентів).

На поточні рахунки фізичних осіб (нерезидентів) за наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України чи при перерахуванні коштів із власного поточного рахунка зараховуються відповідно:

- кошти, одержані як оплата праці, допомога, авторські гонорари;
- кошти, одержані як відшкодування шкоди, заподіяних робітникам та службовцям каліцтвом;
- кошти від продажу власного майна;
- успадковані кошти;

- кошти, отримані внаслідок здійснення іноземної інвестиції в Україну;
- виплата страхових сум;
- кошти, що були раніше зняті власником з рахунка, але не використані або не повністю використані;
- інші надходження, що не суперечать чинному законодавству України.

Із поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб (нерезидентів) за розпорядженням власника чи за його довіреністю здійснюються такі операції у грошовій одиниці України:

- видача коштів готівкою;
- видача платіжних документів для здійснення безготівкових розрахунків;
- розрахунки в безготівковій формі за послуги, надані юридичними та фізичними особами на території України;
- сплата мита, податків та інших обов'язкових платежів;
- сплата страхових і членських внесків;
- здійснення платежів з відшкодування витрат судовим, слідчим, нотаріальним та іншим органам;
- перерахування на рахунок іншої фізичної особи;
- перерахування на інший власний поточний рахунок в іншому банку України чи на вкладний рахунок;
- перерахування на рахунок юридичної особи (резидента) як внесок до її статутного фонду у випадках, передбачених чинним законодавством;
- перерахування на рахунок юридичної особи (резидента) як реінвестування в об'єкт первинного інвестування чи в інші об'єкти інвестування відповідно до чинного законодавства України;
- перерахування за купівлю іноземної валюти (купівля іноземної валюти за кошти у грошовій одиниці України з урахуванням відсотків за залишками коштів на рахунку);
- інші операції, що не суперечать чинному законодавству України.

Поточний рахунок фізичної особи закривається на підставі його заяви або в разі смерті та в інших випадках, передбачених договором або чинним законодавством України.

Б) Депозитні рахунки фізичних осіб

Депозитні рахунки в національній валюті України відкриваються:

- а) резидентам — громадянам України;

б) резидентам — іноземцям та особам без громадянства, які отримали посвідку на проживання в Україні;

в) нерезидентам — громадянам України, які постійно проживають за межами України;

г) нерезидентам — іноземцям та особам без громадянства, які проживають в Україні відповідно до візи, відкритої терміном до одного року або документів, що підтверджують законність їхнього перебування на території України відповідно до вимог чинного законодавства (за наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України чи при перерахуванні коштів з власного поточного рахунка).

У разі відкриття вкладного рахунка фізичними особами (резидентами) у договорі про відкриття вкладного рахунка на підставі відповідного документа податкового органу зазначається ідентифікаційний номер фізичної особи — платника податку. Якщо депозитний рахунок відкривається фізичній особі, яка через свої релігійні або інші переконання відмовляється від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідні державні органи і в паспорті якої зроблено відмітку про право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера, у договорі ідентифікаційний номер не зазначається, а уповноважений працівник банку у присутності особи, яка відкриває рахунок, знімає копію сторінки паспорта з такою відміткою. При цьому власнику рахунка видається вкладний документ. Таким документом може бути ощадна книжка (іменна чи на пред'явника); інший виданий банком документ, що засвідчує укладення з банком договору. Фізичній особі (нерезиденту) надається іменна ощадна книжка.

У договорі застережуються: сума, що вноситься або перераховується на вкладний рахунок; термін зберігання та порядок повернення коштів після закінчення цього терміну (виплата готівкою, перерахування на поточний рахунок вкладника тощо); розмір сплати відсотків, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін; умови розірвання договору; інші умови за погодженням сторін.

Відкриття рахунка однією фізичною особою (резидентом) іншій фізичній особі (нерезиденту) здійснюється за умови подання паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, і укладення угоди з особою, яка відкриває рахунок.

Відкриття рахунка фізичною особою (резидентом) або нерезидентом фізичній особі (нерезиденту) здійснюється за умови подання

паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, і укладення угоди між банком та особою, яка відкриває рахунок.

Операції за такими рахунками здійснюються тільки за наявності довіреності нерезидента, засвідченої в установленому чинним законодавством порядку.

На вкладні рахунки в національній валюті фізичних осіб (нерезидентів) зараховуються:

- готівкові кошти (кошти фізичних осіб — нерезидентів, які проживають в Україні відповідно до відкритої візи терміном до одного року, зараховуються за наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України);
- кошти з власного поточного рахунка.

Із вкладних рахунків фізичних осіб (нерезидентів) у разі закінчення терміну договору проводяться операції у грошовій одиниці України (при закритті рахунка):

- виплата готівкових коштів;
- виплата платіжними документами;
- перерахування на власний поточний рахунок.

5.3.4. Відкриття та використання рахунків у національній валюті України представництвами, установами та нерезидентами-інвесторами

A) Рахунок типу “Н”

Рахунок типу “Н” відкривається уповноваженим банком:

- іноземним дипломатичним, консульським, торговельним та іншим офіційним представництвом, міжнародним організаціям та їх філіям, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями (далі — офіційні представництва);
- представництвом юридичних осіб (нерезидентів), установам, які представляють інтереси юридичних осіб (нерезидентів) в Україні і не займаються підприємницькою діяльністю на території України (далі — представництва юридичних осіб — нерезидентів);
- представництвом іноземних банків;
- організаціям та установам (групам управління програмами або проектами), які згідно з чинними міжнародними договорами України та законодавством України залучаються до здійснення програм або проектів міжнародної допомоги чи міжнародної технічної допомоги;

- військовим частинам Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокуються на території України і одержують для свого утримання бюджетні кошти за кошторисами Міністерства оборони Російської Федерації.

Для відкриття рахунка типу “Н” офіційному представництву до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява представництва про відкриття рахунка;
- копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію представництва на території України, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.

Для відкриття рахунка типу “Н” представництву юридичної особи (нерезидента) до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява представництва про відкриття рахунка;
- копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи (нерезидента), засвідчена нотаріально;
- копія свідоцтва про реєстрацію представництва в уповноваженому органі виконавчої влади України, засвідчена нотаріально або органом, що видав свідоцтво;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Для відкриття рахунка типу “Н” представництву іноземного банку до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява представництва про відкриття рахунка;
- копія легалізованого положення про представництво іноземного банку, засвідчена нотаріально;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Для відкриття рахунка типу “Н” для впровадження програм і проектів міжнародної технічної допомоги організацією чи установою (групою управління) до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява про відкриття рахунка;
- лист-клопотання організації чи установи, уповноваженої від України на виконання міжнародної технічної угоди;
- копія легалізованої довіреності на виконання тією чи іншою особою представницьких функцій в Україні, засвідчена нотаріально;
- картка зі зразками підписів уповноважених осіб і відбитком печатки, засвідчена нотаріально;
- засвідчені уповноваженим органом виконавчої влади України копія реєстраційної картки програми або проекту; копія свідоцтва про акредитацію організації чи установи (групи управління) — виконавця програми або проекту, яка підтверджує статус виконавця програми або проекту.

Для відкриття рахунка типу “Н” для впровадження програм і проектів міжнародної допомоги організацією чи установою (групою управління) на виконання міжнародних угод між Україною та іноземними державами щодо надання допомоги Україні до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява про відкриття рахунка;
- картка зі зразками підписів уповноважених осіб і відбитком печатки, засвідчена нотаріально;
- лист-клопотання відповідного органу, який уповноважений на виконання від України міжнародної угоди;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;
- засвідчені визначеним в угоді органом копія документа про акредитацію організації чи установи (групи управління) — виконавця програми або проекту, що підтверджує їх статус як виконавця програми або проекту; копія програми чи проекту міжнародної допомоги.

Для відкриття рахунка типу “Н” військовим частинам Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокуються на території України та одержують для свого утримання бюджетні кошти за кошторисами Міністерства оборони Російської Федерації (юридичної особи — нерезидента), до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява про відкриття рахунка;
- дозвіл фінансового органу Міністерства оборони Російської Федерації як розпорядника бюджетних коштів на відкриття рахунка флоту;

- дозвіл фінансового органу Чорноморському флоту на відкриття рахунків військовим частинам у складі Чорноморського флоту;
- картка зі зразками підписів осіб, які розпоряджаються рахунком, із відбитком печатки, засвідчена в установленому порядку.

На рахунок типу “Н” для здійснення розрахунків, пов’язаних з утриманням офіційного представництва або представництва юридичної особи — нерезидента (у тому числі банку), а також для виконання організацією чи установою (групою управління програмами або проектами) статутної діяльності юридичної особи (нерезидента), не пов’язаної з підприємницькою діяльністю в Україні, і для впровадження програм і проектів міжнародної технічної та міжнародної допомоги можуть бути зараховані кошти:

- від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти, отриманої від відповідного органу іноземної держави чи юридичної особи (нерезидента);
- отримані посольством, консульством за надані консульські послуги, у тому числі і в готівковій формі;
- отримані для відшкодування збитків у разі настання страхових випадків;
- від нарахованих відсотків за залишком коштів на цьому рахунку (якщо таке нарахування передбачене договором між банком і власником рахунка);
- від продажу на території України майна, що належить представництву (транспортні засоби, комп’ютерна та інша техніка, меблі тощо);
- відшкодування суми податку на додану вартість від купівлі представництвом на території України майна для власних потреб у національній валюті;
- у сумі невикористаного залишку готівкової національної валюти, що була раніше видана для оплати витрат, пов’язаних з проїздом територією України в разі виїзду за її межі, фізичним особам (резидентам), які уклали контракт (договір) з юридичною особою (нерезидентом) про їхнє працевлаштування за межами України.

На рахунок типу “Н” для здійснення розрахунків, пов’язаних з утриманням військової частини Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України, можуть бути зараховані кошти:

- від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з рахунка в іноземній валюті;
- отримані від відшкодування збитків у разі настання страхових випадків;
- від нарахованих відсотків за залишком коштів на цьому рахунку (якщо таке нарахування передбачене договором між банком і власником рахунка);
- від продажу на території України майна, що належить військовій частині.

Наявні кошти з рахунка типу “Н” можуть бути використані офіційним представництвом, представництвом юридичної особи — нерезидента (у тому числі банку), організацією чи установою (групою управління програмою або проектом) згідно з кошторисом для таких цілей:

- здійснення в Україні розрахунків, пов’язаних з утриманням представництва, організації чи установи (у тому числі на оплату праці, орендну плату, купівлю та утримання обладнання і транспортних засобів, поточний ремонт будівлі чи приміщення представництва, установи тощо);
- страхування в Україні майна та транспортних засобів представництва, а також життя й здоров’я його працівників;
- перерахування офіційним представництвом і представництвом юридичної особи (нерезидента) благодійних внесків на користь юридичних осіб (резидентів) згідно з чинним законодавством України;
- перерахування коштів на цілі, передбачені статутом міжнародної організації та її філій, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, і статутом представництва юридичної особи — нерезидента (покриття витрат на території України іммігрантам і біженцям на купівлю квитків, оформлення для них віз, їх проживання в готелях, харчування тощо);
- упровадження організацією чи установою (групою управління програмою або проектом) програм і проектів міжнародної допомоги та міжнародної технічної допомоги;
- виплати готівкових коштів фізичним особам (резидентам), які уклали контракт (договір) з юридичною особою (нерезидентом) про працевлаштування за межами України, для оплати витрат, пов’язаних з їхнім проїздом територією України в разі виїзду за її межі.

Наявні кошти з рахунка типу “Н” можуть бути використані військовою частиною Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України, згідно з кошторисом для таких цілей:

- здійснення в Україні розрахунків, пов’язаних з утриманням військової частини Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України (у тому числі на оплату праці, орендну плату, купівлю та утримання обладнання й транспортних засобів, поточний ремонт будівель і приміщень військової частини);
- страхування в Україні майна та транспортних засобів військової частини Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України, а також життя та здоров’я військовослужбовців.

Наявні кошти з рахунка типу “Н” також можуть бути використані офіційним представництвом і представництвом юридичної особи — нерезидента (у тому числі банку) для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з метою її перерахування:

- на рахунок відповідного органу іноземної держави чи рахунок юридичної особи (нерезидента), інтереси якого представляє на території України це представництво (перерахування здійснюється також у разі припинення діяльності представництва на території України, що підтверджується відповідними документами);
- власний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому банку для використання коштів на оплату праці працівників (нерезидентів), на відрядження та представницькі витрати за кордоном згідно з кошторисом.

Наявні кошти з рахунка типу “Н” також можуть бути використані військовою частиною Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України, для купівлі на міжбанківському валютному ринку України російських рублів з метою їх перерахування на рахунок відповідних органів Російської Федерації, з якого було здійснено фінансування військової частини Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокується на території України (перерахування здійснюється також у разі припинення діяльності військової частини Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, що підтверджується відповідними документами).

У разі зміни назви, організаційно-правової форми, форми власності, здійснення реорганізації, у результаті якої передбачається перереєстрація, рахунки військових частин Чорноморського флоту Російської Федерації, що дислокуються на території України, підлягають переоформленню; при цьому подаються такі самі документи, що й при відкритті рахунка.

Б) Рахунок типу “П”

Рахунок типу “П” відкривається уповноваженим банком постійним представництвом іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створеним у будь-якій організаційній формі без статусу юридичної особи, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України.

Для відкриття рахунка типу “П” постійному представництву до уповноваженого банку подаються такі документи:

- клопотання юридичної особи (нерезидента) про відкриття постійному представництву рахунка типу “П”;
- заява про відкриття рахунка;
- копія свідоцтва про реєстрацію постійного представництва в уповноваженому органі державної влади України, засвідчена нотаріально або органом, що його видав;
- копія легалізованої довіреності на здійснення представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;
- копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи (нерезидента), якій належить постійне представництво, засвідчена нотаріально;
- копія дозволу центрального банку відповідної країни на відкриття рахунка типу “П” постійному представництву юридичної особи (нерезидента) на території України, засвідчена нотаріально, якщо наявність цього дозволу передбачена договорами, що укладені на рівні урядів та/або центральних банків України та іноземної країни, юридичною особою якої є цей нерезидент, і набули чинності в установленому порядку;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Рахунок типу “П” використовується відповідно до правил, встановлених для поточних рахунків резидентів України (у тому числі

для нарахування та зарахування на рахунок відсотків за залишком коштів на цьому рахунку, якщо таке нарахування передбачено договором між банком і власником рахунка), крім випадків купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Наявні кошти з рахунка типу “П” можуть бути використані постійним представництвом юридичної особи (нерезидента) для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з метою її перерахування тільки:

а) на рахунок юридичної особи (нерезидента), інтереси якої представляє на території України це представництво, на суму коштів:

- отриманих у результаті здійснення в Україні операцій купівлі-продажу товарів (робіт, послуг). Постійне представництво страхового (перестрахового) брокера (нерезидента) купує іноземну валюту на суму, отриману ним за надані послуги з перестрашування та визначену у брокерській угоді, укладеній між ним і перестраховальником (резидентом). Ця сума включає перестраховальну премію та брокерську винагороду, якщо остання не сплачується цьому брокеру-нерезиденту (його постійному представництву) перестраховиком (нерезидентом);
- нарахованих і зарахованих відсотків за розміщеними депозитами та за залишком коштів на цьому рахунку;
- залишку на рахунку (після сплати обов’язкових податків і платежів) у разі припинення діяльності на території України, що підтверджується відповідними документами;

б) на власний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому банку України для використання:

- на оплату праці працівників (нерезидентів);
- виплату коштів на відрядження за кордон;
- представницькі витрати за кордоном відповідно до чинного законодавства України.

Здійснення інвестицій в Україні з цього виду рахунків не дозволяється.

Розміщення коштів на депозитних рахунках в установах банків України здійснюється з рахунка типу “П” з подальшим поверненням коштів і нарахованих відсотків на зазначений рахунок.

5.3.5. Переоформлення та закриття рахунків

Під час реорганізації підприємства (злиття, приєднання, поділу, перетворення), а також у разі проведення перереєстрації суб'єкта підприємницької діяльності через зміну його назви, організаційно-правової форми, форми власності рахунок закривається.

У разі ліквідації підприємства для проведення ліквідаційної процедури використовується один поточний рахунок підприємства, що ліквідується, визначений ліквідатором (ліквідаційною комісією). Для цього до банку подаються рішення про ліквідацію підприємства й нотаріально засвідчена картка із зразками підписів ліквідатора (уповноважених членів ліквідаційної комісії) і відбитком печатки підприємства, що ліквідується. Інші рахунки, виявлені при проведенні ліквідаційної процедури, підлягають закриттю ліквідатором (ліквідаційною комісією).

Поточні рахунки закриваються в установах банку:

- а) на підставі заяви власника рахунка;
- б) на підставі рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- в) на підставі відповідного рішення суду або господарського суду про ліквідацію підприємства;
- г) на інших підставах, передбачених чинним законодавством України чи договором між установою банку та власником рахунка.

Установа банку може в порядку, установленому чинним законодавством, закрити поточні рахунки юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, якщо операції за цими рахунками не здійснюються протягом 30 днів, за ними не обліковуються залишки коштів та умовами договору між банком і його клієнтом не передбачений інший порядок закриття рахунка.

Закриття поточного рахунка за бажанням власника здійснюється на підставі його заяви.

За наявності коштів на рахунку банк виконує завершальні операції за рахунком (з виконання платіжних вимог на примусове списання/стягнення коштів, виплати коштів готівкою, перерахування залишку коштів на підставі платіжного доручення на інший рахунок підприємства, зазначений у заяві, тощо). При цьому датою закриття рахунка вважається наступний після проведення останньої операції за цим рахунком день.

Якщо на рахунку власника немає залишку коштів, а заява подана в операційний час банку, то датою закриття рахунка є день отримання банком цієї заяви.

У день закриття рахунка банк зобов'язаний видати клієнту довідку про закриття рахунка.

Справа з юридичного оформлення рахунка залишається в установі банку.

Операції на рахунках в установах банків можуть бути тимчасово припинені на підставі рішення державних податкових, судових, правоохоронних та інших органів, якщо це передбачено законодавчими актами України. У разі тимчасового припинення операцій на рахунках такі рахунки не закриваються до отримання повідомлення відповідного органу про відміну рішень про припинення операцій на рахунках.

У разі закриття поточного або вкладного (депозитного) рахунка суб'єкта підприємницької діяльності установа банку протягом трьох робочих днів з дня закриття рахунка (включаючи день закриття рахунка) повідомляє про це відповідний орган державної податкової служби. Повідомлення про закриття рахунка надсилається електронною поштою Національного банку України з використанням засобів захисту інформації Національного банку України. Отримання органом державної податкової служби такого повідомлення підтверджується файлом-квитанцією, що надсилається цим органом до установі банку і зберігається на паперовому носії у справі з юридичного оформлення рахунка.

Питання для самоконтролю

---

1. Особливості розрахунково-касових операцій комерційних банків.
2. Порядок відкриття поточних рахунків суб'єктам підприємницької діяльності.
3. Особливості відкриття поточних і депозитних рахунків для фізичних осіб.
4. Порядок розробки прогностичних касових оборотів.
5. Закриття рахунків клієнтів банку.

Тест 1

Розрахунково-касові операції полягають:

- а) у наданні готівкових коштів клієнтам банку;
- б) у проведенні розрахунків з використанням банківських рахунків;
- в) у забезпеченні руху грошових коштів на рахунках клієнтів банків згідно з їхніми дорученнями.

Тест 2

Усі юридичні особи, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в банках, можуть тримати у своїй касі на кінець дня готівку в межах установлених їм обслуговуючими банками лімітів каси:

- а) так;
- б) ні.

Тест 3

Ліміт каси для кожного підприємства визначається банками індивідуально:

- а) так;
- б) ні.

Тест 4

Готівка, яку одержують підприємства (підприємці) зі своїх поточних рахунків, має цільовий характер:

- а) так;
- б) ні.

Тест 5

Банки відкривають рахунки у національній валюті:

- а) для всіх груп клієнтів;
- б) тільки для юридичних осіб;
- в) тільки для резидентів.

Розрахунково-кредитне обслуговування зовнішньоекономічної діяльності підприємств

6.1. Відкриття уповноваженими банками України рахунків в іноземній валюті

А) Характеристика та режим використання рахунків в іноземній валюті

Банківські рахунки в іноземній валюті поділяються:

- на поточні;
- депозитні (вкладні).

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається підприємству для проведення розрахунків у безготівковій і готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті.

Фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності (резидентам), які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, поточний рахунок відкривається за режимом, що визначений для юридичних осіб (резидентів).

Поточними торговельними операціями в іноземній валюті є такі розрахунки:

- між юридичними особами (резидентами) і юридичними особами (нерезидентами) при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності за торговельними операціями;
- між юридичними особами (резидентами) на території України, за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України;
- між юридичними особами (нерезидентами) та юридичними особами (резидентами) через юридичних осіб (резидентів) посеред-

ників відповідно до договорів (контрактів, угод), укладених згідно з чинним законодавством України;

- інші розрахунки, що здійснюються відповідно до чинного законодавства України;
- операції на міжбанківському валютному ринку України;
- оплата товарів (робіт, послуг) з використанням чеків і пластикових карток.

Поточними неторговельними операціями є такі розрахунки:

- виплата готівкової іноземної валюти та платіжними документами в іноземній валюті на витрати, пов'язані з відрядженнями;
- здійснення обмінних операцій з іноземною валютою та платіжними документами в іноземній валюті;
- виплата готівкової іноземної валюти за чеками та пластиковими картками фізичним особам (резидентам і нерезидентам);
- купівля платіжних документів в іноземній валюті фізичними особами (резидентами та нерезидентами);
- виплата авторських гонорарів і платежів за користування авторськими правами;
- перерахування коштів для проведення міжнародних виставок, конгресів, симпозіумів, конференцій та інших міжнародних зустрічей;
- оплата праці нерезидентів, які згідно з укладеними трудовими угодами (контрактами) працюють в Україні;
- перерахування коштів в іноземній валюті за навчання, лікування, патентування, сплату митних платежів, членських внесків;
- платежі, пов'язані з відшкодуванням витрат судових, арбітражних, нотаріальних, правоохоронних органів;
- виплата готівкової іноземної валюти за переказами з-за кордону (пенсії, аліменти, оплата праці, спадщина, допомога родичів тощо);
- переказ за межі України коштів в іноземній валюті (пенсії, аліменти, оплата праці, спадщина, допомога родичам тощо);
- інші виплати та перекази в іноземній валюті, що не суперечать чинному законодавству України.

Відокремленим підрозділам підприємств поточні рахунки в іноземній валюті відкриваються за згодою головного підприємства, що має право використовувати іноземну валюту відповідно до чинного законодавства України.

На поточний рахунок відокремленого підрозділу можуть зараховуватися валютні кошти за реалізовані товари та надані послуги у випадках, передбачених чинним законодавством України, а також перераховані головним підприємством чи придбані на міжбанківському валютному ринку України.

Виручка, одержана за товари (роботи, послуги) в іноземній валюті після зарахування на поточний рахунок відокремленого підрозділу протягом п'яти робочих днів (включаючи день зарахування виручки на поточний рахунок відокремленого підрозділу), перераховується в повному обсязі на поточний рахунок юридичної особи (резидента) через розподільчий рахунок, відкритий уповноваженим банком для цієї юридичної особи.

Кошти з поточного рахунка відокремленого підрозділу (в межах перерахованих головним підприємством чи придбаних на міжбанківському валютному ринку України) можуть бути використані відокремленими підрозділами для здійснення таких операцій (згідно із затвердженим кошторисом):

- оплати витрат на службові відрядження за кордон своїх працівників, а також для забезпечення експлуатаційних потреб власних (орендованих, зафрахтованих) транспортних засобів під час їх перебування за межами України;
- оплати праці працівників (нерезидентів), які згідно з укладеними трудовими угодами (контрактами) працюють у зазначених підрозділах і здійснення оплати праці яких передбачено в іноземній валюті;
- придбання для власних потреб підрозділу обладнання, меблів тощо за контрактами (договорами, угодами) з нерезидентами.

Депозитні рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком резидентам (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам) і нерезидентам (юридичним особам інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам) на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунка та банком на встановлений термін під визначений відсоток відповідно до умов договору.

Установи банків відкривають депозитні рахунки в іноземній валюті підприємствам, що використовують найману працю, за умов подання ними копії документа про повідомлення органів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України щодо намірів платника страхових внесків відкрити відповідні рахунки.

Б) Порядок відкриття рахунків

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті підприємства (резиденти) та їх відокремленні підрозділи подають у банк такі самі документи, як і в разі відкриття рахунка в національній валюті.

Якщо поточний рахунок в іноземній валюті відкривається в тому самому банку, де відкрито поточний рахунок у національній валюті, то надаються тільки заяви про відкриття рахунка та картки зі зразками підписів і відбитком печатки. Окрім цих документів, для відокремлених підрозділів підприємств необхідно додати клопотання юридичної особи про відкриття поточного рахунка.

Поточні рахунки в іноземній валюті відкриваються також:

- фізичним особам (резидентам):
  - а) громадянам України (без підтвердження джерел походження коштів у іноземній валюті);
  - б) іноземцям та особам без громадянства, які отримали посвідку на проживання в Україні (без підтвердження джерел походження коштів у іноземній валюті);
- фізичним особам (нерезидентам):
  - а) іноземцям та особам без громадянства, які проживають в Україні відповідно до візи, відкритої терміном до одного року або документів, що підтверджують законність їх перебування на території України відповідно до вимог чинного законодавства (за наявності підтвердження джерел походження іноземної валюти);
  - б) громадянам України, які постійно проживають за кордоном (за наявності відкритої візи терміном до одного року або документів, що підтверджують законність їхнього перебування на території України відповідно до вимог чинного законодавства та підтвердження джерел походження іноземної валюти).

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності відкривається на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, і подання до уповноваженого банку:

- а) заяви встановленої форми;
- б) копії свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності, засвідченої нотаріально чи органом, що видав свідоцтво;
- в) картки зі зразками підписів, що надаються у присутності працівника банку, який відкриває рахунок, і засвідчуються цим працівником або нотаріально.

Фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників, додатково подають копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену в установленому законодавством порядку.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі (резиденту) відкривається на підставі заяви, документа, що засвідчує особу (паспорт або документ, який замінює його), договору на відкриття та обслуговування рахунка між установою банку та громадянином, картки зі зразками підписів, які надаються в присутності працівника банку, що відкриває рахунок, і засвідчуються цим працівником.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі (нерезиденту) відкривається на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, і подання до уповноваженого банку:

а) заяви встановленої форми;

б) картки зі зразками підписів, що надаються в присутності працівника банку, який відкриває рахунок, та засвідчуються цим працівником;

в) засвідченої нотаріально копії легалізованого дозволу центрального банку іноземної країни на відкриття рахунка в разі, якщо це передбачено міжнародними договорами України.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті представництву юридичної особи (нерезидента) до уповноваженого банку подаються:

а) заява про відкриття рахунка;

б) копія свідоцтва про реєстрацію представництва в уповноважених органах України, засвідчена нотаріально або органом, що видав свідоцтво;

в) копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи (нерезидента), засвідчена нотаріально;

г) копія легалізованої довіреності юридичної особи (нерезидента) її офіційному представнику на ведення справ в Україні, засвідчена нотаріально;

г) картка зі зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті розташованим на території України дипломатичним, консульським, торговельним та іншим офіційним представництвом іноземних держав до уповноваженого банку подаються:

- а) заява про відкриття рахунка;
- б) копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію посольства (представництва) на території України, засвідчена нотаріально або органом, що видав посвідчення;
- в) картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті представництву іноземного банку до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява представництва про відкриття рахунка;
- копія легалізованого положення про представництво іноземного банку, засвідчена нотаріально;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті для впровадження програм і проектів міжнародної технічної допомоги організацією чи установою (групою управління) до уповноваженого банку подається заява про відкриття рахунка, картка зі зразками підписів уповноважених осіб і відбитком печатки, засвідчена нотаріально, і засвідчені уповноваженим органом виконавчої влади України такі документи:

- копія реєстраційної картки програми або проекту;
- копія свідоцтва про акредитацію організації чи установи (групи управління) — виконавця програми або проекту, що підтверджує статус виконавця програми або проекту;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті для впровадження програм і проектів міжнародної допомоги організацією чи установою (групою управління) на виконання міжнародних угод між Україною та іноземними державами про надання допомоги Україні до уповноваженого банку подається заява про відкриття рахунка, картка зі зразками підписів уповноважених осіб і відбитком печатки,

засвідчена нотаріально, лист-клопотання відповідного органу, який уповноважений на виконання від України міжнародної угоди, і засвідчені визначеним в угоді органом такі документи:

- копія документа про акредитацію організації чи установи (групи управління) — виконавця програми або проекту, що підтверджує їхній статус як виконавця програми або проекту;
- копія легалізованої довіреності на виконання представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті нерезиденту-інвестору до уповноваженого банку подаються такі самі документи, які передбачено умовами відкриття рахунків у гривнях.

6.2. Міжнародні розрахунки

Значну увагу в процесі створення реальних ринкових умов господарювання в Україні приділяють питанням удосконалення механізму проведення розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Форми зовнішньоторговельних розрахунків, що вироблені міжнародною практикою, є своєрідними захисними засобами від валютних ризиків і різняться між собою за механізмом, ступенем гарантованості й форми участі в розрахунках банків.

Цивільно-правове регулювання цих розрахунків ґрунтується на правових нормах як національного законодавства (Указ Президента України “Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб’єкти підприємницької діяльності” № 556/94 від 04.10.94 Інструкція НБУ “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України”), так і міжнародного, до яких належать Уніфіковані норми, створювані в порядку міжнародно-договірної уніфікації права або шляхом розробки і кодифікації міжнародних порядків. Це видання Міжнародної Торговельної Палати, а саме: “Уніфіковані правила по інкасо” і “Уніфіковані правила і звичаї для документарних акредитивів”. Ці правила досить поширені в діловій практиці завдяки уніфікації банківських і договірних стандартів, що сприяють полегшенню світової торгівлі.

Основними формами міжнародних розрахунків є банківський переказ, акредитив, інкасо.

6.2.1. Банківський переказ

Найбільш поширеною й дешевою формою міжнародних розрахунків є банківський переказ, що являє собою доручення одного банку іншому виплатити визначену суму на прохання й за рахунок платника іноземному одержувачу (бенефіціару).

Розрізняють два види банківського переказу:

- авансовий платіж;
- за фактом відвантаження товару.

Вибір валюти й форми розрахунків визначаються за узгодженням сторін і фіксуються в умовах контракту.

Авансовий платіж для оплати імпорту рекомендується використовувати тільки в тому разі, якщо клієнт абсолютно впевнений в одержанні товару в законодавчо встановлений термін постачання (90 днів).

Платежі для оплати імпортованих товарів і послуг на користь нерезидентів можуть здійснюватися через кореспондентські рахунки — лоро і ностро, що ведуться в головному банку. Усі платіжні доручення на перерахування через лоро-рахунки оформлюються російською (українською) мовою, через ностро-рахунки — тільки іноземною мовою.

Комісії і SWIFT-витрати стягуються відповідно до тарифів банку, суми комісій зазначаються у платіжному дорученні.

6.2.2. Акредитив

Акредитив є універсальним і дієвим інструментом забезпечення платежів.

Акредитив визначається як угода, за якою банк-емітент (що відкриває кредитив) за дорученням свого клієнта має сплатити певну суму коштів експортеру (бенефіціару), на користь якого відкрито кредитив, чи акцептувати виписаний бенефіціаром переказний вексель за умови, що експортер надасть відповідно до вимог кредитива документи у встановлений термін.

Розрахунки з застосуванням кредитива передбачають домовленість між імпортером і його банком про те, що банк імпортера відкриває кредитивний рахунок і надсилає експортеру (бенефіціару) лист, в якому гарантує платіж за умови, що документи, які виставляються проти відвантаженого товару, відповідають вимогам.

При розрахунку кредитивом банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника кредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціанту) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Ці два види операцій є головними акредитивними операціями.

При розрахунках акредитивами в економічні відносини вступають такі суб'єкти:

- платник — заявник акредитива, який звертається до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива;
- банк-емітент — банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнтові;
- бенефіціар — юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо);
- виконуючий банк — банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Розрізняють такі основні види акредитивів: відкличні і безвідкличні, підтверджені і непідтверджені, трансферабельні, револьверні, покриті і непокриті, акредитиви з “червоним застереженням”, резервні. Цей перелік видів акредитива не є вичерпним. У банківській практиці застосовуються й інші види акредитивів, але більшість з них є модифікацією зазначених вище видів.

Відкличний акредитив, може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Безвідкличний акредитив, може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Підтвердженим безвідкличним є акредитив, за яким банк-емітент доручає іншому банку (часто — авізуючому банку) взяти безпосередню участь в акредитивній операції шляхом надання власного зобов'язання до безвідкличного зобов'язання банку-емітента.

Перевагою підтвердженого безвідкличного акредитива для експортера є те, що перед ним відповідає не тільки банк-емітент, а й банк, який підтвердив акредитив. Експортер отримує додаткові гарантії від деяких ризиків, яким не може запобігти банк-емітент (наприклад, ризиків, пов'язаних із заборонаю в країні імпортера виплати іноземної валюти за торговельним зобов'язанням).

Непідтвердженим безвідкличним є акредитив — акредитив, за якого авізуючий банк обмежується тільки авізуванням експортера

щодо відкриття акредитива та платить лише в тому разі, коли банк-емітент перерахує йому відповідну суму.

За валютою платежу акредитиви поділяють на такі, що сплачуються:

- у національній валюті бенефіціара (експортера);
- у національній валюті імпортера;
- у третій валюті.

Якщо за акредитивом платіж передбачено в іншій валюті, ніж та, в якій відкрито акредитив, у його умовах має чітко зазначатися курс перерахунку з валюти акредитива у валюту платежу, який необхідно використовувати при здійсненні виплат з акредитива.

За характером платежу (можливістю здійснювати часткові поставки продукції) акредитиви бувають подільні та неподільні.

Подільним є акредитив, яким передбачається виплата експортеріві відповідно до контракту певної суми після кожної часткової поставки.

Такий акредитив є досить гнучкою формою розрахунків. Вигідний передусім експортеріві.

Неподільним є акредитив, яким передбачається, що вся сума, яка належить експортеріві, буде сплачена після завершення поставок або після останньої часткової поставки.

Такий акредитив використовується здебільшого при постачанні окремими партіями обладнання, технологічно тісно пов'язаного, тобто коли непоставка однієї або кількох партій унеможливує використання обладнання, яке надійшло раніше. Отже, неподільний акредитив захищає інтереси імпортера.

За місцем і суб'єктом виконання акредитиви поділяють на такі, що виконуються:

- банком-емітентом у країні імпортера;
- авізуючим або підтверджуючим банком у країні бенефіціара;
- за участю третьої сторони.

У тих випадках, коли виконуючим банком є банк-емітент, термін дії акредитива закінчується у країні банку-емітента і він оплачується тільки після отримання та перевірки документів, необхідних для розкриття акредитива.

Якщо виконуючим банком є авізуючий банк, можливі кілька видів оплати документів залежно від способу оплати, зазначеного в умовах контракту.

За видом зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарської діяльності (експорту чи імпорту товарів і послуг) акредитиви поділяють на акредитиви на імпорт та акредитиви на експорт.

Акредитив на імпорт використовується для розрахунків за імпортовані іноземними фірмами товари та надані послуги.

Він відкривається українськими банками за дорученням українських фірм-імпортерів. При розрахунках за імпорт доцільно використовувати акредитиви, якими передбачено платіж в українському банку-емітенті проти документів, що надходять від іноземного експортера. Це дає змогу запобігти можливому заморожуванню валютних коштів суб'єктів господарської діяльності України та банків на рахунках в іноземних банках для наступних платежів за акредитивами. Останніми роками НБУ не рекомендує використовувати такі акредитиви.

Одним із видів акредитивів на імпорт є транзитні акредитиви. Вони можуть авізуватися, підтверджуватися та виконуватися уповноваженими банками за дорученням іноземних банків-кореспондентів, які відкривають ці акредитиви в інших країнах. Як правило, транзитні акредитиви авізуються за рахунок іноземного банку-емітента.

Акредитив на експорт використовується для розрахунків за експортовані іноземними фірмами товари та надані послуги і відкривається іноземними банками за дорученням іноземних фірм імпортерів.

У розрахунках за український експорт акредитиви відкривають найбільшого іноземні банки з авізуванням їх через українські банки. Найвигоднішим у цьому разі є призначення виконуючим банком уповноваженого українського банку.

Крім зазначених, у міжнародній банківській практиці використовують специфічні види акредитивів.

Переказний (трансферабельний) акредитив. Експортер може виявити ініціативу повністю чи частково передати свої права за акредитивом іншій стороні, якщо він є не постачальником товару, а посередником між постачальником та імпортером.

Переказний акредитив дає змогу бенефіціарові (експортерові) передати повністю чи частково свої права за акредитивом іншій стороні (індосатові), яка мусить дотримуватися термінів та умов акредитива для отримання платежу.

Щоб зробити акредитив переказним, експортер має домовитися з імпортером про те, що при відкритті акредитива це буде обов'язково застережено. Такі терміни, як “подільний”, “подрібнюваний” для

цього не застосовуються. Перш ніж здійснювати передачу, експортер має надіслати до банку, що переказує, письмовий запит. Проте цей банк, незалежно від того, чи підтвердив він акредитив, не зобов'язаний впливати на переказ, за винятком випадків, на які він погодився, і доки не буде здійснено банківські комісійні платежі.

Уніфіковані правила та звичаї документарних акредитивів (ІГСР) визначають умови їх переказу і встановлюють права та обов'язки сторін. Зокрема, передача акредитива можлива тільки один раз. Отже, акредитив не може бути переданий за запитом другого бенефіціара третьому бенефіціарові.

Компенсаційний акредитив. Як і в ситуації з переказним акредитивом, експортер може бути посередником між постачальником та імпортером. Він може доручити авізуючому чи третьому банку випустити другий акредитив на користь постачальника як альтернативу переказного акредитива, використовуючи для забезпечення акредитиву, випущений імпортером на користь експортера.

Компенсаційний акредитив використовують як гарантію випуску другого акредитива для покриття тієї самої угоди.

Більшість банків неохоче беруть участь в угодах з використанням компенсаційного акредитива через наявний ризик. Очікуване виконання умов та остаточний платіж за першим акредитивом мають забезпечувати певну гарантію платежу за другим, однак виконання умов першого унеможлиблюється через дії сторін, втручання уряду чи з інших причин. Наприклад, фактичний постачальник (бенефіціар другого акредитива) може діяти за своїм акредитивом, що регулює рух товарів у його країні, а отже, володіти правом на платіж. Однак вантажовідправник (експортер чи бенефіціар першого акредитива) може бути неспроможний виконати умови свого акредитива, наприклад, через страйк екіпажа судна, що може зашкодити переміщенню товарів через кордон до закінчення терміну першого акредитива. Це лише один із багатьох можливих випадків, коли вантажовідправник (посередник) може виявитися нездатним виконати умови акредитива.

Банк-посередник, що відкрив другий акредитив, усе ще буде зобов'язаний сплатити бенефіціарові акредитив, якщо всі документи оформлено правильно, і сподіватиметься на компенсацію від вантажовідправника (посередника). Якщо він не може відвантажити товар кінцевому імпортерові, то не отримає платежу за першим акредитивом і, можливо, не зможе розрахуватися зі своїм банком. З цієї

причини, якщо банк погодиться випустити другий акредитив, використовуючи перший як забезпечення, він прагнучиме отримати гарантію того, що в разі потреби експортер зможе компенсувати витрати зі своїх основних фінансових джерел.

З метою подальшого захисту своїх інтересів банк, що випускає другий акредитив, може поставити вимогу, щоб перший акредитив було підтверджено до розгляду питання про випуск другого. З цих та інших причин більшість банків воліє, щоб їхні клієнти використовували домовленості про переказування чи передавання надходжень, а не компенсаційні акредитиви.

Акредитив з червоним застереженням. Бенефіціар може потребувати фінансування для завершення виробництва товару чи продажу виробів на конкретне замовлення. Досягти цієї мети допомагає акредитив з червоним застереженням. Назва ця виникла зі звичаю робити записи в цьому акредитиві червоним чорнилом, аби відрізнити його від інших.

Використовуючи акредитив з червоним застереженням, банк-емітент за дорученням імпортера уповноважує авізуючий чи підтверджуючий банк надати бенефіціарові грошовий аванс проти його письмового зобов'язання надати документи, що підтверджують факт відвантаження відповідно до умов акредитива.

Цей акредитив дає експортерові змогу одержати аванс у розмірі частини суми кредиту. Після одержання акредитива банк-платник чи негоціуючий банк утримує суму авансу та відсоток зі свого платежу бенефіціарові. Якщо бенефіціар відмовиться відправити товар чи виконати умови акредитива, банк-платник чи негоціуючий банк простежить, щоб банк-емітент отримав компенсацію за всю суму авансу, а також відсотки. Потім банк-емітент стягує цю суму з рахунка імпортера. Перш ніж погоджуватися з проханням експортера використовувати акредитив з червоним застереженням, імпортер має порадитися зі своїм банком, щоб усвідомити ступінь ризику.

Револьверний акредитив відкривається на частину суми платежів і автоматично поновлюється після оплати чергової партії товару.

Такий акредитив:

- використовується для регулювання запланованих відвантажень товару протягом тривалого періоду без випуску нового акредитива чи внесення поправок до існуючого;
- обмежує суму поставок товару;
- регулює частоту відвантажень і допустиму суму поставки товару.

Автоматично відновлювані акредитиви бувають кумулятивними і некумулятивними. Ця класифікація стосується регулювання отримуваних сум. Наприклад, акредитив дає змогу відправляти товари на суму до 100000 дол. щомісяця протягом одного року. Це може означати один з двох випадків.

Кумулятивний акредитив. Якщо у процесі одного зі щомісячних відвантажень відправлено товарів на суму менше ніж 100000 дол., то дефіцит, який виник, можна додати до суми за наступний місяць. Наприклад, якщо бенефіціар відправить товар тільки на суму 80000 дол., наступного місяця сума відвантажених товарів становитиме 120000 дол.

Некумулятивний акредитив. Згідно з ним товари, не використані в певному місяці, не можуть бути доданими до наступного. Отже, якщо в певному місяці відвантажено товарів на суму 80000 дол., бенефіціар не може наступного місяця відправити товарів на суму, що перевищуватиме 100000 дол.

Відносини між банком-емітентом і виконуючим банком регулюються кореспондентськими договорами (угодами), в яких передбачається розмір комісійних за авізуванням та інші витрати, пов'язані з відкриттям і виконанням акредитива, а також відповідальність сторін щодо оплати розрахункових документів згідно з умовами акредитива. Кожний акредитив використовується для розрахунків тільки з одним бенефіціаром і не може бути переадресований.

Для відкриття акредитива підприємство-покупець подає банку-емітенту заяву, де має зазначити: номер договору, за яким відкривається акредитив; термін дії акредитива (число і місяць закриття акредитива); найменування постачальника; вид акредитива; умови реалізації акредитива (документи, види товарів тощо); суму акредитива.

У разі відкриття акредитива, депонованого у виконуючому банку, банк-емітент перераховує кошти платника на рахунок у банку бенефіціара та повідомляє його про умови акредитива. Прийнята до виконання заява про відкриття акредитива враховується банком-емітентом на позабалансовому рахунку "Акредитиви до оплати".

Повідомлення банку-емітента про відкриття акредитива та про зміни до нього надсилаються до виконуючого банку. У повідомленні необхідно чітко зазначити повноваження виконуючого банку щодо виду акредитивної операції.

Платежі за акредитивом здійснюється так:

1) після відвантаження продукції, виконання робіт або надання послуг бенефіціар подає виконуючому банку необхідні документи, передбачені умовам акредитива;

2) виконуючий банк ретельно перевіряє подані бенефіціаром документи щодо дотримання всіх умов акредитива і надсилає повідомлення банку-емітенту, щоб отримати згоду на виконання акредитива;

3) здійснюються виплати бенефіціару за акредитивом, депонованим у виконуючому банку;

4) кошти з цього рахунка виконуючий банк списує на підставі реєстру документів за акредитивом та інших документів, що відповідають умовам акредитива:

5) при використанні акредитива, депонованого у банку-емітенті, цей банк списує кошти та перераховує їх на рахунок бенефіціара;

б) банк бенефіціара, у свою чергу, після отримання коштів від банку-емітента списує суму за акредитивом з позабалансового рахунка.

Акредитив закривається:

а) за заявою постачальника про припинення дії відкличного акредитива до закінчення його терміну. Банку-емітенту надсилає повідомлення виконуючий банк. Невикористана сума перераховується банку платника на рахунок, з якого депонували кошти;

б) після закінчення обумовленого терміну акредитива. Про закриття акредитива банк-емітент повідомляє виконуючий банк;

в) за заявою покупця за відкличним акредитивом про відмову акредитива повністю чи частково акредитив закривається або зменшується в день одержання повідомлення від банку-емітента. Про закриття акредитива виконуючий банк надсилає повідомлення банку-емітенту.

Розрахунки акредитивами широко використовуються в міжнародних економічних відносинах.

Акредитивна форма розрахунків, з одного боку, гарантує вчасність і повноту платежу постачальникові за відвантажені товари чи надані послуги; з іншого боку, вона сповільнює обіг (рух) коштів, тому що потребує депонування покупцем певної грошової суми ще до того, як відбувся акт купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей. Форма розрахунків за акредитивами в наших умовах є засобом адаптації системи безготівкових розрахунків до нових ринкових відносин в умовах кризової економіки. На жаль, акредитивна форма розрахунків у господарському обороті України обмежена і не дає належного економічного ефекту.

6.2.3. *Інкасо*

Ще однією, нині менш використовуваною, формою міжнародних розрахунків є інкасо, тобто “одержання, передавання і пред’явлення до оплати векселя, чека або іншого документа банком, що інкасує, для клієнта з наступним переказуванням коштів на його рахунок”. Інкасо — це банківська розрахункова операція, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта, на підставі розрахункових документів одержує належні клієнту від платника кошти за відвантажені на його адресу товарно-матеріальні цінності або надані послуги й зараховує ці кошти на рахунок свого клієнта в банку, тобто інкасо — це доручення експортера (кредитора) своєму банку одержати від імпортера (платника, боржника) безпосередньо або через інший банк зазначену суму або підтвердження того, що сума буде виплачена у встановлений термін.

В основі інкасової форми розрахунку лежить домовленість експортера зі своїм банком, що передбачає його зобов’язання передати товарно-супровідну документацію імпортеру тільки за умов виплати останнім вартості відвантаженого товару або домовитися про це з банком, розташованим у країні імпортера.

Розрізняють два види інкасо: чисте та документарне.

Чисте інкасо означає інкасо фінансових документів, що не супроводжуються комерційними документами, тобто банки обробляють тільки вексель (простий або переказний), чек чи інші фінансові документи і не обробляють рахунок-фактуру, коносамент, транспортну накладну тощо.

Документарне інкасо — інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами; являє собою своєрідний компроміс між авансовим платежем (коли покупець розраховує на експортера, який має відправити товар відповідно до замовлення й оплати) і торгівлею за відкритим рахунком (коли експортер розраховує на покупця, який має оплатити відправлений йому товар).

Важливою ознакою документарного інкасо є те, що якщо банку дано вказівку обробляти комерційні документи, до яких входить і коносамент, експортер має змогу зберегти контроль над своїм товаром, поки імпортер (покупець) не заплатить за них або не акцептує переказний вексель. Це зумовлено тим, що коносамент є документом на право власності, й тому банк контролює це право на поставлені товари і має право їх передавати покупцю після того, як він виконає всі умови експортера, зазначені в інкасовому дорученні.

Існує кілька видів операцій з використанням документарного інкасо. Це так звані “документи проти платежу”, “документи проти акцепту” і “акцепт із платежем проти документів”.

Завдяки значно меншим формальним вимогам ця банківська послуга дешевша і гнучкіша порівняно з документарним акредитивом. Розрахунок за інкасову форму вигідніший імпортеру, оскільки зберігає його право власності на товар до моменту оплати розрахункових документів. Водночас при розрахунках документарним інкасо експортер, який відвантажує товар, не може бути упевнений у тому, що покупець вчасно оплатить відвантажений товар.

Отже, інкасова форма розрахунків застосовується в тому разі, коли експортер не сумнівається у своєму контрагенті за договором, оскільки між двома сторонами діють перевірені часом відносини; політичні, економічні й правові умови у країні імпортера стабільні; у країні покупця немає імпортних обмежень, якщо такі є, останній завчасно отримав усі необхідні дозволи на здійснення угоди; у країні експортера немає твердих обмежень щодо термінів здійснення розрахунків за отриманий товар.

Питання для самоконтролю

---

1. Порядок відкриття та режим використання валютних рахунків клієнтів банку.
2. Особливості проведення міжнародних розрахунків.
3. Акредитивна форма розрахунку та її особливості.
4. Види акредитивів.
5. Банківське інкасо і банківський переказ.

Тести

Тест 1

Акредитивна форма розрахунку вимагає від банка-емітента прийняти на себе платіжні зобов'язання свого клієнта:

- а) так;
- б) ні.

Тест 2

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром:

- а) так;
- б) ні.

Тест 3

Подільним акредитивом передбачається виплата експортеріві відповідно до контракту певної суми після кожної часткової поставки:

- а) так;
- б) ні.

Тест 4

Переказний акредитив дає змогу бенефіціарові (експортерові) передати повністю чи частково свої права за акредитивом іншій стороні (індосатові), яка мусить дотримуватися термінів та умов акредитива для отримання платежу:

- а) так;
- б) ні.

Тест 5

Компенсаційний акредитив — акредитив, який використовують як гарантію випуску другого акредитива для покриття тієї ж угоди:

- а) так;
- б) ні.

СЛОВНИК

Авізуючий банк — банк, який за дорученням банку-емітента авізує (сповіщає) акредитив бенефіціару без будь-якої відповідальності за його оплату.

Акредитив — договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, що відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціару або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Акцепт — згода на оплату або гарантування оплати документів.

Аналіз касових оборотів — вивчення джерел надходжень і напрямів видачі готівки з кас банків для визначення тенденцій готівково-го обігу національної валюти та факторів, які на нього впливають.

Активи високоліквідні — кошти в касі, у Національному банку України та в інших банках, а також активи, що можуть бути швидко проконвертовані в готівкові чи безготівкові кошти.

Активи робочі — кошти на коррахунку, у касі, вкладені у майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити та інші активи, що дають дохід банку.

Активні операції банків — фінансові операції з розміщення коштів з метою отримання доходу. До активних операцій банку належать: надання кредитів і позик, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акція — вид цінного папера без встановленого терміну обігу, який підтверджує участь її власника у формуванні статутного фонду (капіталу) акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні акціонерним товариством, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і участь у розподілі майна при його ліквідації. Розрізняють чотири види акцій: іменні, на пред'явника, привілейовані, прості.

Асоційована компанія (підприємство) — це компанія, в якій інвестор має значний вплив і яка не є ні дочірньою компанією, ні спільним підприємством інвестора. Значний вплив передбачає, що інвес-

тор прямо або через дочірні компанії володіє 20 % або більшою часткою капіталу компанії. Значний вплив також можливий, якщо інвестор (банк) прямо або через дочірні компанії володіє часткою капіталу компанії менше 20 %, але виконуються такі умови:

- 1) інвестор (банк) має представника (представників) у раді директорів або правлінні компанії;
- 2) інвестор (банк) бере участь у визначенні стратегії компанії;
- 3) здійснюються суттєві фінансові операції між інвестором (банком) і компанією;
- 4) інвестор (банк) надає компанії суттєву технічну або комерційну інформацію.

Балансовий звіт — складова пакета фінансової звітності, що характеризує фінансовий стан банку та відображає активи, зобов'язання й капітал банківської установи у грошовій одиниці станом на певну дату.

Банк платника/одержувача/стягувача — банк, що обслуговує платника/одержувача/стягувача.

Банк-емітент — банк, що відкрив акредитив або здійснив емісію цінних паперів, платіжних карток або видав розрахунковий чек (чекову книжку).

Безготівкові розрахунки — перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів. Ці розрахунки здійснюються банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Бенефіціар — особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив.

Валютна позиція банку — співвідношення (різниця) між сумою активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті.

Валютна позиція відкрита — сума активів і позабалансових вимог у певній іноземній валюті не збігається із сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті. Відкрита валютна позиція зумовлює додатковий ризик у разі зміни валютного курсу.

Валютна позиція відкрита довга — сума активів і позабалансових вимог перевищує суму балансових і позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті. Банк із такою позицією може зазнати витрат у разі підвищення курсу національної валюти щодо іноземної валюти.

Валютна позиція відкрита коротка — сума балансових та позабалансових зобов'язань перевищує суму активів і позабалансових вимог у кожній іноземній валюті. Банк із такою позицією може зазнати додаткових витрат у разі підвищення курсу іноземної валюти щодо національної валюти.

Валютна позиція закрита — сума активів і позабалансових вимог збігається із сумою балансових і позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті.

Вексель — цінний папір, який свідчить про грошове зобов'язання боржника (векселедавця), за яким потрібно сплатити у встановлений термін і в певному порядку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Великий кредит — сукупний розмір кредитів (у тому числі міжбанківських), з урахуванням векселів і 100 % сум позабалансових вимог (гарантій, поручництва), що належать комерційному банку одному позичальнику або групі споріднених позичальників; цей сукупний розмір перевищує 10 % капіталу банку.

Вечірнє закриття овердрафту — щоденна процедура, яка виконується після закінчення операційного часу банку та складається з комплексу автоматично виконуваних бухгалтерських проводок з надання або погашення кредиту, списання нарахованих відсотків, нарахування відсотків та коригування позабалансових зобов'язань з овердрафту залежно від залишку коштів на розрахунковому рахунку клієнта.

Відповідальний виконавець — працівник банку, який згідно зі своїми службовими обов'язками має повноваження чинити від імені банку певні дії, пов'язані із здійсненням розрахунків.

Виконуючий банк — банк, який за дорученням банку-емітента здійснює платіж проти документів, визначених в акредитиві. Виконуючий банк залежно від операції за акредитивом, виконання якої доручено йому банком-емітентом, також може бути авізуючим банком.

Витрати банку — зменшення економічної вигоди за сукупністю господарських операцій банку, крім операцій з розподілу капіталу, що призводять: 1) до скорочення суми активів банківської установи без відповідного скорочення суми її зобов'язань або 2) до збільшення суми зобов'язань банківської установи без відповідного збільшення суми її активів.

Виплати, пов'язані з оплатою праці — виплата основної та додаткової заробітної плати, заохочувальні та компенсаційні виплати, а

також інші виплати, що не входять до фонду оплати праці, передбачені Інструкцією зі статистики заробітної плати, затвердженою наказом Міністерства статистики України від 11.12.95 № 323 і зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 21.12.95 № 465/1001.

Відокремлені підрозділи — структурні підрозділи юридичних осіб (філії, представництва, відділення тощо), які виробляють продукцію, реалізують товари (виконують роботи, надають послуги) та здійснюють інші операції і не мають статусу юридичної особи.

Власник рахунка в банку (далі — власник рахунка) — особа, яка відкриває рахунок у банку і має право розпоряджатися коштами на ньому.

Гарантія банківська — це порука банку-гаранта перед кредитором іншої особи за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в частині.

Готівка (готівкові кошти) — грошові знаки національної валюти України, тобто банкноти і монети.

Готівкова виручка (виручка) — сума фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції (товарів, виконаних робіт, наданих послуг) і позареалізаційні надходження.

Готівковий обіг — обіг у готівковій формі законних платіжних засобів (банкнот та розмінної монети), які обслуговують потреби економіки країни.

Готівкові розрахунки — платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) і за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Дата валютування — зазначена платником у розрахунковому документі або в документі на переказ готівки дата, починаючи з якої гроші, переказані платником отримувачу, переходять у власність отримувача. До настання дати валютування сума переказу обліковується в банку, що обслуговує отримувача, або в установі — члені платіжної системи.

Дебіторська заборгованість банку — сума стандартних і сумнівних боргів (що належать юридичним і фізичним особам), що виникають у процесі взаємовідносин з банком.

Депозит — зобов'язання банку за тимчасово залученими коштами фізичних і юридичних осіб або цінними паперами за відповідну плату.

Дивіденд — частка прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється між акціонерами у вигляді доходу відповідно до кількості та видів акцій, що їм належать.

Документи, що засвідчують особу, — паспорт громадянина України, для громадян інших країн — паспорт громадянина відповідної країни, посвідка на проживання особи без громадянства та інші визначені законодавством документи.

Достатність капіталу — спроможність банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачених збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Доходи банку — збільшення економічної вигоди за сукупністю господарських операцій, крім операцій з реалізації додаткової кількості акцій банку, які призводять до 1) збільшення суми активів банківської установи без відповідного збільшення суми її зобов'язань або до 2) зменшення суми зобов'язань банківської установи без відповідного зменшення суми її активів.

Емісійний результат — різниця між надходженнями готівки до кас банків і видачею її з кас банків, яка визначається за звітний період як випуск готівки в обіг (перевищення видачі з кас банків надходженнями).

Забезпечення кредиту — засіб страхування банку від ризику неповернення клієнтом позики.

Заборгованість за відсотками — сума нарахованих прострочених відсотків за основним боргом.

Застава — засіб забезпечення виконання зобов'язання, своєрідна майнова гарантія його виконання в обумовленому обсязі й у визначені умовами терміни. Для оформлення застави складається документ, у якому фіксуються: вид зобов'язання (грошовий, майновий, іпотечний тощо), його величина, терміни та порядок одержання. Заставне зобов'язання видається кредиторіві з метою підтвердження його права на отримання належної суми коштів у разі невиконання погоджених умов.

Заявник акредитива — платник, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива.

Зобов'язання — вимоги до активів банківської установи, що становлять її зобов'язання сплатити фіксовану суму коштів у визначений час у майбутньому. При веденні обліку та складанні звітності до зобов'язань також включаються кредиторська заборгованість за нарахованими відсотками та відстрочена дебіторська заборгованість

за доходами, але не включаються доходи, прибуток і внутрішньобанківські розрахунки.

Інвестиційний портфель — до складу його входять: 1) усі боргові цінні папери (векселі, облигації, сертифікати тощо), що перебувають у власності банківської установи, та 2) акціонерні (пайові) цінні папери, що перебувають у власності банківської установи, у разі, якщо їй належить менше 20 % загальної суми статутного капіталу суб'єкта господарської діяльності.

Інвестиції до асоційованих осіб — акції інших суб'єктів господарської діяльності, що належать банківській установі, у разі, якщо їй належить 20 % і більше загальної суми статутного фонду (капіталу) цього суб'єкта.

Інсайдер — споріднена щодо комерційного банку особа (фізична або юридична).

Установа вважається спорідненою щодо іншої установи в межах корпоративного об'єднання, якщо:

- філія установи повністю підпорядкована основній установі або контролюється нею;

- основна установа та її філії контролюються третьою стороною — головною установою (засновником корпоративного об'єднання). Інсайдери поділяються на фізичні та юридичні особи:

а. Фізичні особи:

- 1) акціонери, учасники банку, які мають частку в статутному фонді банку 10 % і більше;

- 2) керівники банку (голова та члени ради акціонерів, президент, віце-президенти, голова правління, заступники голови правління, головний бухгалтер та його заступники, начальники структурних підрозділів);

- 3) керівники установ — акціонерів (учасників) банку (директор, головний бухгалтер та їхні заступники);

- 4) контролери:

- особа, яка призначена за дорученням виконувати або контролювати право голосу за часткою в статутному фонді банку 10 % і більше на загальних зборах установи або її філій;

- особа, яка є працівником центральних і місцевих органів виконавчої влади і покликана здійснювати контроль за діяльністю банків;

- 5) асоційовані особи:

- дружина, чоловік, діти, батьки, брати, сестри керівників банку та установ — акціонерів (учасників) банку;

- особи, які мають з асоційованими особами угоду або домовленість про спільне утримання, розпорядження, купівлю-продаж, використання акцій банку або його установ — акціонерів (учасників) банку;

- керівники, які мають право впливати на діяльність банку, його філій і дочірніх фірм;

б) особи, споріднені в межах некорпоративних установ, а саме: керівники і контролери та асоційовані з ними особи, які займають керівні посади в установах, що пов'язані з банком фінансовими інтересами.

б. Юридичні особи:

1) установи — акціонери (учасники) банку, які мають частку в статутному фонді (капіталі) банку 10 % і більше;

2) установи — акціонери (учасники) банку в межах корпоративного об'єднання:

- банк повністю контролюється установою — акціонером (учасником);

- установа — акціонер (учасник) контролюється третьою стороною (учасником корпоративного об'єднання);

3) споріднена (асоційована) установа щодо установи — акціонера (учасника) банку (установа, яка має кваліфікований фінансовий інтерес — частку в статутному фонді банку 20 %);

4) установа, яка має повний контроль над установою — акціонером (учасником), безпосередньо або за дорученням контролює частку в статутному фонді (капіталі) банку в 50 % і більше;

5) асоційовані особи:

- установа, в якій керівником є дружина (чоловік), діти, батьки, брати й сестри керівників і контролерів банку, а також його установ-засновників;

- особа, яка має угоду або домовленість з асоційованими особами про купівлю-продаж, розпорядження, утримання і використання акцій банку або його установ-засновників;

б) некорпоративні установи, з якими керівники та контролери банку споріднені. Керівники та контролери банку вважаються спорідненими з іншою установою, зареєстрованою в Україні або за кордоном, якщо вони:

- обіймають керівні посади в такій компанії (у тому числі як результат наданої позики або через фінансовий інтерес банку до цієї установи);

- його асоційовані особи, як визначено вище, разом утримують частку в статутному фонді (капіталі) банку 10 % і більше;

• є особами, які мають право приймати керівні рішення, що впливають на діяльність цієї установи;

7) головна споріднена установа, тобто яка має у власності 20 % або більше номінальної вартості акцій, що класифікується як кваліфікований фінансовий інтерес, за відсутності документально підтверджених заперечень.

Капітал — різниця між загальними сумами активів і зобов'язань банку. Капітал банку відображається у 5-му класі Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 21.11.97 № 388.

Касова готівка — гроші готівкою, що перебувають у касах, банкоматах та обмінних пунктах банків, філій, безбалансових установ.

Касові операції — операції підприємств між собою та з підприємцями і фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівкових коштів при проведенні розрахунків через касу підприємства з відображенням цих операцій у касовій книзі, книзі обліку розрахункових операцій.

Картковий рахунок — банківський рахунок, на якому обліковуються операції за платіжними картками.

Клієнт банку — будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Коефіцієнт ліквідності — показник, що характеризує ступінь здатності банку перетворювати свої активи в наявні кошти (готівкові чи безготівкові) для задоволення вимог вкладників і кредиторів банку.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу та відсотків за ним.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання доходу. Банк може видавати кредити безпосередньо, укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину її, яка була видана іншим кредитором, укладенням угоди з позичальником. Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі й прострочених, пролонгованих і сумнівних щодо повернення.

До кредитного портфеля не входять відсотки нараховані, але ще не сплачені, не профінансовані, зобов'язання видати кредит, кредитні лінії, які ще не використані, гарантії та акредитиви, оперативний лізинг.

Кредиторська заборгованість банку — зобов'язання банку, що є короткостроковими, самостійними зобов'язаннями банківської уста-

нови здійснити оплату на користь інших осіб (фізичних та юридичних) і виникають у процесі взаємовідносин з банком.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Кредитоспроможність позичальника визначається показниками, які характеризують його акуратність при розрахунках за раніше отриманими кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі необхідності мобілізувати кошти з різних джерел, забезпечення оперативних конверсій активів у ліквідні кошти.

Корпоративна картка — платіжна картка, яка дає змогу її держателю провести операції за рахунок коштів, що обліковуються на картковому рахунку юридичної особи.

Легалізація — надання юридичної сили документам, які були видані на території іноземної держави. Ці документи мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі, перекладені українською мовою та легалізовані в консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше. Зазначені документи можуть бути також засвідчені в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в МЗС України. Не потрібна легалізація документів, які були видані в Республіці Албанія, Народно-Демократичній Республіці Алжир, Республіці Болгарія, Соціалістичній Республіці В'єтнам, Корейській Народно-Демократичній Республіці, Республіці Куба, Монголії, Республіці Польща, Румунії, Словацькій Республіці, Угорській Республіці; країнах, що утворилися на території колишньої СФРЮ; Чеській Республіці, Латвійській Республіці, Литовській Республіці, Естонській Республіці, Російській Федерації, Республіці Вірменія, Республіці Білорусь, Республіці Грузія, Республіці Молдова, Республіці Казахстан, Республіці Киргизстан, Республіці Таджикистан, Туркменістані, Республіці Узбекистан, Республіці Азербайджан.

Ліміт овердрафту — максимальна сума коштів, у межах якої позичальник може здійснювати платежі понад залишку на поточному рахунку в банку.

Ліміт залишку готівки в касі (далі — ліміт каси) — граничний розмір готівки, що може залишатися в касі підприємства на кінець робочого дня і встановлюється установою банку або самостійно визначається підприємством.

Ліквідність банку — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між термінами і сумами погашення активів та термінами і сумами

виконання зобов'язань банку а також термінами та сумами інших джерел і напрямів використання коштів, наприклад, видача кредитів і понесені витрати.

Маржа банківська — різниця між середньозваженою ставкою доходу, який банківська установа отримує від підпроцентних активів, і середньозваженою ставкою витрат, які банківська установа виплачує за своїми відсотковими зобов'язаннями. Крім маржі банківської, існують ще біржова, страхова, торговельна.

Овердрафт — це короткостроковий кредит, що надається банком платоспроможним позичальникам понад залишок на поточному рахунку в банку для покриття тимчасового дефіциту безготівкових коштів при проведенні платежів автоматичним дебетуванням позикового рахунка та кредитування поточного рахунка позичальника в межах обумовленого ліміту.

Операційний час — час роботи установи банку з клієнтами, протягом якого банк приймає розрахункові документи, що мають бути оброблені, передані та виконані цією установою банку впродовж цього робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється установою банку самостійно та зазначається в її внутрішніх нормативних документах.

Платоспроможність — достатність власного капіталу для покриття можливих збитків, пов'язаних із ризиком проведення активних операцій.

Повний контроль інсайдера можливий, якщо акціонер, безпосередньо або за дорученням, контролює понад 50 % акцій з правом голосу установи.

Позареалізаційні надходження — надходження від операцій, що безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (робіт, послуг) та іншого майна (включаючи основні фонди, нематеріальні активи, продукцію допоміжного та обслуговуючого виробництва), у тому числі погашення дебіторської заборгованості, заборгованості за позиками, безоплатно одержані кошти, відшкодування матеріальних збитків, внески до статутного фонду, платежі за надане в оренду (лізинг) майно, роялті, дохід (відсотки) від володіння корпоративними правами, повернення невикористаних підзвітних сум, інші надходження.

Позичальник — це фізична або юридична особа, яка може отримати від банківської установи в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Прибуток банку — це перевищення доходів над витратами.

Прогноз касових оборотів — оцінка перспектив розвитку готівкового обігу, згідно з якою визначаються обсяги та джерела надходжень готівки до кас банків, обсяги та цільове спрямування видачі готівки з кас банків, розмір випуску готівки або вилучення її з обігу.

Ризик відсоткової ставки — ризик скорочення суми чистого відсоткового доходу внаслідок зміни відсоткових ставок на ринку.

Ризик банківський — можливість зазнати втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Реєстратор розрахункових операцій (далі — РРО) — пристрій або програмно-технічний комплекс, який виконує фіскальні функції та призначений для реєстрації розрахункових операцій при продажу товарів (наданні послуг), операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг).

Розрахункова книжка — належним чином зброшурована та прошнурована книжка, зареєстрована в органах державної податкової служби України, що містить номерні розрахункові квитанції, які видаються покупцям у визначених чинним законодавством випадках, якщо не застосовуються РРО.

Статутний капітал — кошти, що внесені акціонерами (пайовиками, засновниками) банку через придбання його акцій. При обчисленні нормативів до суми статутного капіталу не включаються несплачена частка зареєстрованого статутного капіталу та сплачена, але не зареєстрована сума статутного капіталу. Розрізняють сплачений зареєстрований та несплачений зареєстрований статутний капітал.

Термін овердрафту — період часу, протягом якого клієнт може здійснювати платежі понад залишок коштів на поточному рахунку в межах сум, обумовлених у договорі про відкриття овердрафту.

Установи банків — територіальні управління Національного банку, Операційне управління Національного банку, комерційні банки та їх філії, відділення та інші підрозділи банків.

Управління активами та пасивами — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Цінні папери — грошові документи (акції, облігації, векселі, чеки), що свідчать про право володіння та визначають взаємовідносини між особою, яка їх емітувала, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Список використаної та рекомендованої літератури

---

1. Закон України “Про підприємництво” від 26.02.91 № 785/ХІІ-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 14.
2. Закон України “Про підприємства в Україні” від 27.03.91 № 887/ХП-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 24.
3. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.91 № 959/ХП-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 29.
4. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.91 № 1202/ХП-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38.
5. Закон України “Про господарські товариства” від 19.09.91 № 1576/ХП-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49.
6. Закон України “Про заставу” від 02.10.92 № 2654-ХП // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47.
7. Закон України “Про страхування” від 07.03.96 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18.
8. Закон України “Про лізинг” від 16.12.97 № 723/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 16.
9. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.99 № 679-ХІV // Голос України. — 1999. — № 112 зі змінами, внесеними Законами № 1458-Ш від 17.02.2000 // ВВР. — 2000. — № 14–15–16. — ст. 121 № 1658-Ш від 20.04.2000 // ВВР. — 2000. — № 29. — ст. 230 № 1919-Ш від 13.07.2000.
10. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121- Ш // Урядовий кур’єр. — 2001. — № 8.
11. Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей” від 05.04.01 № 2346/Ш.
12. Закон України “Про обіг векселів в Україні” від 04.05.01 № 2374-Ш.

13. *Про затвердження переліків і тарифів банківських операцій (послуг), що надаються установами та територіальними управліннями НБУ за операціями (послугами), пов'язаними з діяльністю клієнтів і банків-кореспондентів Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 08.08.2000 № 311.14.*
14. *Положення про кредитування: Затв. постановою Правління НБУ від 28.09.95 № 246.*
15. *Положення про порядок здійснення консорціумного кредитування: Затв. постановою Правління НБУ від 14.03.96 № 351 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. — 1996. — № 2.*
16. *Положення про розрахунки пластиковими картками міжнародних платіжних систем: Затв. постановою Правління НБУ від 24.02.97 № 37.*
17. *Положення про впровадження пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки: Затв. постановою Правління НБУ від 24.03.97 № 86/1890.*
18. *Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях: Затв. постановою Правління НБУ від 26.03.98 № 118 (із змін. № 185 від 07.05.01).*
19. *Положення щодо організації діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів: Затв. рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 18.05.99 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. — 1999. — № 7.*
20. *Положення про операції банків з векселями: Затв. постановою Правління НБУ від 28.05.99 № 258 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. — 1999. — № 7.*
21. *Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Затв. постановою Правління НБУ 06.07.2000 № 279 (із змін. і допов. від 24.10.2000 № 418 від 05.04.01 № 151).*
22. *Положення про механізми рефінансування комерційних банків України: Затв. постановою Правління НБУ від 15.12.2000 № 484 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 2.*
23. *Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Затв. постановою Правління НБУ від 19.02.01 № 72.*

24. *Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій:* Затв. постановою Правління НБУ від 17.07.01 № 275.
25. *Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень:* Затв. постановою Правління НБУ від 31.08.01 № 375.
26. *Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України:* Затв. постановою Правління НБУ від 18.03.99 № 127.
27. *Правила організації розрахунково-касового обслуговування комерційними банками клієнтів і взаємовідносин з цього питання між територіальними управліннями НБУ та комерційними банками в національній валюті.* Затверджені постановою Правління НБУ від 05.02.2001 р. № 44.
28. *Інструкція № 1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків України:* Затв. постановою Правління НБУ від 07.07.94 № 129.
29. *Інструкція про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті:* Затв. постановою Правління НБУ від 18.12.98 № 527 із змінами і доповненнями на 22.07.99, 20.03.01, 04.04.01.
30. *Інструкція про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України:* Затв. постановою Правління НБУ від 19.02.01 № 69.
31. *Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті:* Затв. постановою Правління НБУ від 29.03.01 № 135.
32. *Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні:* Затв. постановою Правління НБУ 28.08.01 № 368.
33. *Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Под ред. проф. Е. Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — 471 с.*
34. *Банківська енциклопедія / Під ред. А. М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — 328 с.*
35. *Банківські операції: Підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкін та ін. / За ред. А. М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2000. — 384 с.*
36. *Банковское дело: Справочное пособие / Под ред. Ю. А. Бабичевой. — М.: Экономика, 1994. — 397 с.*
37. *Банковское дело: Учебник / Под ред. В. И. Колесникова, Л. П. Кроливецкой. — М.: Финансы и статистика, 1995. — 480 с.*

38. *Збірник виробничих ситуацій з навчальної дисципліни “Банківські операції”* / Керівник авт. колективу А. М. Мороз. — К.: КНЕУ, 1998. — 448 с.
39. *Калина А. В., Кочетков А. А. Работа современного коммерческого банка: Учеб.-метод. пособие.* — К.: МАУП, 1997. — 224 с.
40. *Коммерческие банки* / Э. Рид, Р. Коттер, Э. Гилл, Р. Смит. — М.: СП “Космополис”, 1991. — 480 с.
41. *Кочетков В. Н. Анализ кредитоспособности клиентов. Кредитные риски: Учеб.-метод. пособие.* — К.: УФИМБ, 1995. — 16 с.
42. *Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г., Вовнюк М. Операції комерційних банків: Курс лекцій.* — Львів: Центр Європи, 1997. — 276 с.
43. *Стапишин Т. П. Основи банківської справи: Курс лекцій.* — К.: МАУП, 1999. — 112 с.
44. *Основаи банковского дела* / Под ред. А. Н. Мороза. — К.: Либра, 1994. — 330 с.
45. *Платіжні системи: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти* / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол та ін. — К.: Либідь, 1998. — 416 с.
46. *Попович В. М., Степаненко А. И. Управление кредитными рисками заемщика, кредитора, страховщика.: Учеб.-практ. пособие.* — К.: Правові джерела, 1996. — 259 с.
47. *Савлук М. І., Мороз А. М., Коряк А. А. Вступ до банківської справи.* — К.: Лібра, 1998. — 344 с.
48. *Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции.* — М.: “Все для вас”, 1993. — 320 с.
49. *Шевченко Р. І. Банківські операції: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.* — К.: КНЕУ, 2000. — 160 с.
50. *Ширинская Е. Б. Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт.* — М.: Финансы и статистика, 1993. — 144 с.

Зміст

Розділ 1. Банк як підприємницька структура	3
1.1. Поняття кредитної системи. Характеристика комерційних банків	3
1.2. Операції комерційних банків	9
1.2.1. Характеристика пасивних операцій комерційних банків	9
1.2.2. Характеристика активних операцій комерційних банків	12
1.3. Особливості формування власних і залучених коштів комерційних банків	13
1.3.1. Операції за депозитами	16
1.3.2. Управління пасивними операціями комерційних банків	18
1.4. Порядок реєстрації комерційного банку	20
<i>Питання для самоконтролю</i>	28
<i>Тести</i>	29
Розділ 2. Організація кредитного процесу в банку	30
2.1. Принципи кредитування	30
2.2. Основні форми і функції кредиту	32
2.3. Характеристика загальних умов отримання кредиту	34
2.4. Форми забезпечення повернення банківських позик	39
2.5. Методи управління кредитним ризиком	40
2.5.1. Методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики	41
2.5.2. Методи управління ризиком кредитного портфеля банку	59
2.6. Процес банківського кредитування	67
<i>Питання для самоконтролю</i>	80
<i>Тести</i>	80

Розділ 3. Різновиди кредитних операцій	82
3.1. Класифікація кредитів	82
3.2. Види кредитів	84
3.3. Ціна банківського кредиту	98
<i>Питання для самоконтролю</i>	101
<i>Тести</i>	101
Розділ 4. Організація безготівкових розрахунків	103
4.1. Загальна характеристика безготівкових розрахунків	103
4.1.1. Організація безготівкових розрахунків	106
4.1.2. Загальні правила документообороту	110
4.1.3. Види платіжних документів та форми безготівкових розрахунків	116
4.1.4. Розрахунки із застосуванням розрахункових чеків	122
<i>Питання для самоконтролю</i>	124
<i>Тести</i>	124
Розділ 5. Розрахунково-касові операції банків	126
5.1. Роль Національного банку України в регулюванні готівкового обігу	126
5.2. Характеристика розрахунково-касових операцій комерційних банків	127
5.2.1. Порядок підготовки та розроблення прогнозів касових оборотів	131
5.2.2. Організація роботи комерційних банків з готівкового обігу	134
5.3. Ведення рахунків клієнтів	140
5.3.1. Загальні умови відкриття рахунків	141
5.3.2. Відкриття банками рахунків у національній валюті суб'єктам господарської діяльності	145
5.3.3. Відкриття рахунків у національній валюті фізичним особам і використання коштів за рахунками	152

5.3.4. Відкриття та використання рахунків у національній валюті України представництвами, установами та нерезидентами-інвесторами	157
5.3.5. Переоформлення та закриття рахунків	165
<i>Питання для самоконтролю</i>	166
<i>Тести</i>	167
<i>Розділ 6. Розрахунково-кредитне обслуговування зовнішньоекономічної діяльності підприємств</i>	168
6.1. Відкриття уповноваженими банками України рахунків в іноземній валюті	168
6.2. Міжнародні розрахунки	174
6.2.1. Банківський переказ	175
6.2.2. Акредитив	175
6.2.3. Інкасо	183
<i>Питання для самоконтролю</i>	184
<i>Тести</i>	184
<i>Словник</i>	186
<i>Список використаної та рекомендованої літератури</i>	197

The Manual systematizes and sets forth the basic stuff necessary to learn the course dedicated to loan payment transactions. It examines, in particular, the issue of organizing the crediting process in a commercial bank and effecting non-cash payments. It describes the types of loans, bank portfolio risk management, creation of resources intended to cover risks, forms of non-cash payments, specifics of cash client servicing etc.

The Manual is designed for students of higher education institutions and for all those who want to get acquainted more in detail with organization of banking activities accompanied with non-cash payments and loan transactions.

Навчальне видання
Мілай Анатолій Олексійович
КРЕДИТНО-РОЗРАХУНКОВІ ОПЕРАЦІЇ
Навчальний посібник

Educational edition
Milay, Anatoliy O.

LOAN PAYMENT TRANSACTIONS
Educational book

Відповідальний редактор *О. Г. Таран*
Редактор *Л. В. Логвиненко*
Коректори *Л. Г. Бурлакіна, С. М. Толкачова*
Комп'ютерне верстання *Т. І. Губанова, О. А. Залужна*
Оформлення обкладинки *М. В. Куліков*

Підп. до друку 01.10.04. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 11,85. Обл.-вид. арк. 12,51. Тираж 5000 пр. Зам. № 81.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

Поліграфічний центр УТОГ
03038 Київ-38, вул. Нововокзальна, 8

Свідоцтво КІ № 35 від 02.08.2000